

НАБИЖОН ҲОШИМОВ

АРОСАТ ДУНЁ

**ЁҲУД МАМАЖОН ҒОЙИПНИНГ
ҲАЁТИ ВА ҒАРОЙИБ**

САРГУЗАШТЛАРИ

Воқеий саргузашт қисса

II-III-қисмлар

**Тошкент,
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси “Фан” нашриёти,**

2006

Тақризчи: ОЛИМЖОН РАХИМОВ

—тарих фанлари номзоди, доцент.

10 32579
29, 11-14

Ўз туғилиб ўсган макон тарихи, қолаверса, одамларнинг тақдири ҳақида асар ёзиш ҳар қандай ижодкор олдидаги масъулиятли ва оғир вазифадир. Лекин ҳозирги давр ўзбек адабиёти ва драматургиясига дадил қадамлар билан кириб келаётган Олтиариқлик муаллиф Набижон Ҳошимов ана шундай вазифани уддалашга интилаётган иқтидорли қаламкашлардандир.

Менимча юрагида ватанига, севимли ёрига, касбикорига муҳаббати баланд бўлган ҳар қандай китобхон “Арсат дунё”ни ўқиб, ҳозирги кунда биргаликда умргузаронлик қилаётган асар қаҳрамонлари Мамажон ота ҳамда Омончахон аяларнинг сабр-бардошларига, матонату жасоратларига таҳсинлар айтади ва улардан сабоқ олади.

Мен Набижоннинг келгуси ижодий ишларига омадлар тилаб, китобсеварларни янги тарихий саргузашт асар билан қизғин қутлайман!

Анвар Обиджон,
Ўзбекистон халқ шоири

10 01	Alisher Navoiy nomidagi
A602	O'zbekiston M

1 ISBN 5-648-03386-3

©Ўз РФА
“Фан” нашриёти, 2006 йил

II қисм

СУРГУНЛИКДА

ЖАҲАННАМ ОҒУШИДА

Ёрнинг дийдорига хали тўймаган етти кунлик куёв бўлмиш Мамажон қатори бир гуруҳ маҳбусларни қизил вагонига қамаб олган поезд Қарағанда станциясига келиб тўхтаганида уларни қуролланган бир гуруҳ аскарлар тушириб олишди.

— Бу ерда бугундан эътиборан кўмир конида ишлайсизлар! Қочишни хаёл қилганлар жойида отиб ташланади. Ишёқмаслар, интизомни бузувчилар қаттиқ жазоланади! — деди уларни сафга тизган рус зобити, жиддийлик билан — Билиб қўйинглар, сизлар шу бугундан бошлаб сиёсий маҳбуссизлар. Бу дегани давлатимиз учун, ватан учун энг хавфли одам ҳисобланасизлар. Қилган гуноҳларингизни шу ерда фақат ҳалол меҳнатингиз билангина ювасизлар. Тушунарлими?!

— Тушунарли!!!

Шундай қилиб уларни жазирама бепоён чўлнинг қоқ ўртасида кучайтирилган тартибда қўриқланаётган, атрофи тиканли сим билан ўралган кўмир конига олиб келишди.

Қоп-қора башараларида оқ тиши ва мўлтираб турган қизил тусли кўзларигина қолган, ўқ еган чиябўридай аранг қадам ташлаётган, уст-бошлари ҳароб одамларни кўриб Мамажоннинг юраги орқага тортиб кетди. Шундай аҳволда бўлсаларда қўриқчилар баъзиларини қамчин билан калтаклаётган ҳам эди.

— Наҳотки, мен ҳам бугундан бошлаб мана шундай ёввойи ҳаётда яшасам. Эҳ, қандай озод эдима... Энди билсам қамишзорим менинг асл жаннат маконим экан... Ношукур банда эканман, ўша кунларимга ҳам нолибман-а. Э худо, ўзинг кечир, — деди у ўз-ўзига тасалли бериб.

Казармадаги қуруқ тахтадан иборат каталакдек жойга кириб ётаркан хаёлида қамишзордаги ҳаёти, Омончохон, ҳали туғилмаган хаёлий гўдаги намоён

бўлди. Гўдак гўё қип-яланғоч ҳолатда қамишлар орасида қаровсиз қолган, тинимсиз йиғлар, болакай томон эса бир оч бўри келаётган эмиш. Омонча бўлса, бепарво сал нарида қўшиқ айтиб гул чамбарак яшаш билан овора. У бу ҳолатни тол тепасидан кўриб, бор вужуди билан ҳадеб қичқираётган, Мамажоннинг овозини эса, хотини эшитмаётган эмиш. Шу пайт бўри гўдак билан рўпара бўлиб ириллабди. Мамажон кўрқиб кетиб сапчиб ўрнидан туриб кетди ва бошини тепасидаги тахтага уриб олди. Зарба таъсиридан кўз олди қоронғулашди.

– Анави янги келган нега ҳадеб фингшияпти, эсини киритиб қўйинглар, – деди кимдир.

Уни жойидан чақириб олиб бир неча киши дўппослай кетишди. Қоронғуликда уларнинг афт-башарасини кўриб бўлмасди.

– Бас қилинглар! Бор ҳамманг жойингга, – деб бақирди кимдир рус тилида. – Нима, сенларга шундоқ ҳам ўлаётганлар каммиди?

– Бақирмай жим ётсинда бўлмаса.

Номаълум меҳрибон одам Мамажоннинг қўлидан тортиб турғазиб қўйди. У бақувват рус киши эди.

– Қаттиқ уришмадими?

– Ҳечқиси йўқ, – деди Мамажон бепарво. Унинг гапида “Бунақа калтак еявериш пишиб кетганман”, – деган маъно бор эди.

– Танишиб қўйайлик, менинг исмим Александр Новгородликман. Саша деб чақиравер. Лекин кўрқма, улар сенга бошқа тегишмайди. Ҳаммаси аламзада, орамизда одам ўлдирган жиноятчилар йўқ, ҳаммамиз сиёсий маҳбуслармиз. Исмнинг нима?

– Мамажон

– Демак, Миша – деди Саша унинг бақувват елкаларини ушлаб кўраркан. Яхши ётиб тур, эрталаб бешда уйғотишади. Кейин гаплашамиз.

Хуллас, Мамажон Саша билан дўстлашиб кетди. Сашанинг айтишича, у ўз шаҳрида комсомол котиби экан. Ташаббускор ва шижоаткор бу йигитни кўра олмайдиган ғаламислар ҳам бўлган экан. Айниқса, унинг хотинини ёшлигида ёқтириб қолган Виталий исмли бир аламзада дўсти уни йўлдан йўқотиш учун пайт пойлаб юраркан. Кунлардан бир куни икки дўст улфатчилик қилиб қолишибди. Ароқ ичиб, сигарета чекишибди. Сталин сурати чиққан бир газетадан дастурхон сифатида фойдаланишибди. Саша қизгин баҳс билан банд бўлиб тугаб қолган сигаретасини кулдон қолиб газетага босибди. Сигарета босилган жой тасодифан Сталиннинг кўзига тўғри келиб қолибди. Бу ҳолатга кўзи тушиб қолган Виталий ўз ишлари билан банд бўлиб қолган Сашага панд бериш ниятида билинтирмай газетани чўнтагига солибди-да, уни тўғри НКВДга олиб борибди. У Сашани давлат учун хавfli унсур эканлигини маълум қилиб кўзи ўйилган Сталиннинг сурати бўлган газетани ашёвий далил сифатида топширибди. Шундай қилиб уни ҳарбий трибунал 15 йилга ҳукм қилибди.

Ўша даврда бундай жараён Ўзбекистонда ҳам авж олган эди, хурфикрлиларни кўра олмайдиганлар, бир-бирини арзимаган баҳоналар билан қаматтириб ёки унсур — халқ душманига айлантириб юбориш ҳолатлари кўп эди. Уч одамнинг бири айғоқчи ёки кўролмаслик, ҳасадгўйлик хасталигига мубтало бўлган ичи қора одамлар эди.

“Нега унинг от-араваси бору, мен эса, халиям эшшакдаман? ”, “Нега унинг иккита новвоси бору, менинг эса, бузоғим ҳам йўқ?,” “Нега у тўйни катта қилиб берди, демак пулни текиндан топади?,” “Нега у Лениннинг бошини таппақчи Матқовулникига ўхшатди? Нима бу билан доҳийни таппақчига тенглаштирмақчимиз?,” “Ишхонасидаги доҳиймиз

Сталин ҳайкалининг қоқ пешонасига атайин қушларни ўтиргизиб қўйганмиш”... ва ҳоказо.

Бундай ғаламисликлар неча, неча ҳамюртларимизни хонавайрон қилди. Ёстиғини қуритди. Минглаб болалар етим, аёллари эса, бўзлаб қолишди. Энг ёмони, бир умрга “Душманнинг боласи”, “Унсурнинг оиласи” деган тавқи лаънатга ҳам эга бўлишди. “Ўзингдан чиққан балога, қайга борасан даъвога” деб шунга айтишган бўлишса ажаб эмасдир...

Хуллас, Қарағандадаги тошкўмир конига ана шундай фитна қурбонлари келтириларди. Уларнинг кўпчилиги олиму зиёлилар, ақли расо бўлган, ҳаётини адабиётга, илму фанни ривожлантиришга бахшида қилган, умри бино бўлиб пахтадай юмшоқ қўлларига чўкич тугул ўз столларини кўтариш ҳам насиб қилмаган, кўзойнаксиз яхши кўра олмайдиган маҳбуслар эдилар. Улар жисмонан нимжон ва касалванд бўлиб, айниқса турмушнинг аччиқ-чучук синовлари жуссаларини букчайтириб қўйганди. Айниқса тухматга қолиб, бирдан ҳаётнинг кескин зарбасига дуч келиш ва НКВД ходимларининг ярим тунда уйига бостириб кириб шавқатсизларча олиб чиқиб кетганликлари туфайли ширин уйқудаги болалари билан ҳам видолаша олмай қолганлари кўп эди. Ҳаётининг тўсатдан остин-устун бўлиб кетиш даҳшатига чидай олмаган неча-неча маҳбуслар юрагини чангаллаганча қолишар, ўз жонларига суиқасд қилишар ёки қочишга ҳаракат қилгани учун орқасидан отиб ташланмоқда эдилар...

Кейинчалик маълум бўлишича, Қарағанда кўмир кони нафақат маҳбусларнинг кўмирни кавлаб олиш маҳоратини ўрганиш бўйича ўқув полигони бўлиб қолмай, балки маҳбусларнинг чидамлилиги ва соғломлик даражасига кўра элакдан ўтказиб саралайдиган жой ҳам экан. Мамлакатнинг асосий ҳарбий индустрияси ўша даврда металлургия саноати

бўлиб, мазкур саноатга тошкўмир сув ва ҳаводек зарур эди. Жанг майдонларидаги ёнган танклар, машиналар ва вайрон бўлган шаҳар ва қишлоқлардаги чексиз металл уюмини қайта эритиш учун ҳам кўп миқдорда кўмир талаб этиларди. Кўмир ва металлургия комбинатларининг асосий қисми Уралда бўлиб у ердаги шахталарда соғлом ва бақувват ишчилар ва кўникмага эга махбуслар керак эди.

Хуллас, ер ости шахтасининг газли, чанг ва дим ҳавосини соғлиғи кўтара олмайдиган, кучсиз, жисмонан нимжон ва касалванд махбуслар Қарағанданинг ўзидаёқ ўлиб кетардилар. Зобитлар махбусларни шахтанинг ҳар хил кутилмаган шароитларида ҳам амалий синовдан ўтказиб кўришарди. Масалан, тўсатдан қўйилган устуннинг қулаши ва уларнинг кўмир уюмлари тагида қолиши, орқа йўлакнинг атайин тўсиб қўйилиши, у ерга атайин газ ва сув юборилиши ва ишловчиларни сувга фарқ қилиш, атайин қочишларни уюштириб ит билан тутиб олиш ёки тузоққа илинтириш ва ҳоказо. Бу ердаги ҳаёт бир жиҳатдан фашистларнинг концлагеридан фарқ қилмас, инсон ҳаётининг бир чақалик ҳам қадри йўқ эди. Яшаш учун курашдан иборат бўлган турли синовлардан соғ-омон чиққан махбусларгина Қарағанда курсини ўтаб бўлган ҳисобланишар, лекин бу ердан кутилиб чиққан соғ ва бақувват махбусларни озодликка эмас, шароити бундан ҳам баттар бўлган. Уралнинг ер ости шахталарига юборишар эди. Мамажон билан Александрни ҳам олти ойдан сўнг ана шулар қаторида кучайтирилган назорат остида Перм вилоятига юборишди.

Уларни ёпиқ қизил вагонда сирти ўрмон билан қопланган тоғликлар ичидаги бир ёнидан суви тез оқадиган дарё бўлган ва атроф кучайтирилган тартибда қўриқланадиган шахта-зонага келтиришди. Бу ердаги иш шароити жуда ҳам оғир бўлиб махбус-шахтёрларни

100–200 метр ер остига туширишар, ҳар соатлик иш нормаси етти киши учун 14 та вагонеткани тўлдириб жўнатишдан иборат эди. Фақат нормани бажараётганларгагина кунига бир соат ташқи ҳавога чиқиб нафас олиш ва қуёшни кўриш насиб қиларди. Лекин бу ерда ёмғирли ва туманли кунлар кўплиги туфайли қуёшни кўриб қолиш ҳар доим ҳам насиб этавермасди. Ўша кунги норма бажарилмагунга қадар бригада учун иш вақти тугамаган ҳисобланарди.

Мамажонларнинг гуруҳига Александр бошчилик қилар ва бу гуруҳ нормани бажариши ҳамда аҳиллиги бошқа бригадалардан ажралиб туришарди. Айниқса, Бобораҳим Машраб ғазалларини, Ҳожа Аҳмад Яссавий ҳикматларини тинимсиз такрорлаб, кўз олдига севгилисини келтириб қаттиқ меҳнат қиладиган Мамажон ўзининг жисмонан ва руҳан бақувватлиги билан бошқалардан кескин ажралиб турарди. Унинг

бемалол кўшиқ айтиб ишлаши бошқаларнинг кайфиятига ҳам яхши таъсир қиларди.

Мамажон ўзининг пири деб билган Хожа Аҳмад Яссавий ҳақида шахтёр дўстларига билганича гапириб берар, унинг шеърларидан айтиб, эплаганича таржима қилиб, изоҳлаб ҳам берарди. Рус дўстлари Аҳмад Яссавийнинг олтмиш уч ёшида ер қаърига кириб кетишни ихтиёр қилгани ҳақидаги ривоятга айниқса, катта қизиқиш билан қарашар ва унинг нима сабабдан ер остига кирганлиги ҳақидаги ҳикматларни яхши тушунишмаса-да жон қулоғи билан тинглашар, ўзларини унинг ўрнига кўйиб кўриб, руҳан таскин топардилар. Мамажоннинг ширали овози, байтларни кўшиққа монанд хиргойи қилиб айтиши ватанини, озодликни соғинган махбуслар қалбини ўртаб юборар, айниқса, ер қаърида Яссавий ҳикматлари ўзгача оҳанг билан ғамгин жарангларди:

*Аё дўстлар, қулоқ солинг айтуғумға,
Не сабабдин олтмиш учда кирдим ерга.
Меърож узра Ҳақ Мустафо руҳим кўрди,
Ул сабабдин олтмиш учда кирдим ерга ...*

*... Бир ёшимда арвоҳ менга улуш берди,
Икки ёшда пайғамбарлар келиб кўрди.
Уч ёшимда чилтон келиб холим сўрди
Ул сабабдан олтмиш учда кирдим ерга*

Мамажон жуда ҳам камгап бўлиб, дам олишаётганда ҳам ёлғиз хаёл суриб ажралиб туришни маъқул кўрар, намоз ўқир ва Аллоҳдан нажот сўраб тез-тез калима қайтарар эди.

– Кўйсангчи, Мамажон, фойдаси йўқ, – дея эътироз билдирди шерикларидан бири, – Худо сени бу дўзахдан ҳеч қачон қутқариб ололмайди.

– Ундай дема, – деди Мамажон жавобан — Мен албатта, бу ердан соғ-омон чиқиб кетишим керак. Ахир, мен севгилимга ваъда берганман. У мени кутаяпти-ку!

– Бизни-чи, бизни кутишмаятими? – деди у кулиб.

– Кулманглар. Мамажон хақ, – деди Саша тўсатдан. У ўзини руҳан қочишга тайёрлаяпти. Биз ҳам ундан ўрнак олишимиз керак. Йўқса бу ерда ҳаммамиз ўлиб кетамиз,

– Лекин қандай қилиб қочамиз? – деди Серикбой исмли қозоқ йигит.

– Менда бир ғоя бор, – деди Алексей исмли йигит. Етти киши ўрнига энди беш киши ишлаймиз. Икки киши қочишга йўл қазийди.

– Қаёқдан? – деб сўради Саша.

– Ана кўрдингми, демак аввало, бу ернинг рельефини аниқлашимиз керак. Биз учун биргина нажот йўли бу дарё. Эътибор берсаларинг зонамизнинг чап ёнидан сувнинг шовқини келиб туради. Очиқ ҳавога чиққанда ҳаммаларинг шуни ўрганинглар.

Шундай қилиб, ўша ондан бошлаб бригада бўйича хуфёна қочиш режаси тузила бошланди. Шахтанинг тахминий харитаси ишлаб чиқилиб, унинг дарё томонига жиддий эътибор қаратилди. Ҳисоб-китоб бўйича тахминан олти юз метрча масофани юқорига қиялик холатида қазиб бориш керак экан. Лекин кутилган натижага эришиб бўладими, йўқми бу амри маҳол эди. Бироқ, бу жаҳаннам азобидан қутилишнинг ягона йўли шу бўлгани учун улар бор куч-ғайрати билан ишга киришишга тайёр эдилар.

НАЖОТ ЙЎЛИ

Шу аснода орадан тўрт йил ўтди. Бу орада икки кишини кўмир тошлари босиб қолиб халок бўлишди.

Алексей сил касалига дучор бўлди. Уни олиб кетишгач, бошқа кўришмади. Янгилар қўшилди. Улар орасида наманганлик Карим исмли йигит ҳам бор эди. Унинг ҳам тақдири одатдагидек ўхшаш эди. Отасини бегуноҳ қамаганлари учун кўпчилик олдида Сталин тузумини болхонадор қилиб сўккан эмиш. 10 йил беришибди. Шундай қилиб, бу ердагиларни тақдир учраштирган.

Ташқарида тинимсиз ёмғир ёғар ва сув шахта ичига ҳам кириб, кўпайиб борар, шахтёрлар сувни кечиб юришга мажбур эдилар. Шу туфайли касалга ҳам чалина бошлашди. Емишлари бўтқага ўхшаш овқат ва кунига икки бўлак қора нон эди, холос. Инсон зоти чидаб бўлмас даражадаги оғир меҳнат уларни бутунлай холдан тойдирган, бунинг устига, 7 киши ўрнига 4 киши ишлар, касалликка чалиниб ўлиб кетмаслик учун навбатма-навбат бир кишининг дам олишини йўлга қўйишган, икки киши эса ўша таваккалига бошланган нажот йўлини қазиш билан банд эдилар.

Лаҳмни асосан, Мамажон билан Александр кавлашар, бир киши кавласа, иккинчи киши ундан чиққан тош ва кўмир аралашмаларини чойшабга солиб пастга олиб тушарди. Лаҳм қазувчи кўмир кавлаётганлар ишлаётган маҳалдагина ўз асбобларини ишга солар ва овоз тўхташи билан у ҳам тўхтатарди. Қазувчининг орқасига ип боғланган бўлиб, у ўзига хос сигнал вазифасини бажарар, текширувлар бошланиб қолган маҳали ип пастдан уч марта қаттиқ тортиларди. Баъзан қазилмаларни чойшабда сирғалиб олиб тушиб кетаётганларида шерикнинг оёғига ипнинг илашиб қолавериши лаҳм қазувчининг бир неча бор сарсон бўлиб, лаҳмдан қайтиб чиқишига ҳам сабаб бўларди. Ип шахталар учун асосан устунларни бир-бирига боғлаш мақсадида берилиб, улардан оз-оздан орттириб қолишар, қолган навбатчи ҳам асосий кунини эски ипларни йиғиш, ишлаётганларга қайнатилган сув ёки бирор егулик олиб келиш билан банд бўларди. Ҳар куни

смена охирида уланган ипни ўлчаш билан лаҳмни неча метр қазилгани аниқлаб бориларди.

Шундай қилиб, кавланган яширин йўл узунлиги икки йилда беш юз метрдан ошибди. Энди ковлаш жуда ҳам оғирлашиб нафас етишмайдиган даражага келиб қолганди. Ниҳоят, қазувчилар ярим соатга ҳам чидай олмай қолишди. Қазилмани ташувчи Каримнинг нафаси қайтиб лаҳмнинг ичида, ярим йўлда хушидан кетди. Мамажон қазувчи эди, ҳаво йўли тўсилиб қолди.

Каримдан дарак бўлавермади. Мамажоннинг ҳам нафаси қисила бошлади. Ипни тортиб кўрди, лекин жавоб бўлмади. Ипни Каримнинг жасади босиб қолганди.

— Эй парвардигор! — деди Мамажон бор вужуди билан худога илтижо қилиб. Менга нега бунчалар азоб берасан? Қайси гуноҳларим учун қийнайсан? Наҳотки, тириклайин мени гўрга тиқиб қўйдинг? Бундан кўра ўлигим қарға-қузғунларга ем бўлса бўлмасмиди?... Нега мени унда Омончага йўлиқтирдинг, наҳотки энди уни кўра олмай армонда ўтиб кетаман, ўлигим эса мана шу зиндонда чириб кетадими? Эй худо, сенинг борлигингга

мен минг бор имон келтирган эдим-ку! Ўз паноҳингда асра...

У энди қўлидаги чўкични ташладида эзилиб-эзилиб йиғлай бошлади. Қўли билан тор лаҳмининг деворларини муштлар, тинмай зорланиб бақирар эди.

— Наҳотки, ватанимни, севгилимни кўришдан бенасиб бўлсам, эй худо! — дея энди бошини ҳам деворга ура бошлади. Лекин, бу маҳалда бошидаги каскаси, унга ягона йўл кўрсата олувчи фонари борлигини унутган эди. Фонар чил-чил синди. Мамажон энди зим-зиёликда қолди, ўзини чиндан ҳам тириклайин кўмилган мурдадай ҳис қила бошлади. Нималар бўлаётганини дастлаб англай олмай ётган холида қотиб қолди. Тушлик бўлса керак, чўкичлар “дўқ-дўқ”и ҳам тўхтаган, жимжит, фақат ниманингдир шовиллаши эшитилар эди, холос. У қулоғини тозалаб кўрди. Ҳа, нимадир шовилламоқда. “Нима экан бу?” — дея ўзига-ўзи савол берди у. Деворларни синчиклаб текшираркан, нуқтадек ялтироқ бир нарсага кўзи тушди.

Бу нима тилло қўнғизмикин? — деди у ва уни ушламоқ учун қўл узатди, лекин қўлига ҳеч нарса илинмади, балки у жойида тураверди. Ўша ерни бармоқлари билан пайпаслаб, силаб кўрди. Бир оз тупроқ нураб тушди ва ялтироқ нарса катталашгандек бўлди ва қарши деворда унинг сояси пайдо бўлди.

— Ие, ахир бу нурку! Нур!!!

Мамажон нурга бурнини тиради ва соф тоза ҳавони туйгандек бўлди. Чўкични олдида хурсандлик билан уни катталаштириш учун ишга тушиб кетди. Лекин қанча уринмасин бунга эплай олмади. Чунки олди қазишмага тўлиб кетган ва уни чиқариб олиб кетиш керак эди. У зим-зиё йўлақдан судралиб ортга қайтди ва бу янгилик ҳақида тезроқ хабар беришга ошиқди. Ипни қаттиқ-қаттиқ тортиб кўрди, лекин жавоб бўлмади. Нафаси яна

қиса бошлади ва ниҳоят бунинг сабабини англаб етди. Ярим йўлда бир чойшаб қазишма билан Карим ётарди. У минг азоб билан Каримнинг устидан сирғалиб ўтишга ҳаракат қилди ва унинг фонари ёниб турган каскасини ечиб кийиб олди. Лекин йўлакнинг жуда торлиги учун ўтиб бўлмади ва Каримни ўзига келтириш учун юз-кўзига шапатилаб ура бошлади. Лекин у қимир этмас, бечора бу фоний дунёни барвақт тарк этган эди...

Уларнинг узоқ қолиб кетганидан ва тез орада текширув бошланиб қолишидан хавотирланган Александр қарши томондан йўлга тушган эди. Ниҳоят гап нимадалигини тушунди. Мамажон Каримнинг елкасидан итарса Александр эса, унинг икки оёғидан судраб олиб кетар эканлар Мамажон “нур” ҳақидаги хушхабарни айтиб дўстининг қалбига умид чироқларини ёқди. Лекин улар нафаси қайтган Каримга бу ёруғлик кунларни кўриш насиб қилмаганидан минг бор қайғуришди. Унинг жасадини кўтариб тепага олиб чиқишганида жуда қаттиқ жала қуймоқда эди. Ёмғир сувлари ариқ-ариқ бўлиб шахта ичига ҳам оқиб кирар, шахта ичидаги сув эса тобора кўтарилиб бормоқда эди.

У ДУНЁНИ ТАРК ЭТИБ...

Нур ва дарё шовқини ҳақидаги қувончли хабар бригададагиларни тушкун руҳига барҳам берди. Энди қазувчига ҳам қийин бўлмайди, ҳар ҳолда жажжи тўйнуқчадан соф ҳаво кириб туради. Ишнинг бу ёғи тез юришиб кетди. Бу ишни асосан Мамажон билан Александр бажара бошладилар. Ниҳоят, яна 30 метрча қазилгач, озодлик шабадаси эса бошлади.

Биринчи бўлиб тўйнуқдан Мамажоннинг боши чиқди. У жала қуяётган бўлса-да аввало, тоза ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олди. Лекин турган жойи тик жарликда, дарё жуда пастқамликдалигини кўриб хафсаласи пир

бўлди. Чунки силлиқ тик қирғоқдан пастга тушишнинг иложи йўқ эди. Бунинг бир йўли эса фақат арқон билан осилиб, тепадаги соқчиларга сездирмай тушиш мумкин эди, холос. Баландлик тахминан 80 метрлар чамаси бўлиб, сакралган тақдирда ҳам сувга эмас, балки ўткир қиррали ҳарсанглар устига тушиш мумкин. Бу эса ё ўлим, ёки мажруҳлик дегани. Бунинг устига соқчилар ёки уларнинг итлари тезда пайқаб қолишлари ва тепадан отиб ташлашлари турган гап эди.

Мамажон жала қуяётган бўлса ҳам теваарак-атрофни синчиклаб кузатишга ва ҳар бир илинжни кўз остига олиб чиқишга ҳаракат қилди. Пастликдаги дарё ғира-шира кўринар, лекин унда оққизилаётган дарахт ходаларини илғаш мумкин эди.

Александр ҳам худди шу озодлик ҳавосидан аввало тўйиб-тўйиб нафас олди. Бошини осмонга қаратиб жала ёмғирдан тўйгунча ичди. Қирғоқ қоясини қўли билан силаб-сийпалаб кўрди. Ҳозир қочиб кетишнинг иложи йўқлигини кўриб ўрисчасига яхшилаб “болохонадор” қилиб сўкинди ҳам.

Хуллас, энди қочиш учун қизғин тайёргарлик кўрила бошланди. Бу холатни ўта махфий тутмоқлик, ўз нвабатида, нормани бажаришни тўхтатмаслик ҳам керак эди. Бор иплардан арқон тўқишга киришилди. Тахминан 80–100 метрлик арқон керак бўларди. Бундан ташқари ҳар эҳтимолга қарши йўлга озуқа, пичоқ ва зарур асбоблар, иссиқ кийим керак. Демак, дарё сувига тушиб, оқаётган ходалар тагида яшириниб қочишади. Шундагина бу зотинг қурғур овчарка итлар уларнинг исларини топиша олишмайди, сўнгра бепоён ўрмон ичига яшириниб, жон сақлашади-да, жанубий иссиқ ўлкаларга қараб равона бўлишади. Қолгани бир гап бўлар. У ёғига худо пошшо... Александр бригадасининг қочиш ҳақидаги режаси ана шундай эди. Лекин, режа амалга ошмади...

Воқеалар ривожи бошқача тус олди. Тайёргарлик ишлари ўн кунча давом этди. Шахтадаги қоп-қора сув энди тиззагача чиқиб қолган. Шахтёр маҳбуслар деярли сув ичида ишлашмоқда эди.

Ниҳоят етарли арқон тўқилиб, қозиққа махкамлаб ташлаш учун таёрлаб қўйилди. Демак, битта-битта сездирмай қочишади ва биринчи қочган одам дарё қирғоғида яшириниб “Ҳаммаси жойида” деган ишора бергачгина қолганлар ҳам бирма-бир туша бошлашади. Агар биринчи қочоқни сезиб қолишса ёки уни отиб ташлашса, операция тўхтатилиб яширин йўл беркитиб вақтинча ташланади.

Лекин биринчи бўлиб ким қочади? Александр ҳеч иккиланмай бу вазифани Мамажонга юклади ва ҳаммаси жойидалигини билганидан сўнггина шерикларини бирма-бир ўтказиб ўзи охирида тушишини маълум қилди. Дўстлар кучоқлашиб ҳозирча хайрлашишди ва ич-ичларидан қувониб бир-бирларини кутлашди. Бироқ, ҳаммаси ҳали олдинда, тўйнинг ноғорасини чалишга ҳали анча эрта эди. Сезиб қолишса ҳаммаси барбод бўлиши ҳам мумкин. Сезишмади, лекин ҳаммаси барбод бўлди...

... Бу кун Мамажоннинг ҳаётидаги энг машъум кун бўлди. Етти йил ер остида бўлиб неча-неча дўстлар орттирди. Улар туфайли ёруғ дунёни таниди, рус тилини ўрганди, оқ-қорани ажратадиган бўлди. Аммо бир неча сониядаёқ улардан айрилди ва ўзи ҳам жаҳаннамнинг энг тубига кириб кетди.

... Операция режадагидек бошланди. Аввалдан келишилгандек, Мамажон биринчи эди. У кетишидан аввал Қуръон тиловат қилди ва бу режаларининг амалга ошиши учун худодан мадад сўради.

– Пуст твой Аллах тебе поможет, с боргам! – деди қопқора юзли Александр, оппоқ тишларини кўрсатиб жилмайиб, дўстининг елкасини самимий қоқиб қўяркан.

... Мамажон арқонни ташлаш учун қўлини олиб борган ҳам эдики, негадир қўли бесабаб титрай бошлаганини ҳис қилди. У аввалига тушунмади. Лекин, бу титроқ янада кучая бошлади. Ер қаъридан гўё гувиллашдек овоз кела бошлади. Пастдан кимларнингдир бақириги эшитилди. Бошига тупроқ қуйқумлари ва тошлар шивалаб тўкила бошлади.

– Эй худо, бу нима бало, ўз паноҳингда асра. Бу нима, зилзиламикин?

Шундай дея Мамажон бор кучи билан туйнукдан пастга қарамоқчи бўлди. Бошини шундоқ чиқармоқчи ҳам эдики, бир тош тушиб оёғини босиб қолди. Юқоридан қулаган дарахт туйнукка келиб урилди. Димоғи қарағай дарахтининг исини туйди. У оёғини бўшатиш учун туйнукдан қўлларини чиқариб дарахт танасини ушлаб бор кучи билан ўзига тортди. Оёқларини бўшатиб олиб, жон ҳолатда дарахтни кучоқлаб, танасига маҳкам ёпишиб, юзини босиб олди.

– Эй худо, ўз паноҳингда асрагил. Алвидо, Омончам, ваъдамда туролмаганим учун мени кечир. Ла илаҳа иллалоҳу Муҳаммадуррасулуллоҳ... – дея жони узилаётганда айтиладиган калимани қайтара бошлади. Юзи-кўзининг тупроқ ва кўмир аралашган бўтана лой қоплаб олди. Дарахтни оёқлари билан ҳам маҳкам қисиб олган, бу унинг охирги нажоти бўлиб, гўё сувга фарқ бўлаётган чумолидай чўпга ёпишиб олган, лекин ўша чўп билан бирга чирпирак бўлаётгандек эди. У шу маҳалда жарликка қирғоқ билан биргаликда қулаганини, шахтага сув тўпланиб қолгани туфайли қирғоқ ўпирилиб тупроқ силжиб кетгани учун шахта босиб қолганидан, зона эса бутунлай вайрон бўлганидан ва маҳбусларнинг ҳаммаси тириклайин кўмилиб ҳалок бўлганидан беҳабар эди...

...Жала тинимсиз қуяр, лой бӯтана аралашган кӯмир кони ичра соҳил дарахтлари қатори яна бир дарахт ўмбалоқ ошар эдики, унга Мамажон канадек ёпишиб қолганди. Унинг шу паллада кўз олди қоронғулашиб кетган, оғзи ва бурни бӯтана лойга тўлган эди. У охири бор Омончанинг сиймосини кўз олдига келтирди. “Бардам бўлинг, номардлик қилманг, акажон! Ўлмай қайтиб келаман дегандингиз-ку, ахир!” – дея оқ либосда қичқирарди у. Кўз олдига унинг қўлларидан банди қилиб қишлоқ ўртасидан олиб ўтиб кетилаётгандаги нигоҳлари намоеън бўлди. “Вой, ахир энди мен нима қиламан! Усиз энди қандай яшайман!” дея йиғлаб сочлари ёйиқ ҳолда чопиб борарди қиз...

... Атроф тинчигандек бўлди. “Ана энди ўлдим шекилли”, - деди Мамажон ўзига-ўзи. “Қизиқ, дўзахни иссиқ бўлади дейишарди, нимагадир мен совуқ қотаяпман ёки ҳали жоним узилмадимикан? Жон чиқиши оёқдан бошланади, дейишарди”, - деди у ўзича ва оёғининг бармоқларини беихтиёр қимирлатиб кўрди. Лекин, негадир бармоқлари муздек сувни ҳис қилди. Оёғини қаттиқроқ қимирлатган эди, сув чалоплагандай бўлди.

– Ие, ахир бу сув-ку! Қизиқ, нариги дунёга сув қаердан келиб қолди экан-а?

Энди у дарахт танасидан ҳар икки оёқларини бўшатиб юборди ва тиззасигача совуқ сувни ҳис қилди.

– Ие, бу ахир ҳақиқатдан ҳам сув-ку! Бу ерда нима қилиб турибман ўзи?

У шундагина дарахтга қапишиб турганини ва қўлларининг бармоқлари бир-бирига киришиб уни қўйиб юборишни хоҳламаётганини ҳис қилди. Бармоқларини аранг бўшатиб юборди ва шалоплаб сувга ағанади. Юз-кўзларидаги тупроқ ювилди, оғзи ва бурни лойдан тозалангач, у ўзини дарё қирғоғидаги бӯтана сувда кўриб қувониб кетди. Лекин теварак-атрофга қараб ҳеч нимани

англай олмади. Тик жарлик, ундаги туйнук ва хатто шахта қаёққадир ғойиб бўлганди. Дўстларини қидирди, атрофда ҳеч ким кўринмасди. У бу ердан тезроқ қочиб қолиш кераклигини ҳис қилди. Чунки уни қидиришаётган ва орқасидан ит қўйган бўлишлари мумкин. Шулар ҳақида ўйларкан, ўзини бўтана лойқа сувларни аралаштириб оқаётган дарёга отди ва бир хомага илашиб олиб оқиб кетаверди, кетаверди...

ЎРМОНЛАР ИЧРА ТАНҲО

Сув жуда ҳам совуқ эди. У узоқ сузиб боргач, бир оёғининг увиша бошлаганини ва ортиқча сузиш хавфли эканини ҳис қилди. Бир илож қилиб қирғоққа чиқиб олди ва ортидан биров қувиб келаётгандек туюлиб ўзини тошлар панасига олди. У энди тезроқ ўзига бирор паноҳ топиб исиниб олиши керак. Чунки қаттиқ шамоллаши мумкин. Ҳозир, айниқса, касал бўлиб қолиши асло мумкин эмасди. У соҳилдаги қоя ва тепаликларни зимдан кузатиб тулки инига ўхшаш кичкинагина ковакка кўзи тушди ва чопиб бориб ўша ковакка тиқилиб кириб олди. Чоғроқ бўлса ҳам айна мудао бўлди. Чунки шахтанинг тор йўлакларида каламушдай юравериш бундай коваклар унинг учун чўт бўлмай қолганди.

Ҳақиқатдан ҳам бу жой ниманингдир ини бўлиб, ичида қуруқ-хас-хашаклар кўп экан. Уларни ўртага йиғиб олов ёқмоқчи бўлди. Чунки совуқ қотган баданини иситишнинг бирдан-бир йўли шу эди. Бироқ у бу фикридан тез қайтди. Чунки тутун унинг яширинган жойини билантириб қўйиши мумкин. Лекин иккинчи жиҳати ҳам бор эдики, тутунга дарёда сузиб ўтиб бораётган дўстларининг албатта кўзлари тушиши ҳам мумкин эди, албатта.

“Э, бор, таваккал, ўладиган жонга бир исиниб қолай, — деди-да олов чиқаришга уннаб кетди. Бир қуруқ чўпни

каттароқ калтакнинг ковагига тиқиб жон жаҳди билан кафтида айлантириб ишқалай бошлади. Бўлмади. Қирғоққа тушиб учқун чиқариш учун икки чақмоқ тош қидириб топди. Ниҳоят тўрт-беш соат уринишдан сўнггина димоғи умидли учқуннинг тутунини ҳис қилди ва унга эгнидаги фуфайкасидан олган бир чимдим пахтани туташтирди. Чуқур нафас олиб ўлкасини тўлдириб намиққан пахтага илашган учқунни пуфлади. Зум ўтмай кўз ўнгида умидбахш, жажжи олов рақс туша бошлади. Демак, у ўлмайди, Демак, ҳаёт яна давом этади...

Кувониб кетган Мамажон туйнукдан тез чиқди-да дарё қирғоқларида уюлиб ётган, сув чиқариб ташлаган қуруқ ўтинлардан бир қучоқ қилиб териб келди. Оловдан танаси яйради, хилвираб қолган уст-бошларини қуритди. Лекин очликданми ёки совуқ ўтганиданми ошқозонига оғриқ кирган эди. Энди у нимадир еб олиши лозим. Ҳайриятки, йўлга деб чўнтагига солиб олган нон ушоқлари ҳамирга айланиб қолган экан, ошқозонни бир оз алдашга яраб қолди. Шундан сўнг у туни билан туйнукдан дарёга термулиб чиқди. Сувда оқиб ўтаётган ҳар бир қора нарса унинг дўстларидан бирининг боши бўлиб туюлаверди ва тонгга яқин кўзи илинди. Бир пайт тепадан тупроқнинг шувшиб тушганини ва ниманингдир шарпасини сизди. “Наҳотки, ортимдан офчарка ит топиб келган бўлса?..” дея хаёлига лоп этиб келган фикрдан ҳушёр тортди. Ҳар эҳтимолга қарши ўзини туйнукдан бир четга тортди. Ҳақиқатдан бир жониворнинг ҳарсиллагани ва шиппилаган оёқ товуши эшитилди.

– Ярамас ит. Мен сени ҳозир каллангни гиппа бўғаманда, терингни шилиб унга сомон тикаман. Сен ҳали мени тутиб бермоқчи бўлдингми, чучварани хом санабсан! – деди Мамажон ўз-ўзига ва душманни тутиб олишга шайланди. Ин ичида ниманидир сезган жонивор

бироз туйнукка бошини суқмай искаланиб турди-да, сўнгра инига охирги бор бошини суқди. Ҳаёти бир умр овчиликда ўтаётган моҳир овчининг қўлига тушган бош шу заҳотиёқ қайрилиб, қарс этган овоз чиқарди. У қутурган ит эмас, балки ўз инига қайтган момиқ юнгли оқ тулки бўлиб чиқди. Мамажонга металлнинг бир парчасидан ясаб олган пичоқчаси асқотди. Уни қайроқ тошда яхшилаб ўткирлаб тулкининг терисини шилди. Жониворнинг ҳар бир жойи унинг учун керакли эди. У ичакларни тозалар экан, ана шундай инъом берганидан Аллоҳга минг шукроналар айтди. Ёғларидан хомлигича ютиб олди ва бир сонини кабоб қилиб пишириб еди. Энди унинг заҳирасида озуқа, камон ипи учун ичак, кийим учун пўстак ва бепоён ўрмони бор эди. Қандай яхши, у қорни тўйғач, хурсандлигидан Аҳмад Яссавий хикматларидан бирини беихтиёр баралла овоз билан айтиб хаёлан зикр туша бошлади. Қўшиқ оханглари туйнук ичра жаранглаб ўзига хос акс-садо берар ва уни яшашга, Ватанига қайтишга, Омончанинг дийдорини кўришга руҳан мадад берарди.

**Ҳар субҳидам нидо қилди қулоғимга,
Зикр айт деди, зикр айтиб юрдим мано.
Ишқсизларни кўрдим эрта йўлда қолди,
Ул сабабдин ишқ дўковин кўрдим мано...**

* * *

Тонг отди. Ёмғир тинди. Ҳаво очилиб, қуёш кўринди. Мамажоннинг дили ҳам ёришиб кетди. Дарё бўйига бориб яхшилаб ювинди ва баданининг сочма ўқ егандек илма-тешик бўлиб кетганини кўрди. Яраларини газак олишдан сақлаши, даволаши керак эди. Бундан ташқари ўзига кенгроқ, дарё юзи яққол кўриниб турадиган ва ўрмонга чиқишга қулай бўлган жойдан паноҳ топиши

ва дўстларидан бирортасини учратгунга қадар шу ерда яшаб туриши лозим. Ўз навбатида эҳтиёт бўлиши ва одамларга кўринмаслиги керак. Чунки, у ҳақида маҳкамага хабар беришлари ва уни тутиб олишлари мумкин. Яна уни зиндонбанд қилишади ёки уни бирор азоб билан ўлдиришади. Яшаш учун кураш, тезроқ она ватанига, сеvimли қамишзорига қайтишнинг, Омончанинг дийдорини кўришнинг ягона йўли шу — одамлардан нари юриш, деб биларди у.

Шундай ўйлар билан у тунаган туйнук устини шохшаббалар билан яширди-да, теварак-атрофни ўрганиш учун ўрмонни айланиб келишга жазм қилди. Лекин дўстлари оқиб ўтиб кетишса-чи? Боши қотди, ўтириб пешонасини чангаллади ва шундагина бошида халоскорлик қилган фонарли каскаси борлиги эсига тушди. Уни ечди-да, қирғоқнинг кўринадиган жойига таёқ суқиб илиб қўйди. Бу ҳар эҳтимолга қарши чора эди, холос.

Энди у ов қилиши, заҳира озуқа ва иссиқ уст-бош қилиб олиш чорасини кўриши керак эди. Россия ҳавоси жуда совуқ, ҳадемай қорли кунлар бошланиб қолишини хали у яхши билмасди. Шундай қилиб у баланд бўйли дарахтлар ва ўт-ўланлар билан бурканган бепоён ўрмонга илк бор ўз қадамини қўйди. Аввало ўсиб турган майса ўтлардан юлиб чайнаб кўрди, тахирлигидан афти буришди. Шундай бўлса-да, “банияти шифо” дея ярачақаларига ҳам чайнаганларидан суртиб қўя бошлади. Илдизлардан еб кўрди. Ҳар холда еса бўладиганлари ҳам бор экан. Ҳатто дарахт пўстлоқларидан ҳам бир-бир тотиб кўра бошлади. Бир кунига яраб қолиши мумкинда, ахир. Бир дарахтнинг елимидан териб емоқчи эди, қандайдир жажжигина жониворнинг дарахт тепасига мушукдай чопиб чиқиб кетганига кўзи тушди. У дарахт тепасига чиқди-да, жажжи қўлчалари билан ниманидир ушлаб, чақиб ея бошлади. Пўчоқлари ерга тўкиларди.

Мамажоннинг жониворга ҳаваси келди ва пўчоқларни қўлига олди. Улар бодом пўчоғига ўхшаб кетарди. Ўт-ўланлар орасини қидириб ниҳоят кичкина кедр ёнғоғидан топиб олди ва дархол чақиб кўрди. Бу мева унинг учун катта топилма бўлди. Шу пайт сал нарида нимадир шипиллаб қочгандай бўлди. Мамажон қувониб кетди. У неча йиллардан буён бундай чиройли оппоқ қуённи учратмаган эди. Демак, бу ерда ҳам ов қилса, яшаса бўларкан, деган хулосага келди у.

Ҳам овчи, ҳам қаландар, ҳам маҳбус, ҳам қочоқ ҳисобланган Мамажон ўрмон ичида ҳам ўзини эркин тута олмасди. Чунки унга кимдир дуч келиб қолиши эҳтимоли йўқ эмасди. Шу туфайли у деярли эмаклаб ёки дарахтлар панасига яшириниб юрар, аввало, теварак-атрофни зимдан кузатар ва фақат ёлғизлигига ишонч ҳосил қилганидан кейингина ўз йўлини давом эттирарди. Шундай қилиб, у қисқа масофадаги теварак-атрофни айланиб чиқди ва ҳеч кимсани учратмади. Лекин, катта бир ҳайвонга дуч келиб қолиб лол қолди. У худди отга ўхшар эди-ю, лекин бошида худди қуриган дарахт буталарига ўхшаш саватдай улкан шохи бор эди. Бу беозор ҳайвон Мамажонга парво ҳам қилмади ва гўё уни кўрмаганга олиб ўт ейишни давом эттирди.

— Қизиқ, бу ерда ажойиб ҳайвонлар кўп экан. Бунақа новвосни сўйса, бутун маҳаллани тўйдириш мумкин, — деб қўйди у таажжубланиб ўз-ўзига.

У яна айланиб дарёнинг қирғоғидан чиқиб қолди. Баланд тик қояли тепаликдан дарё жуда чиройли кўринарди. Дарё турган жойидан ўнг томонга бурилиб кетар экан. Демак, шу жойларда ўзига ошён қурса, ёмон бўлмайди. Сувда сузиб ўтаётган нарсалар бемалол кўриниб турибди. Ана, ходалар оқмоқда. “Эҳ-ҳе, ахир балиқлар ҳам кўп экан-ку!” — дея севинчдан хайқириб юборди у. Улкан балиқлар тепаликдан қорайиб кўринишар ва одамнинг завқини келтирар эди.

“Ажойиб, э худо, яратганинга шукр!” — деб юборди у беихтиёр ва ҳозир балиқ овлашни жуда-жуда истади. Демак, тезроқ ов қуролларини яшаш керак. Лекин унинг хурсандлиги узоқ чўзилмади. Кўзи сув қирғоғида бутага илиниб, сув тўлқинларида тебраниб турган бир қора нарсага тушди.

— Бу нимаси экан? Ие, ахир одам-ку! — дуди у ҳайқириб ва ўзини сувга отишдан аранг сақлаб қолди. Жарлик бўйида у ёқ-бу ёққа чопиб пастликка тушишга жой излади. Ниҳоят, бир жойни топиб думалаб-думалаб пастга туша бошлади. “Шерикларимдан бири бўлса-я, тирикмикан ишқилиб” дея такрорларди у ўзича.

Афсуски, афт-башараси таниб бўлмас даражада пачоқланиб кетган бир шахтер мурдаси экан. Унинг бир қўли елкасидан, бир оёғи тўпиғидан узилиб, қорни шишиб кетган эди. Бошида каскаси йўқ. Лекин соғ қўлида чўкични маҳкам ушлаб олган эди. Мамажон дилида фарёд чекди. “Ким бўлди экан бу шўрлик?, Кофирмикан, ё мусулмон? Ким бўлсаям худонинг бир бандаси, шундай хунук ўлим топибди”.

Мамажон ўликнинг қўлидан чўкични бўшатиб олиб бир қоя тагидан гўр қазиди ва мурданинг арвоҳи ҳақиға Қуръон тушириб, мусулмончасига кўмди. Мурдадан қолган ягона ёдгорлик бўлган чўкич энди унинг асосий қуролларидан бирига айланди ва шу қурол билан тик қирғоқнинг баланд жойида ўсиб турган бир қайин дарахти панасида ўзига ошиён кавлаб яшай бошлади. У ўша номаълум жасаддан бўлак дарёдан оқиб ўтган бошқа ҳеч кимни учратмади. Эски ҳаётини тажрибасига кўра камон ва найзалар ясаб олди. Лекин ўқлар учун металл тунука зарур эди. Дарё қирғоғи бўйлаб узоқ-узоқларга кетиб бир жойда оқиб келиб қолган яшикларга дуч келди. Уларнинг тунукаси ва михларини суғуриб олди. Бироз ип ҳам, сим ҳам топилди. Шундай қилиб у яна аввалги овчилигига қайтди ва ичак ипли камони билан бемалол жонивор ва

паррандаларни уриб тушира бошлади. Найза билан эса балиқ овлади...

ОДАМЛАР БИЛАН ЮЗМА—ЮЗ

Орадан бир неча ой ўтди. Мамажон тезроқ иссиқ уст-бошини бут қилиш, елкасига тушган сочи ва жуда хунук ўсиб кетган соқолини олиб ташлаб одамбашарага айланиб, сўнгра поезд йўлини қидириб топиш ва бу ерлардан тезроқ жўнаб кетиш мақсадида энди ўрмоннинг ичкарироғига ва одамларга яқинроқ боришга жазм қилди. Лекин улардан эhtiёт бўлишни сира ҳам унутмади. У бирор қария ёки кампирга учраб, керакли нарсаларни сўраб олишни истади ва қуруқ бормаслиги учун йўл-йўлакай қуён ва қушлардан ов қилиб олмоқчи бўлди. Лекин қурол-яроғларини олиб эндигина ошиёнидан чиқмоқчи бўлган ҳам эдики, тўсатдан тепадан бир қизнинг қичқириғини эшитиб таққа тўхтади.

— Э-ҳе! Васка!.. Мана бу ердан тушса бўларкан. Юр, чўмилиб чиқамиз! — дер эди қиз Мамажоннинг тепага чиқишга мослаб қўйган жойини кўрсатиб.

— Сув совуқ, чўмилма! — деган бир йигитнинг овози ҳам келди.

Лекин қиз қайсар шекилли, соҳил тупроқларини шувшитиб пастга туша бошлади.

— Қулоқсиз, жиннивой, — дея йигит ҳам унинг ортидан эргашди.

“Мени сезиб қолишса-я?!” - деб ўйлади Мамажон ва дарахт шохларини туйнукка маҳкамроқ тортиб уларни хавотирлик билан кузата бошлади.

— Сен қарамай тур, сувга тушиб олай, қарайверасан, — деди қиз эркаланиб ва қип-яланғоч бўлиб ечинди.

Мамажоннинг кўзлари қизнинг сутдай оппоқ, қуёш кўрмаган баданига тушиб қамашиб кетди ва негадир терс ўгирилиб олди.

– Сен ҳам тушмайсанми?

– Жинни бўлибманми... – деди йигит.

“Тавба, - дея ўйлади Мамажон, – шундай хурлиқо пари “юр” десаю, кўнмасая. Қанақа йигит экан ўзи?”.

Бироз ўтгач, қиз сувдан чиқиб дир-дир титрай бошлади. “Қарамай тур” дейишнйям унутиб, тез кийина бошлади ва дарҳол йигитнинг пинжига тиқилди. Улар кўл ушлашганча қандайдир русча кўшиқни хиргойи қилишиб яна қирғоқ тепасига чиқа бошлашди.

– Уф-ф, хайрияте, нафасим қайтиб кетай деди-я?! – деди Мамажон дарахт шохини кўйиб юборар экан. Лекин тез орада нафаси ҳақиқатдан ҳам қайтишини билганида эди, туйнугидан бутунлай чиқмаган бўлармиди...

* * *

Мамажон аҳоли яшайдиган хуторни тезроқ топиб олиш учун ҳозиргина кетган йигит ва қиз орқасидан изма-из бормоқчи бўлди. Бир марта кўриб олса бўлгани. Эҳтимол бу ерга темир йўл ҳам яқиндир. Шу тариқа уларнинг ортидан изма-из паналаб бораверди. Лекин уларнинг тез-тез тўхтаб, ҳадеб ўпишаверишлари жонига тегди.

“Тавба, қанақа йигитакан бу ўзи? Уйингга бориб, иссиққина жойингда нима қилсанг қилавермайсанмия. Куппа-кундузи кўча-куйда уялмайдия, беҳаё, шармандалар, – дерди овчи ўзича ғудраниб, – Ҳа, майли. Бундан баттари бўлмасинда, ишқилиб. Янги келинкуёвга ўхшашаяпти. Бахтли ёшлар экан, ҳеч қандай ташвишлариям йўқ”.

Улар узоқ юришди. Мамажон орқага қайтишда адашиб қолмаслик учун юрган йўлини тахминан чамалаб

борарди. Ниҳоят бир очиқликка чиқиб қолишди. Дарахтлар кам, тўп-тўп пичан ғарамлари бор экан. Овчи энди гоҳ у, гоҳ бу ғарамлар ортига чаққонлик билан яшириниб бора бошлади. Шу маҳал қизнинг оёғини бир нарса чақдими ёки тикан кирдими, “Вой!” деб қичқириб юборди. Йигит “Қўрқма, ҳозир кўрамиз”, деди-да қизни кўтариб олиб ортига қайтди ва айнан Мамажон, ичига кириб олган хашак ғарами томон шиддат билан кела бошлади. У нима қилишни билмай қолди. Чунки нариги ғарамга ёки ўрмонга қараб қочиб қолса, кўриб қолишлари ва кўрқиб кетишлари мумкин. Шунинг учун у энг қисқа ва қулай йўлни танлаб, пичан ичига кириб кетган эди. Жой қуриб кетгандек йигит қизни шундоқ унинг тепасига ўтиргизиб қўйди ва лат еган оёғини текшира бошлади.

– Алладим! – деди қиз хиринглаб эркаланиб.

– Жиннивой, – деди йигит уни кучиб.

“Ие, вой аҳмоқларей, нима қилишяпти булар”, – дея жаҳли чиқди овчининг. Лекин ҳаммасига чидаб, сабр-тоқат қилишга мажбур бўлди. “Эй худо, менинг бошимда энди бу синоатинг ҳам бормиди? Бундан кўра ўша қора зиндонда тириклайин кўмилиб ўлиб кетсам бўлмасмидия, – дея у ўзича нола қилди устидаги зил-замбилдай юкдан эзилиб, – Ёки лоп этиб ўрнимдан туриб кетсаммикан-а?.. Йўқ, ундай қилмайман. Бечора, яхши қиз экан, ёш нарса юраги ёрилиб ўлиб қолмасин, тағин”.

Ниҳоят, ишқий “машаққатлар” тугагандай бўлди. Йигит тинчиб, хуррак ота бошлади. “Оббо, энди шуниси етмай турувди. Энангни уйига бориб ухласанг ўласанмия”, – деди у жаҳл билан ичида...

– Ау, – деди уйғоқ қиз қиз йигитга томон нозланиб,
– Васка, асалим...

– А-а... – деди йигит аранг.

– Васюк, биласанми нима, мен гўё ўзимни айиқ уясининг тепасида ётгандай ҳис қилаяпман. Худди тагимизда айиқ борга ўхшайди.

– Б–бўлса бордир... Уф–ф, бир зум дам олволай.

Энди Мамажон нафас ҳам ололмай қолди. Лекин, хайрият, шу пайт қиз ўрнидан туриб мазза қилиб керишди. Бироз осмонга тикилди, мусаффо ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олдида, “Қандай гўзал бу олам” – дея қўшиқ хиргойи қилиб яна гупп этиб ўзини орқаси билан пичанга ташлади. Ҳозир ундан бахтиёр, ундан беғубор инсон йўқдек эди дунёда.

“Э йўқ, энди буниси ортиқча. Бир чорасини кўрмасам бўлмайди шекилли”, – деди Мамажон нафаси қайтиб ва бир чўпни олиб тўсатдан қизнинг остидан санчиб юборди. Қиз “Ай!” дея бақриб ўрнидан туриб кетди.

– Вой! Орқамни бир нарса чақди, – деди у йиғламсираб гезариб.

– Янами? – деди йигит бепарво.

– Вой, ростдан. Мана орқамни қараб кўр, – деди қиз момиқдай оппоқ орқасини кўрсатиб.

Йигит яна уни қучоқлаб ётқизиб олди. Ҳаммасини қайтадан бошлаш режасини туза бошлади шекилли...

Овчи қизнинг орқасига яна бир бор чўпакни эндигина тиқмоқчи ҳам бўлган эдики, кутилмаганда дўриллаган бегона эркакнинг овози эшитилиб қолди.

– Ҳой, йигит эплотмасанг мана бизга қўйиб бер, – деди дўрилдоқ беўхшов хе–хелаб кулиб.

“Вой!” дея қичқириб юборди қиз. Кимдир йигитни тортиб олиб унга мушт туширди.

Қиз, “Вой, ёрдам беринглар! Унга тегманглар,” – дея қичқира бошлади.

– Дамингни чиқарсанг сўйиб ташлаймиз, – деди иккинчи зўравон қизнинг қўлларини ушлаб.

Мамажон бир илож қилиб хашаклар орасини пайпаслаб шундоқ икки қулоч нарида турган икки кишини кўрди. Уларнинг қўлида пичоқ ялтирар эди.

— Бўпти, фақат Васькага тегманглар, — деди қиз.

— Ўзига келган йигит уларга шердек ташланди. Мамажон камалагини зудлик билан ўқлади ва зўравонлар пичоқ билан ҳамла қилгудек бўлсагина уларга қарата отмоқчи бўлди.

— Васька, сени ўлдириб қўйишади-ку!

— Тирранча, — деди ҳалиги муштлаган зўравон ва йигитнинг яланғоч қорнига қарата тепди ва йигитнинг қўлини орқасига қайириб майкаси билан маҳкам боғлади, оғзига пайпоғини тиқиб қўйди.

— Тинчиди, сен бошлайвер — деди у шеригига. Шериги ҳам қизнинг оғзига бир нима тиқди шекилли дами чиқмай қолди.

— Фиринг десанг икковингни ҳам чавақлаб кетамиз — деди у.

Мамажон ортиқ чидай олмади. Биринчидан, унинг устига яна зил-замбилдай ётишларининг “хавфи” бўлса, иккинчидан ёшларни зудлик билан қутқариш лозим эди. У қандай қилиб бу муштумзўрларни бошлаб адабини бериб қўйишни ўйлади. Шундай қилсинки, иккинчи бор қизларни зўрлашни ўйлашмасин, бировнинг ҳаётини бошқа барбод қилишмасин. Шу ҳақида ўйларкан тақдиридаги катта бурилишга ўша орқасида холи бор, кўнғиз мўйловли шунқор НКВД ҳодимининг мана шундай шаҳвоний ҳаракати сабаб бўлганини эслади. Эслади-ю, бутун аламини ўша зўравонлардан олмоқни истади.

Зўравонлардан бири шундоқ қизнинг устига шайланган ҳам эдики, овчи таранг камонни тортиб юборди ва ҳар қачонгидек мўлжалидан адашмади. Нишонни уриб туширди. Чунки у асл мерган эди-да.

Зўравон аввал нима гаплигини англай олмай ўша ҳолатда бир сония анграйиб қотиб қолди. Шериги эса, буни ҳазилга йўйди ва уни масхара қилганча ечиниб олдига борди.

– Нима бало, эполмасанг нари тур, – деди у шай бўлиб ва папиросини буруқсатди. Бу пайтда мерган ҳам яна шай эди, албатта. У азалдан шундай мерган эдики, ўқни қушларнинг нақд бошига теккизишга одатланган эди. Шунда қони оқиб чиқиб кетмас ва гўшти жуда мазали бўлар эмиш. Лекин ҳозир ҳолат бошқачароқ эди. У қўли боғлиқ йигитни ҳам судраб олиб келди. “Мана кўриб қўйинглар”, – деди у сурбетларча. Хуллас, мақтаниб турган хунрез киши ҳам тўсатдан булбулчасининг тумшукчаси учиб кетганидан хайронда қолди. Дастлаб ҳеч нарсани тушунмади. Сигаретасини бир бор чуқур тортиб ва тутунини ҳузур қилиб чиқарган бўлди-да, сўнг бор овози билан бўкириб юмалай бошлади.

Қиз шоша-пиша барзангининг тагидан судралиб чиқди-да, чопиб келиб йигитини бўшатди. Сўнгра улар кийимларини олиб ура солиб қочиб қолишди.

Ерда букчайиб ётган икки зўравоннинг тепасида девдай бўлиб Мамажон Ғойип пайдо бўлди ва уларнинг баданларидаги татуировкаларни ва кийимларидаги номерларни кўриб, турмадан қочган жиноятчи маҳбуслар эканига амин бўлди.

– Хечқиси йўқ, – деди Мамажон уларнинг кийимларини қоқиб олиб, нарсаларини кўздан кечирар экан, – Сенларни суннат қилиб қўйдим, холос. Мана энди ҳақиқий мусулмон бўлдинглар. Баданларингга ўрнашиб олган шайтон чиқиб кетди. Энди ҳар куни беш вақт намоз ўқинглар, ҳалол меҳнат қилинглар. Яна зўравонлик қилсанглар, ўзим сенларни топиб, “қушча”ларингни бутунлай учириб юбораман.

Тушундиларингми?! — деди у ва икковлон зўравоннинг юмшоқ жойларига бир-бир шаппатилатиб уриб қўяркан.

— Ҳа, тушундик, — дейишди улар аранг, гезариб.

Овчи зекларнинг пичоқларини, ёқаларининг орқасига қадалган игна ва чўнтакларигаги гугуртларини олиб қўйди.

— Мана булар менга. Буни “уста ҳақи” дейдилар, — деди у кулиб ва бир тутам қуруқ пичанни олдида олов ёқиб юборди. — Сенларни ҳозир ўзим даволайман. Қани кўрайинчи, — деди. У бир зекнинг оёғини очиб кўрмоқчи бўлди, лекин у қаршилиқ кўрсатган эди, овчи унинг сонига бир туширди.

— Ҳа яхши, ҳаммаси жойида, энди бир оз чидайсан, деди у ва ёниб бўлган хашакнинг иссиқ кулидан бир сиқим олдида, “тумшуксиз қушча”нинг устига сепди. Албатта, зўравон бақирди...

— Бировни зўрлашни билганингдан кейин чидайсан-да..

Уни кўрган иккинчи зўравон йигит кўзларини ола-кула қилиб миқ этмай ўтирди ва сигаретасини чуқур тортиб халоскорининг муолажаларини қаршилиқсиз қабул қилди.

Шундай қилиб икки шунқорни мусулмон қилган Мамажон ўрмонга қайтди ва “халоскор ўрмон одами” ҳақидаги афсона пайдо бўлишига сабаб бўлди. Воқеалар ривожини узоқдан кузатиб турган йигит ва қиз ўз халқига ана шундай миш-миш тарқатдилар. Аранг кийиниб оёқларини кериб қадамлай бошлаган зеклар Мамажон то ўрмон ичига кириб ғойиб бўлгунига қадар анграйиб кузатиб қолишди. Балки шундан сўнг улар худога илтижо қилиб гуноҳларини кечирришни сўраб, нола қила бошлаган бўлсалар ҳам ажаб эмасди...

АЙИҚ БИЛАН ОЛИШУВ

Мамажоннинг қўлида энди инсон кундалик ҳаёти учун зарурий нарсалар, ҳатто, иккита пичоғи ҳам бор эди. Энди сув идиши ва уст-бош тайёрлаб, йўл учун бир оз озуқа ғамлаб олса бўлгани. Тайёр уст-бошни бирор жойдан топиши ёки ҳайвонларни овлаб ичагидан ип қилиб терисидан тикиб олса бўлади. Лекин, бу аҳволда одамларга дуч келиб қолмаслиги керак. Чунки уни кўриб фирт ёввойи дейишлари турган гап. Лекин нима бўлганида ҳам қўлга тушмасдан ватанига соғ-омон етиб олса бўлгани. Одамлар кулишса кулишавермайдими?!!

Мамажон шулар ҳақида ўй суриб ўтирар экан, ўз навбатида ўткир кўзлари теварак-атрофни олазарак кузатар ва ҳар сонияда бирор ҳайвон чиқиб қолишини жуда-жуда истарди. Шу пайт қалин ўт-ўланлар орасидан нимадир шитирлагандай бўлди. У хушёр тортди, шитирлаётган жойга оҳиста писиб борди. Бир оқ қуён жон ҳолатда типирчилар, оёғи нимагадир илиниб қолгани билиниб турарди. Бечора қуён қайсидир овчининг қопқонига илиниб қолибди. Қопқоннинг темир тишлари оёғини қисиб қолган ва қип-қизил қонга беланган эди.

“Демак, бу ерда овчилар бор эканда, - деган фикрга келди у. — Эҳтиёт бўлишим керак шекилли, менинг ҳам ортимдан пойлашлари мумкин” — деди у ўзига-ўзи теварак-атрофни янада хушёрроқ кузатар экан. Қуённи чиқариб олгач, қопқоннинг оғзини яна қайтариб очиб қўйдида ўлжа билан олиб тезда жўнаб қолди. Чунки у тезроқ хужрасига қайтиши ва дарё қирғоқларини яна бир бор кўздан кечириши керак эди.

Шу аснода кунлар ўтаверди. У анчагина гўштни қуритиб заҳира тўплади. Ҳайвон ичакларидан бир ўрам ип таёрлади, тулки терисидан камзул, қуён терисидан оёғига махсига ўхшаш пойабзал тикиб олди. “Эҳ қани,

энди шунга бир ковуш ҳам бўлса эди, қиш совуғини бемалол ўтқизсам бўларди” — деган ўй ўтарди унинг кўнглидан. “Бу атрофда овчилар бор экан, демак уларнинг уйи ҳам бўлиши керак. Қидириб кўрсаммикан”, — деди у ўзича ва яна ўрмон сари отланди. Бугунги тун кечагига нисбатан анчагина совуқ бўлди, демак куз яқинлашяпти. Ҳадемай қор ҳам ёғади. Ов қилиши, ҳаёт кечириши қийинлашади.

Бу ерлардан тезроқ кетиш керак, лекин қаёққа, қайси йўналишда кетади? Бу ҳақида ҳали бирор қарорга келмаган эди. Тунлари элас-элас поезд гудоқлари эшитилгандек бўлар, лекин қайси тарафдан эканлигини аниқлаб бўлмасди. “Ахир кўмирни поездда олиб кетишади-ку, нега шуни ўйлаб кўрмабман-а. Кўмирга кўмилиб олиб иссиққина кетишим мумкин-ку” — деган фикр ўтди хаёлидан ва бирор улкан дарахтнинг тепасига чиқиб у ердан поезд бўлиши мумкин бўлган томонни кузатишга аҳд қилди.

Шу туфайли овчилик қилиш, турли мева ва илдизларни йиғиш билан бир қаторда тепалик жойдан улкан дарахтларни мўлжаллаб юрди. Шундай дарахтга дуч келди ҳам , лекин унинг тепасига чиқиш ниҳоятда мушкул эди. Чунки унинг танасига қулочи етмас ва ниҳоятда салобатли, тик ўсган бўлиб, шохлари жуда ҳам баландда эди. Боши қотди. Ўз қадрдон толини эслади. “Эх, эссиз, шундай дарахтимни қадрига етмас эканман...” — деди у ва ичак иплардан ёғочга боғлаб нарвон ясашга киришди. Икки кун уриниб тахминан олти метрлик улкан ва оғир нарвон ясади. Уни ўша улкан дарахтнинг тагига судраб олиб бориб, уни тепаликка томон аранг тиради. Лекин, бу нарвон забт этилажак баландлик учун жуда ҳам камлик қиларди. Унинг тепа қисмига яна уч метрлик нарвонга қўшишга тўғри келди. Бироқ, уни дарахт тепасига чиқариб тираб олиш жуда ҳам қийин кечди. Бу, бир кишининг иши эмасди. Уч кунлик

уринишдан сўнг ниҳоят дарахт тепасига чиқиш имконияти пайдо бўлиб, у ёғига ўз маҳорати ва чаққонлиги иш берди. Дарахт ҳақиқатдан ҳам баланд бўйли эди. У энг сўнгги шоҳларигача етиб боришни ва гўё у ердан ўз қишлоғи, лайлак уяли қадрдон толи кўринадигандек теварак-атрофни кўздан кечиришни истарди. Лекин ушбу дарахт шоҳлари толникидақа эмас, анчагина мўрт экан. Оёғини кўйиши ҳамон баъзи шоҳлар чирс этиб синар ва оёқни бошқа бутага кўйишга мажбур бўларди.

Баланддан ўрмонлар ўзгача тароват билан кўринар, тепа шоҳлар орасида қуш уялари жуда ҳам кўп эди. Безовта қушлар “гурр” учиб Мамажоннинг боши узра чарх уришарди. Атрофда эса ҳеч қандай поезд кўринмасди.

Шу пайт бир чиройли олмахон Мамажоннинг олдидан сакраб ўтди-да нарироқдаги шоҳда думини гажак қилганича кўзларини мўлтиратиб: “Тутолмайсан кал-кал” дегандек кўллларини қарсак чалиб ўйната бошлади. Камонига қўл олиб борди. Лекин у ерда қолиб кетган эди. Бўлганида ҳам уни отмаган бўларди. Уни тириклайин тутиб олиб ҳужрасига олиб кетишни ва мушук ёки кучук каби ўзига ҳамроҳ қилиб олишни жуда-жуда истарди. Ҳар холда ёлғизликда эрмак бўлармиди? Ажойиб жонивор йигитни ўзига чорламоқда эди.

Шундай қилиб, Мамажон ўша олмахонни тутиб олишга жазм қилди ва у турган шоҳ томон оҳиста уч-тўрт қадам интилди. Ана етай ҳам деб қолди. Озгина... Яна бир қадамгина... Олмахон ўша-ўша қўлчаларини бир-бирига уриштирар ва кўзларини жовдиратар эди. Лекин тўсатдан оёғи остидаги шоҳ синиб “қарс” этган овоз чиқрди. Мамажон тепадаги шохни бир сакраб ушлаб олди. Лекин у ҳам панд бериб қарсиллаб синди. Чўчиб кетган олмахон унинг тепасидан сакраб бошқа шоҳга чаққонлик билан ўтиб кетди. Мамажон эса, синган шоҳ билан бирга пастликка томон “парвоз” қиларкан жон

ҳолатда яна ва яна бошқа шохларнинг тутиб қолишга ҳаракат қилар, унинг қўли илашган шохлар ҳам ҳаммаси қарсиллаб синиб кетмоқда эди. Ниҳоят, у синган шохларнинг бири билан дарахтнинг танасига бориб урилди ва унга канадек ёпишиб олишга ҳаракат қилди. Лекин танасига қулочи етмади ва пастга томон сирғалиб тушиб кета бошлади. Тери камзули бадани билан шилина бошлаб қорнига бир нима илингандек бўлди ва шу зайл нарвонгача етиб олиб аранг ўзини тўхтата олди. Нарвон эса ўз мувозанатини йўқотди ва чириндилар билан тўйинган тупроққа йиқилди. У шу зайл осмонга қараб бир оз ётди. “Бирор жойим синмадимикан?” – деди у ўзича ва оёқ-қўлларини қимирлатиб кўрди. Қорнида қаттиқ оғриқ сезди. Қўлларини шилинган баданига ва қорнига олиб борди. Иссиқ қонни ҳис қилди. Қон-ку майли, уни “ёруғлик” дейдилар. Лекин қўлига илиқ ва силлиқ нарса илингандек бўлди. Не кўз билан кўрсинки, бу қонга беланган қорнидан чиқиб турган оқиш силлиқ нарса, ўз ичаклари эди...

Мамажоннинг пешонасидан совуқ тер чиқиб кетди ва юраги гуппиллаб уриб ўзини беҳол сеза бошлади.

– Эй парвардигор, энди бу синоатинг ҳам бормиди?! – дея нола қилди у.

– Нима қилсам экан? – дея атрофиний пайпаслади. Энг муҳими, лат еган жойини газак олдирмаслиги керак эди. Ўзидан сал нарида яшнаб ўсиб турган арча бутасига кўзи тушди. Унинг терини қотириб қўйишини эслади ва оҳиста орқаси билан судралиб бориб новдасини синдириб олди, баргларини сидирди. Қайнотасининг табобатдан берган сабоқлари унга қўл келди. Димоғига ҳушбўй хид урилди. Баргакларидан бир ховуч тўплади. Қонни тўхтатиш, терини қотириш, газакнинг олдини олиш, ичакларни жойига солиб терини тикиш лозим эди. Булар ёлғиз ярадор кишининг ўз-ўзини ўлимдан сақлаб қолишга бўлган чоралар ҳисобланади. Дод-фарёд

қилишдан фойда йўқ. Ундан кўра бутун қувватини хушдан кетиб қолмасликка ва тиббий чоралар кўришга сарфламоғи лозим. Йўқса куппа-кундузи бир оддий дарахтдан йиқилиб тушиб шармандаларча бу фоний дунёни тарк этади. “Йўқ, бунга асло йўл қўя олмайман. Мен яшашим керак!” – деди у ўзига-ўзи ва теварак-атрофни зудлик билан кузата бошлади. Ям-яшил майсалар орасида силлиқ барглари товланиб турган бир сариқ гулли чиройли ўсимлик унинг эътиборини тортди ва этлари жимирлаб кетди.

– Э худо, ахир бу айиққулоқ-ку! – дея ҳайқирди у ўша ўсимлик сари орқаси билан шошиб судралар экан.

У айиққулоқнинг баргларини сидириб аввал кўзларига суртди. “Худога шукур, бисмиллоҳ, банияти шифо”, – дея уларни чайнай бошлади. Энди арчанинг баргларини бирор нимада янчиб олса бўлгани. Нима қилса экан? Кўзи бир қуруқ ёғоч гўлага тушди ва қулаб тушган дарахт тепасига баргларни кўйиб тез-тез уриб янчий бошлади. Ўз навбатида оғзини айиққулоқ барглари билан тўлатиб тўхтовсиз чайнар эди. Ниҳоят, у янчилган ва чайналган баргларни аралаштириб ўйлаб қўйган малҳамини тайёр қилди.

Қўлини пешоби билан ювиб осилиб қолган ичагини жойига сола бошлади. Бадани терлаб-пишиб кетди. Нима бўлсаям ўзимдан кетиб қолмаслигим керак. “Эй худо, ўзинг мадад бер” – деди у пичирлаб ва яна пешобидан кафтига тўлатди-да очилиб қолган жойига сепди. Ачишган оғриқдан инграб юборди. Ноилож чидашга мажбур эди. Чунки унинг дод-фарёдини тинглайдиган, ёрдам берадиган атрофида ҳеч ким йўқ эди. Аксинча, чивинлар ва қурт-қумисқалар унга яна ёпирилиб азоб беришлари мумкин. У энди ярасини устига тайёрлаган малҳамидан босиб турди. Энди уни боғлаш, боғлашдан олдин эса иложи бўлса терини тикиши керак эди.

Мамажон ҳеч иккиланиб ўтирмади. Камзулнинг қатидаги игна эсига тушди ва нарвонни боғлагандан қолган ичак ипни олиб оғзига солиб бироз сўриб ётди. Ип юмшади шекилли, ундан тола бўлакчаларини ажратиб ола бошлади. Бунинг учун аввало, унинг учини яхшилаб чайнади ва ичак—ипнинг толасини ажратиб олди. Бу пайтда энди совуқ қота бошлаган, қўллари титрар ва итоат қилишни истамаётган эди. Шундай бўлсада бор вужуди билан игна тешигидан ипни ўтказишга урина бошлади. Бўлмади. Кўз олди қоронғулаша бошлади. Кўзларини юмиб чуқур нафас олди. Оқ кўйлакли Омонча пайдо бўлди. “Келинг, мен ўтказиб бера қолай” — деди у қиқирлаб кулиб.

“Йўқ, ўзим эплайман” — деди Мамажон

“Бўлмаса мен учун ўтказинг, чуқур нафас олинг, шошилманг, ҳаммаси яхши бўлади...” — дея мадад берди Омонча.

Мамажон кўзини очди. Ўзидан кетиб қолиши мумкинлигини, ва туни билан бу ерда шу аҳволда қолиб кетса, қузғунлар уни соғ қўймаслигини ўйлаб “Эй парвардигор, ўзинг мадад бер! Ё бисмиллоҳ” дея ипни игнанинг тешигига олиб бориб тиради. Ип ўтди. Уни тишлари билан тортди, лекин энди энг оғир азоблиси ўз қорин терисини ўзи тикиши керак эди. Нафасини ростлаб ўз-ўзини тинчлантириш учун яна беш дақиқа ётди, лекин кун кеч кириб ўрмон қоронғулаша бошлаган, ҳар дақиқа ғанимат эди.

— Йўқ, мен яшашим керак. Дўзахсифат зиндонлардан соғ-омон чиққан одам, бир оддий дарахтдан йиқилиб ўлиш, ахир бу уят, — деди у ўз-ўзига. Ағнаб ётган улкан бир дарахтгача орқаси билан оҳиста судралиб бориб, унга беҳол суянди. Атрофини пайпаслаб қуруқ шох-шаббаларни йиғиб бир уюм қилди ва камзул чўнтагидан гугуртни олиб уни ёқгач, оловга бир зум тикилиб турди. Устига каттароқ қуруқ шохлардан ташлади. Улар

атрофида кўп эди. Оловга тикилиб Аҳмад Яссавийнинг машҳур бир ҳикмати эслади ва пичирлаб уни такрорлади:

*Бешак билинг, бу дунё барча элдан кетаро,
Ишонмағил молингга бир кун қўлдан кетаро.
Ота-она, қариндош, қаён кетди, фикр қил.
Турт оёғлиқ чўбин от бир кун санга етаро ...*

Игнани ҳам оловга тутди. У қизғиш рангга киргунга қадар Куръондан калима қайтарди ва худодан ўзига мадад беришини сўраб илтижо қилди. Сўнгра эса яраси устига қўйилган малҳамни оҳиста бир четга олди. “Ё бисмиллоҳир раҳмонирроҳийм, эй худо, шифоингни бер, менга ҳам ўша чўбин от насиб қилсин”, - дея тезлик билан ўз терисига қизиган игнани санчиб тика бошлади. У тинимсиз бақирар, дод деяр ва унинг фарёди ўрмон узра жуда ҳам хунук тараларди эди. Бу фарёддан ирғишлаб юрган куёнлар ҳам, ўтлаб юрган бугулар ҳам эшитиб тек қотган ва ҳатто, дарахт тепасидаги халиги олмахон ҳам қўлларини чапак қилишдан тўхтатгандек, юқорида эса қушлар безовталаниб чуғурлашни бас қилгандек эдилар.

Ниҳоят, минг азобда “ямоқ” тикиб бўлинди. У кўзларини юмиб, чуқур нафас олди ва ўрмон ўтларининг ёқимли бўйини чуқурроқ туйди. “Қандай яхши бу ҳаёт. Ўлиб кетса ҳам ҳар холда ўлиги ер остида қолиб кетмайди. Озодликда, ўзи бир қисмига айланиб қолган табиат қўйнида ўлади. Лекин у ўлмаслиги керак. Севикли хотини ва эҳтимол фарзандини ҳеч бўлмаса бир марта кўриб видолашиб олса бас, бошқа бу дунёда армони қолмайди”. Унинг кўз олдида яна Омонча пайдо бўлди. У қўлида ўғилчасини кўтариб олган эди. “Бардам бўлинг, акажон. Сиз ҳали кўп яшайсиз. Биз сизни

кутаяпмиз. Ахир сиз мард йигитсиз-ку!..” дея кўздан йўқолди.

— Омонча, тўхта! — деди Мамажон алахсиб кўзларини катта очар экан, — Қанисан?! Нега мен бу ерда ётибман? Менга нима бўлди? Сўнгра ҳушидан кетди. Шу зайл у анчагина ётди. Олов катталашиб борар ва шох-шаббалар ўзидан аччиқ тутун чиқармоқда эди. Ўрмон ичини тутун қоплай бошлади. Бу хол эҳтимол қаердадир мудраётган бир айиқни ҳам безовта қилган бўлса ажаб эмасди. У бўкира бошлади. Бу пайтда Мамажон гўё осмонда дарахтдан-дарахтга учиб ўтар ва ҳалиги олмахонни тутиб олиб “Сенда ҳеч қандай айб йўқ” дея пешонасини силаётган эди. Шу пайт жонивор кўлидан чиқиб ерга сакради ва тўсатдан айиққа айланиб бўкира бошлади.

Мамажон бир чўчиб тушиб ўзига келди ва сал нарида тутунлар орасида икки оёқлаб туриб олган бир айиқ бўкираётганини кўрди. У кўллари билан атрофни пайпаслаб камонини қидирди. Савил қолгур йўқ эди. Нима қилса экан. Туриб қочай деса мадори йўқ. Бунинг устига яраси яна очилиб кетиши мумкин. Азоб чеккандан кўра айиқ чангалида ўлиб қўя қолсаммикан-а, деган ўйга борди у. Лекин бундай бемаъни фикрга борганидан ўзини-ўзи койиб берди. “Ахир мен овчиман-ку, неча-неча бўрилар билан олишган, наҳотки шугина айиққа кучим етмаса-я?” деди у ўзига-ўзи. Ҳайрият, пичоғини пайпаслаб топиб олди. Зеклардан олиб қўйган тугмали пичоқ эди. Тугмани босувди, шилқ этиб ялтироқ тифи чиқди. У бир кўлида пичоқни ушлаб бўш кўли билан атрофни пайпаслади у энди янглишмаслиги керак эди. Агар уни нотўғри қўлласа, ҳимоясиз қолиб айиқ чангалида ҳалок бўлиши мумкин. “Нима қилсам экан, таваккал юрагини мўлжаллаб отсаммикан. тегмасачи”, деди йигит хавотир олиб. У ҳар эҳтимолга қарши ёнида ёниб турган гулхандан бир таёқни ҳам олди. Айиқ

кўрибми, кўрмайми, ҳар ҳолда ўкириб Мамажон томон яқинлаша бошлади.

— Эй парвардигор, ўзинг мадад бер, мени мана бу маҳлуқдан ўзинг асра, — деди оҳиста орқага судралиб ағанаб ётган дарахт тагига кириб, ўзини унинг панасига олмоқчи бўлди. Лекин айиқ яна ҳам яқинлашиб қолган эди. Мамажон тез ҳаракат билан узун оловли таёқни олдида, тўсатдан айиқни кўзларига тутди. Айиқ осмонга қараб қаттиқ бўкириб кўзларини ишқади-да ўзини Мамажоннинг устига ташлади. Фурсатдан фойдаланган овчи зудлик билан оловли таёқни унинг юрагига тирашга улгурди ва чаққонлик билан тирмашиб ётган дарахт тагидан орқасига ўтиб олди. Айиқнинг бўкиришидан ўрмон ларзага келди ва у дарахтга ёпишган ҳолда тез орада тинчиб қолди. Оловли таёқ унинг баданини курагидан тешиб чиққан, қора кўсов тутаб турар, жун ва гўшт ҳиди анқиб кетганди. Кўрқиб кетган Мамажон анчагача ўзига кела олмади. Хавфдан қутулиб яна омон қолганига худога шукроналар айтди. Айиқ дарахтни тирноқлари билан тирнай-тирнай хириллаб гингшиб, сўнгра жон берди. У ўз-ўзини ўзининг бесўнақай гавдасининг оғирлиги билан ўлдирган эди...

Мамажон қони оқаётган айиқ олдига яқинроқ сурилди ва ўз-ўзини даволаш, муолажаларни давом эттиришга қарор қилди. Бир ёғи анчагина қувват йўқотган, сувсизлик азоб берар ва қорни оч эди. Ёғочдан оқиб турган қонга оғзини тутди. Айиқнинг териси, териости ёғлари унга асқотди. Қорни ва оёғининг шилиниб кетган жойларига ёғидан суртди. Гўшtidан майда-майда кесиб еб ҳам олди. Бир илож қилиб айиқнинг қорин қисмидан ёрди ва шилган терисидан тилимча кесиб олиб ярасига боғламоқчи бўлди. Лекин энди малҳам керак эди. Бироз ўйланиб турди-да, айиқнинг ёғоч кирган жойини пичоғи билан ёриб ҳануз силтаниб турган юрагини суғуриб олди ва уни икки

бўлак кесиб бирини ярасига босди. Кесиб олган терини белига ўраб боғлаб олди. Иссиқ юракнинг иккинчи бўлагини эса тишлаб-тишлаб ея бошлади ва ўзини анчагина тетик ҳис қилди.

Қоронғулик туша бошлаган. Оловнинг ёруғида ҳамки Мамажон айиқ олдида ўралашмоқда эди. “Нима қилсам экан. Бир амаллаб кулбамга судралиб етиб олсамми?”, — деган ўйга борди у. Лекин фикридан қайтди. Яхшиси айиқ гўшtidан кабоб қилиб ейди, қувватга киради. Хуллас, бу кеча айиқ ёнида тунайди. Иложи борича кўпроқ гўшт пишириб олиши ҳам керак. Ҳали ким билади, бунақа ов қила оладими, йўқми. Агар айиқни ташлаб кетса, туни билан бу ерга ҳар хил ҳайвонлар қон исини туйиб келишлари ва гўштни бурдалаб ташлашлари мумкин. Яхшиси туни билан олов ёқиб уни қўриқлаши ва гўштни пишириб, иложи борича терисини шилиб олиши, ичакларини ҳам тозалаб олиб кетиши керак. Эҳтимол, ўзига келиб олгунча шу ерда яшагани маъқулдир.

У шундай қилди ҳам. Лекин энди шивалаб ёмғир ёға бошлади. Ҳар холда ўрмонга ўт кетиши хавфи камайди. Мамажон энди айиқ терисини тез-тез шила бошлади. Бу ерда тунаб қолгудек бўлса, тери унга ягона паноҳ бўлиши мумкин. Лекин зил-замбилдек айиқни ағдариб олиш ва ёнида ёнаётган оловни ўчиб қолмаслигини таъминлаш лозим эди. У гўшtlарни кесиб-кесиб шохларга тиқиб, гулхан чўғига қўйиб чиқа бошлади. Айиқнинг қорни ва ичакларини чиқариб олди, иссиққина жигарни эса паққос туширди. Хуллас, овчи ўзи ярадор бўлишига қарамай туни билан меҳнат қилди, фақат тонгга яқингина айиқ терисини шилиб тугатиб, орасига кириб ўраниб олдида, пинакка кетди. Лекин жуда-жуда сув ичгиси келаверди. Шундан сўнг кафтига ётган дарахт шохларидан оқаётган ёмғир сувини йиғиб ичиш билан банд бўлди.

Шу зайл кунлар ўтди. Мамажон ўша айиқни ўлдирган ётиқ дарахт тагида бир ҳафтача қолиб кетди. Яраси битиб анчагина ўзига келиб қолди. У деярли бутун баданига, хаттоки, юз-кўзларига ҳам айиқ ёғидан суртиб чиққан, ярасига ҳам каттагина ёғни қўйиб боғлаб олган ва унинг терисига яхшилаб ўраниб олган холда қимир этмай уч кун ётди. Ҳаво анчайин салқин бўлиб қолган, қор ҳам учкунлай бошлаган эди. Мамажон учун эса оловнинг ўчиб қолмаслигини таъминлаши жуда муҳим эди. У ичакларни қуритиб олишни ва қолган гўштларни ҳам пишириб олишни ўзи учун жуда зарур деб ҳисобларди. Тўртинчи кун у ҳожат қилгиси келди ва дарахтга суяниб “Ё бисмиллоҳ” дея ўрнидан турмоқчи бўлди ва боши айланиб бироз дарахтга суяниб ўтириб қолди. Чуқур нафас олиб теварак-атрофга назар солди. Дарахтлар ва ўсимликлар баргига оқ қиров инган ва бу қишнинг кириб келганидан далолат эди. “Аллоҳга шуқур, яна омон қолдим, демак энди ўлишга ҳаққим йўқ, фақат шошилишим, бу ерлардан тезроқ кетишим керак”, — деди фикран.

Лекин нимта гўштлар жуда кўп ва уни ташлаб кетишга кўзи қиймасди. “Ким билади, яна ов қила оладими-йўқми?”. Шундай ўйлар билан Мамажон таёқни яна қўлга хасса қилиб оҳиста ўрнидан туришга уриниб кўрди. лекин бўлмади. Қорни тортишиб оғриди ва инграб ўтириб қолди, пешонасидан совуқ тер чиқиб кетди...

— “Ичагим ўралиб қолмадимикан ишқилиб?” — деди у инграб. - Наҳотки ўлим менга яна соя ташламоқда?

Унинг кўзлари сўниб қолаёзган чўғга тушди.

— Мен ҳам худди ана шундайман, сўниб боряпман... Лекин ўтни пуфлаб яна ёндириш, алангалатиш мумкин-ку. Ҳа-ҳа алангалатишим... — деди Мамажон ва бирдан тангридан аллақандай мадад олгандай ўзини тетик ҳис қилди ва эмаклаб теварак атрофдаги хас-чўпларни йиғиштириб ола бошлади. Уларни чўғ устига ташладида

бор кучи билан пуфлади. Дастлаб эриниб буруксаган тутун кўп ўтмай ловуллади ва йигитнинг кўзларидаги умид учқуни каби акс эта бошлади.

Мамажон айиқнинг қолган гўштларидан кесиб олиб олов атрофига териб чиқди. Ўрмонни яна кабобнинг иштаҳани қитиқловчи ҳиди тутди. Айиқ ичакларини ҳам куритиш учун узун калтак билан олов атрофига айлантириб илиб чиқди. Икки қадам наридаги оқ қайин дарахтининг танасини тилиб, сувидан кафтига тўплаб ичишни ва пўстлоғини чайнашни одат қилди. Айиқ ёғидан лаби ва юз кўзларига суртиб, пишган гўштан яна тўйиб еб олди. Олов устига яна бир-иккита катта шохлардан суриб қўйди-да, терига ўралиб ётиб олди. У жуда ҳам зўриққан эди ва кўп ўтмай қаттиқ ухлаб қолди...

МАМАЖОННИНГ МУРИДЛАРИ

Пиширилаётган гўшт ҳиди ўрмон бўйлаб тарқалган ва бу бўй ўлгудай очиққан, ов қилишни мутлақо билмайдиган, уқувсиз, нима еб, қандай тирикчилик қилишни билмай ўтлар орасини очофатларча титкилаб юрган икки дарбадар қочоқларнинг димоқларига бормай қолмади. Бу ҳолатда улар кабоб пишириб еб ўтирган ҳар қандай овчининг, хатто унинг қуроли бўлса ҳам ўлдириб гўштини тортиб олишга тайёр эдилар. Лекин пичоқлари ҳам йўқ. Бунинг устига тунов куни суннат қилинганликлари учун кўника олмай айиққа ўхшаб бесўнақай юришга ҳам мажбур эдилар. Шундай бўлса-да, улар дарахтлар оралаб яшириниб гўё кабобпазнинг орқасидан қоплондай писиб келиб тўсатдан бошига таёқ билан тушириб, сўнг овқатини тортиб олиб қочиш пайида эдилар. Лекин улар кутган манзара бошқачароқ бўлиб чиқди.

Уларнинг назарида айиқ билан олишиб, уни енга олган ўша авлиё ота ҳайвоннинг ичагини байрамлардек

илиб қўйиб, гўштини эса кабоб қилиб, унинг паҳмоқ пўстагига ўралиб ғолибона ҳузур қилиб ухламоқда эди. Авлиё ота олдидаги олов гуркираб ёнар, атрофида суяклар сочилиб ётар, айиқнинг оғзини очиб турган боши беўхшов қотиб турарди. Бошга дуч келган биринчи йигит қўрқиб қичқириб юборди ва ўзини орқага ташлади.

— Анавини қара!... — деди зеклардан бири кўзлари косасидан чиққудек бўлиб буталар орасига яширинар экан.

— Ие, бу ўша авлиё ота-ку! — деди шериги Мамажонни кўрсатиб, ҳайрон шивирлаб.

— Ҳа, ўша, — деди биринчи йигитнинг оғзи очилиб

— У буюк қудрат эгаси экан. Қара, айиқни ўлдириб, ичагини осиб қўйибди, қойил-е!

— Қочдик, бизни сезиб қолмасин тагин.

Улар қочмоқчи бўлиб икки қадам орқага тисланишди, лекин очлик зўрлик қилдими, яна тўхташди.

— Қара, у ахир ухляпти-ку, — деди биринчиси қўли билан ишора қилиб.

— У айёр, атайин ўзини уйқуга солиб ётибди. Бизни ҳам тутиб олиб гўштимизни ейди. Бўл, кетдик.

— Бир парча гўштан олволайлик, — деди иккинчи йигит ялинганнамо оғзидан сўлаги оқиб, — Барибир очдан ҳам ўламизку...

— Бўлмаса шу ерда пайт пойлаб яшириниб ётамиз. У сал нарига кетиши билан гўштан олиб қочамиз.

Улар ўзаро келишишиб куя бошлаган гўштлардан кўзларини уза олмай оғизларидан сув оқиб ётаверишди. Бировининг тоқати тоқ бўлди, узун шохлардан бирини олдида, оҳиста судралиб бориб гўштни илиб ўзига тортмоқчи бўлди. Унинг учун бу ҳаракати ҳаёт—мамот кураши билан баробар эди. Лекин тўсатдан учиб келган бир қарға унинг режасига путур етказди. У қағиллаб кўнди-да, ичакни олиб учиб кетмоқчи бўлди, лекин ичак узун ва оғир бўлганидан яна қайтиб қўниб, энди

шерикларини чорлаб қағиллай бошлади. У ҳам яшаш учун курашмоқда эди. Бу ҳолатдан Мамажон уйғониб кетди ва ичакни кўтариб парвоз қилмоқчи бўлган қарғага қарата ёнидаги камонини олиб ўқ узди. Бу ўқ ҳам одатдагидек қушнинг нақд бошига тегди ва тап этиб писиб ётган икки дарбадарнинг тумшуклари олдига тушди. Улар кўрқиб қичқириб юборишди. Мамажон шундагина тушида кўраётган, унга томон яқинлашиб келаётган икки бўри асли ўнгидаги ҳақиқат эканига тан берди ва мадад берган Аллоҳга шукроналар айтди. Уларни таниди, лекин қанақа ниятда келганлари қоронғу эди.

Ҳар икки йигит худди урушда таслим бўлган аскарлардек қўлларини баланд кўтариб туришар, кўркувдан ранглари кўкариб, дағ-дағ титрашар эди.

— Бизларни ўлдирма, Авлиё ота!

— Биз сенга умрбод қул бўлиб хизмат қилишга тайёرمىз!

Мамажон шундагина қўлида беихтиёр равишда шай қилиб уларга қаратилган камонини кўрди ва қуролни инсонга қаратгани учун ўзини ич-ичидан койиди-да, уни бир четга ташлади. Йигитлар бу ҳолатни хурсанд қабул қилишди ва қуллуқ қилиб тиз чўкишди.

— Э-ҳа, бу ўзимнинг мусулмонларимку!..

— Ҳа-ҳа, бизни ўзингга шогирд қилиб олишингни илтимос қиламиз, — деди биринчи йигит ўзича чин дилдан қуллуқ қилиб.

— Бизга ҳам мусулмончилик илму-амалларини ўргатсанг.

— Биз сенинг қудратингга тан бердик. Ўзинга шерик қилиб ол, бўлмаса очликдан ўламиз.

Мамажон ҳар эҳтимолга қарши ўзининг ярадор ва беҳол эканини билинтирмасликка аҳд қилди. Ким билади, эҳтиёт бўлгани яхши-да. Лекин кўпдан буён одамлар билан мулоқотда бўлмагани, айниқса, кейинги пайтларда ёлғизлик туфайли кўп азоб тортгани учунми,

уларни негадир ўзига яқин олгиси келди. “Яхши гап билан илон инидан чиқади”, “Душманларингга ҳам яхшилик қила бил” деган нақлларни бир-бир эслади. Душман билан олишиш ўрнига унинг кўнглини топа билиш керак. Ахир улар ҳам инсон боласи-ку!

– Исминг нима? – деб сўради Мамажон биринчи йигитнинг кўзига тикилиб, айиқ пўстагини устига яхшилаб ўраб оларкан.

– Андрей, – деди йигит кўзларини олиб қочиб.

– Сеникичи? – сўради у иккинчи йигитнинг кўзига тикилиб.

– Игорь, – деди у ҳам айб иш қилиб қўйган ёш боладай ерга қараб.

– Мен Ленинграддан, Игорь Самарадан, – деди Андрей шошиб-пишиб.

– Мусулмон бўлиш осон эмас. У инсондан ақл-заковат, сабр-матонат ва гуноҳ ишлар қилмасликни ва одамларга фақат яхшилик қилишни талаб этади.

– Биз ҳаммасига тайёрмиз. Тўғри, кўп гуноҳ ишлар қилган хом сут эмган бандамиз. Шунинг учун худодан кечирини сўрамоқчимиз, – деди Игорь тан олиб.

– Ҳа-ҳа, нима буюрсанг шуни бажаришга тайёрмиз. Бизга ишон, Авлиё ота. Ишончингни албатта оқлаймиз.

– Хўп, яхши. Унда аввал гўштдан баҳам кўринглар, лекин овқат ейишдан ва умуман бирор иш бошлашдан олдин “Бисмиллаҳир роҳманирроҳийм” дейишни ҳеч қачон унутманглар. Қани, олингларчи!

Йигитлар бир-бирига қарадилар ва қўллари қалтираб гўшт томон чўзилди.

– Нима дейиш керак?

– Бисмиллаҳ... – дея олди улар.

Хуллас, икки мурид очофатлардек гўштга ташланишди ва баъзида хавотир олиб Авлиё отага ҳам нигоҳларини бир-бир ташлаб туришни унутишмади. Ниҳоят, қоринлари тўйди ҳам...

- Тўйдингларми?
- Тўйдик!
- “Аллоҳга шукур” денглар.
- Аллоҳга шукур!

– Ҳар вақт овқат еб бўлгач ва умуман, ҳар қадамда ана шу илоҳий сўзни такрорлаб юрасизлар. Аллоҳни ҳар қачон унутмасангиз у сизларга ҳамиша ҳамроҳ бўлиб йўлларингни очиб беради, мушкулларингни осон қилади, тушунарлими?

– Тушунарли!

– Аллоҳга чин юракдан шукрона айтиш учун Қуръон тиловат қилиб турилади. Келинглар, бир дуо қилайлик. Қўлларингни мана бундоқ очинглар.

Шундай қилиб, Мамажон Қуръонни қироат билан тиловат қила бошлади. Унинг жарангдор ширали овози ўрмон ичида ўзгача акс-садо бериб, икки дарбадар янги муридларнинг қалбига илоҳий куч бағишлади. Улар энди ўз ҳаётларида катта бурилиш содир бўлганидан, бундан буён ўзгача ҳаёт кечири бошлаганлари энди ўз устозлари ҳам ҳалоскорлари бўлган Авлиё оталари борлиги ва у кишига йўлиқтиргани учун Аллоҳга минг қатра шукроналар айтишди.

Мамажон ёнидан пичоқни чиқарди.

– Мана бу кимники эди?

– М–меники, – деди Игорь кўрқиб орқага тисланиб.

– Кўрқма, олавер, лекин билиб қўйларинг, уни ҳеч қачон инсонга қарши ишлатманглар. Аксинча, бу ҳам ҳар қандай қурол каби инсонга хизмат қилиш учун Аллоҳ томонидан юборилган бир мўъжизадир, – деди Мамажон пичоқни йигитни олдига ирғитиб ва бамайлихотир сўзида давом этди, – Мана қаранглар, шу қуролларинг йўқ эди, очларингдан ўлай дебсизлар. Менда эса бор эди – айиқни енга олдим. Шу пичоқ бўлмаганида уни сўя олмасдим. Аллоҳ сизларни менга рўпара қилмаганида бу пичоқ қўлимда бўлмас эди ва

эхтимол, ўлиб кетган ҳам бўлармидим, – деди у томоғини қириб, оғзи қуриб овози чиқмай қолганидан хижолат бўлиб.

– Манг, сувдан ичиб олинг, устоз, – деди Андрей ҳурмат билан ёнидаги фляжкасини узатиб.

– Бу нима?

– Сув.

– Раҳмат, Аллоҳга шукур, – деди Мамажон ва хаяжон билан қўлини узатди. У неча кунлардан бери сувга етиша олмаган ва ташналик уни холдан тойдирмоқда эди. Лекин янги шогирдлар билан Курьон тиловат қилишга ўзида қандай куч топа олганига ҳайрон қолди. Шогирдлар гўштга қандай ташланишган бўлса, у сувга шундай ёпишди ва охирини юзига ҳам қуйиб ювиб олди.

– Эҳ, Аллоҳга шукур! Сизларни менга рўпара қилганига шукур, – деди у беихтиёр хурсанд бўлиб.

– Менда озроқ ароқ бор, ичасанми? – деди Игорь меҳрибонлик билан ўз фляжкасини узатиб.

– Э йўқ, мусулмончиликда бундай куфр ичимликларни ичиш гуноҳ ҳисобланади.

– Нега энди?

– Уни ичсанг, шайтон елкангга ўтириб олади, Аллоҳни унутасан ва шайтоннинг йўриғига юра бошлайсан.

– Қўйсангчи, – деди Игорь эътироз билдириб.

– Жим бўл, устоз тўғри айтяптилар, – деди Андрей дўстини жеркиб.

– Узр, Авлиё ота, фақат дурустроқ тушунтириб берсанг.

– Бўпти. Айтинглари, ўша мени учратган кунларинг ана шу зормандадан ичганмидинглар ёки йўқми?

– Ҳа, ичгандик, – деди Андрей тан олиб.

– Ана. Мен ҳар икковингни елкангда шайтон ўтирганини кўрдим. Сўнгра уларни қочириб юбордим.

Йигитлар аввало тушунишмади, бир-бирларига савол назари билан қараб олишди-да, ниманидир эсларига олишди ва ерга қараб елкаларини силкитиб кула бошлашди.

– Ароқни ичганларинг бир гуноҳ, йигитга пичоқ ўқталганларинг иккинчи гуноҳ, қизни зўрламоқчи бўлганларинг учинчи гуноҳ.

– Лекин сен бизга қарши қурол ишлатдинг-ку!

– Йўқ, сизларга қарши эмас, шайтонга қарши. Мен уни қувиб юбордим. Сизлар энди доимо шайтонга хай бериб, гуноҳ қилмайдиган ва билиб-билмай қилиб қўйган гуноҳларингиз учун Аллоҳдан доимо узр сўраб юрадиган йўлга кирдингизлар. Айиқ ёғидан олингларда суннат қилинган жойларингга яхшилаб суртиб олинглар. Ҳа айтмоқчи, ароғингни берчи.

Игорь ҳайрон бўлиб фляжкани узатди.

– Буни тўкиб ташлай қолайлик устоз, – деди у самимий

– Йўқ тўкмаймиз, мен уни ичишни ман этдим, холос. Лекин яра-чақани даволашни эмас.

Мамажон энди устидан пўстакни олиб ташлади ва белидаги терини ечди. Унинг қорнидаги қорайиб қотган ярасини кўриб йигитлар танг қолишди.

– Нима, айиқ сизни яраладимми?

– Ҳечқиси йўқ, тимдалаб олди. Мен эса унинг юрагини суғириб олдим-да, ярмини еб, ярмини шу еримга қўйгандим тузалиб қолди – деди овчи хотиржам ва ароқни очиб бир ҳидлаб бурнини жийирдида, ярасининг устига қуя бошлади. Сўнгра айиқ ёғидан суриб чиқди ва Андрейдан теридан бир бўлакни кесишни сўради. Андрей тезлик билан унинг айтганидек қилиб қирқди. Тилимча яра устига қўйилиб яхшилаб боғланди.

– Сени бу ердан олиб кетишимиз керак, устоз, – деди Игорь.

– Ҳужранг бордир, – деб сўради Андрей

— Ҳа бор, уч кишига торлик қиладию, лекин чидаса бўлади.

— Қарда?

— Дарё бўйида.

— Қизиқ, биз ҳеч қанақа уйни учратмадик-ку!

— Овчиларнинг яширин уйи бўлади-да, сен қаёқдан билардинг, — деб Игорь шеригига танбеҳ берган бўлди.

— Бўпти, кетамиз, лекин қолган гўштни ҳам пишириб олинглар, хали бизга асқотади — деди Мамажон.

Йигитлар “биз”га сўзи ишлатилгани учун улар жон деб ишга киришиб кетишди. Бири олов ёққан, иккинчиси гўшт майдалаган, бирови ўтин йиғса, бири сувга қараб чопган. Хуллас, ярадор устознинг айтганларидан чиқмай, елиб-югириб хизмат қила бошлашди. Ҳар сафар “Бисмиллаҳ” ва “Аллоҳга шукур” дейишни унутишмас ва улар муқаддас деб билган бу сўзлар кўнгилларига ўтириб қолган эди. Ичакни ҳам қуришиб олишди. Нарвондаги ипларни ечиб олиб, замбил ясашди ва унинг устига айиқ терисини ташлаб, Мамажонни ётқиздилар ҳамда пиширилган гўшт-ёғларни унинг ёнига қўйишди-да, замбилни, яъни устозларини кўтариб дарё соҳиллари томон “Бисмиллаҳ” дея жўнаб қолишди.

Мамажон ҳам ўзининг тўғри йўл танлаганидан мамнун эди. Ирқидан қатъий назар одамларни тарбиялаш, сабоқ бериш, яхшиликка йўллашнинг эрта-кечи бўлмайди. Шулар ҳақида ўй суриб борар экан, шу маҳал бир паҳмоқ юнгли жониворга кўзи тушиб қолди. Тулки деса, тулкимас. Дарахт тепасига чиқиб ҳам кетяпти. Ўзи жажжигина-ю думи тулкиникидай узун ва паҳмоқ эди.

— Тўхтанглар, — деди шогирдларига ва жониворни кўрсатиб, — Анави нима? — деб сўради.

— Сувсар — деди Андрей ҳаяжонланиб, — Унинг териси жуда қимматбаҳо туради, қалпоғи ҳам зўр бўлади.

– Мени аста унга яқинроқ олиб боринглар, – деди овчи камон ёйини тайёрлаб.

Сувсар уларни сезиб қолди шекилли, аллақаёққа қараб қоча бошлади. Мамажон уни нишонга олди “Териси қиммат экан, сифатини бузмаслигим керак” – деди у хаёлан ва таранг тортилган ипни қўйиб юборди. Сувсар умбалоқ ошиб тушди. Йигитлар қийқириб унга қараб чопишди ва тумшугига ўқ теккан жониворни тутиб келишди. Паҳмоқ ҳайвон тинимсиз типирчиламоқда эди.

– Устоз, – деди Игорь, – Агар мана шу ҳайвондан кўп овлаб берсанг ҳадемай бойиб кетишимиз мумкин.

– Унинг териси бозорда жуда қиммат туради, – дея маъқуллади Андрей ҳам.

Мамажон жони халак типирчилаётган жониворнинг паҳмоғини меҳрибонлик билан силади.

– Йўқ, уларни кўп ўлдириб бўлмайди. Гўзал жонивор, яратганнинг бир мўъжизаси экан, авлодини сақлаб қолмоқ керак.

– Бунақа ҳайвон бу ерда жуда ҳам кўп. Фақат уларни овлаш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келавермайди.

– Тўғри, 10–15 та отсак камайиб қолмайди. Ўзимизга уст-бош сотиб олардик. Пул ҳам зиён қилмайди.

– Қаерда ҳам уни сотардик?

– Шаҳарда тери қабул қиладиган дўконлар бор. Ўзим ўтказиб келаман, – деди Игорь

– Майли, ўйлашиб кўрармиз. Жўнадик, – деди Мамажон

Улар кетиб боришар экан ҳар икковининг кўзи сувсар қидириб дарахтлардан узилмас ва ширин орзуларга берилишган эди. Ниҳоят соҳилга етиб олишди, лекин ҳужрани қидириб узоқ юришди.

– Мени аввал сув бўйига олиб тушинглар.

Замбил билан сув бўйига тушиш анча қийин кечди. Майсаларга иниб қотиб қолган қор туфайли оёқ таги

жуда сирпанчиқ эди. Мамажон сувдан ўз одатидек ётган холда тўйиб-тўйиб ичиб олишни жуда-жуда истади. Шундай қилди ҳам, лекин сув жуда ҳам совуқ эди. Кўп ича олмади. Ундан ташқари ярадор ичагига совуқ келишини ўйлаб ўз ниятидан қайтди, қайсидир тишларига ҳам қаттиқ оғриқ кирган эди. Ундан кўра таҳорат қилиб олишни маъкул кўрди. Шогирдларига баландликдаги ораликда кўриниб турган бир туйнукни кўрсатиб у ёққа чиқишларини ва ҳужрани тартибга келтиришларини буюрди. Ўзи эса сувсарнинг терисини шилиб ўтиришини айтди.

Йигитлар ҳужрага чиқиб бориб у ерда уйилиб қолган териларга, тикилган ва ярим тикилган тери кийимларни кўришди ва бу одамнинг қандай қилиб ёлғиз ўзи бу ерда ҳаёт кечираётганини тушуна олишмади. Чунки Мамажон ким эканлиги ва унинг қаёқдан қочиб келганлиги ҳақида хали лом-мим демаган, буни ҳар эҳтимолга қарши сир сақлаётган эди. Шунингдек, йигитларнинг ҳам таг-тугини хали суриштирмади. Менга ўхшаб улар ҳам тақдирнинг тақозоси билан юрган бандалардирда, фақат уларни тўғри йўлга солиб юбориш керак. Энг муҳими улар буни жуда ҳам ишташмоқда. Демак, тарбияласа бўлади, — деб ўйларди Мамажон.

Андрей чўкич билан ҳужрани кенгайтириб, қуруқ хас-хашаклардан олиб келиб, жой ҳозирлаш билан банд бўлди. Игорь эса, териларни олиб хуторга бориб уларни зарурий ашё ва ул-булга алмаштириб келишини айтди.

— Анави йигит билан қизни учратиб қолсанг улардан албатта кечирим сўрашни унутма, — деди Мамажон.

— Хўп бўлади, — деди Игорь ерга қараб.

— Ярангизга озгина ароқ олиб келсам майлими?

— Ундан кўра сув иситгани идиш топиб келсанг яхшироқ бўлармиди?!

— Ҳаракат қиламан.

Шу зайл ҳар ким ўз иши билан овора бўлди. Мамажон ҳам сув бўйида бекор ўтирмай камон билан балиқ овлашни одат қилди. Айиқ гўшти жонига теккан, ҳалқумни бир тозалаб турилса ёмон бўлмасди.

Кечга яқин Игорь хутордан қайтиб келди ва ўзи билан анчагина идиш, туз, гугурт ва хатто каравай нон ҳам олиб келибди. Сувсарнинг териси асқотибди. Бугунги тун улар учун кичик бир байрам бўлди. Тутилган икки балиқдан шўрва тайёрланди ва олов атрофида уни ичиб бўлиб ўрмон гиёҳларидан чой дамланди, бир тунука идишда уни айлантириб ичишди. Мамажон Машраб ғазалларидан бирини хиргойи қилди:

*Хуш қолинг, мен энди кетдим эй ёронлар, алвидо!
Бошима тушти ғариблик, оромжонлар, алвидо!
Нури дийдам, қуввату жону дилимсиз, дўстларим,
Йиғламоқдин кўзларимдин оқди қонлар, алвидо!*

Унинг хиргойиси рус дўстларининг кўнглини ҳам ўртаб юборди. Шу кундан эътиборан улар бирга ҳамжиҳатликда яшай бошлашди.

* * *

Орадан бир неча ойлар ўтди. Бу орада Мамажоннинг муридлари ислом илмидан анчагина савод чиқаришди. Овчилик сирларидан воқиф бўлишди. Ҳайвон ичагидан ип йигириш, терисидан уст-бош тикиш, қўлбола овқат пишириш, ҳайвон терисини бузмасдан шилиш, гугурт бўлмаганида олов чиқариш, қанақа гиёҳлару қанақа илдишларни истеъмол қилишни билиб олдилар. Буларнинг ҳаммаси табиат қўйнида, одамлардан нарида, танҳоликда яшашга қарор қилганлар учун зарурий омиллар эди. Лекин, улар ўз ватанларини қўмсашар, оилаларини соғинган эдилар.

– Сиз бу ерда умрбод қолмасангиз керак, устоз? – деб қолди бир куни Андрей. – Хеч кимингиз йўқми?

– Бор, – деди хаяжон билан Мамажон. – Хотиним бор. Лекин кетиш йўлини билмай хайрондаман.

– Қаерликсиз ўзи?

– Ўзбекистонлик. Фарғона деган гўзал юрт бор.

– Эшитмаган эканмиз, – деди Игорь елкасини қисиб

– Қарағандани эшитганмисизлар?

– Ҳа, – деди Андрей. – Қозоғистон-ку.

– Ўшандан кейин яна уч кунлик йўл.

– Демак, поездда кетишингиз керак эканда.

– Ҳа албатта, поезд қаерда бор?

– Анча узоқда бўлса керак, бизлар ҳам барибир кетишимиз керак, – деди Андрей хўрсиниб.

– Қандай кетамиз? Борганимиз билан... – деди Игорь ер чизиб.

– Нима, қамаб қўйишадими? – деб сўради Мамажон дабдурустандан.

– Ҳа эҳтимол, ахир бизлар турмадан қочганмизда...

– Одам ўлдирганмисизлар?

– Йўқ, армия ҳизматига бормаганимиз учун бизни дезертирликда айблашган.

– Шахтадамидиларинг?

– Йўқ, ўрмон кесишда.

– Эҳ-ҳе, жаннат экан-ку, – деди Мамажон, уларни хайрон қолдириб.

– Ўзингиз-чи, бу ерларга қандай келиб қолдингиз, Авлиё ота?

– Бизда бир Машраб исмли шоир ўтган. У дарвешликда умр кечиришни ўзига раво кўрган. Мен ҳам шу йўлни танлаганман, – деди Мамажон ва Машраб ғазалларидан бирини айтиб, унинг маъносини изоҳлаб беришга ҳаракат қилди.

*Ой қадар нурга тўлибман, осмонга сиғмадим,
Тоқи аршу курсию лавҳу жинонга сиғмадим.
Кимга соям тушса бир нури яқин бўлди у ҳам,
Дафтари руҳи қудусдурман, забонга сиғмадим...*

— Истасангизлар сизларни ҳам ўз юртимга олиб кетаман. Бизда колхозларда эркаклар етишмайди, заводлар ҳам кўп ишлайверасизлар.

— Тугрику, лекин хужжатларимиз йўқда.

— Хечқиси йўқ, урушда йўқотганман, дейсизлар.

Бу таклиф икки қочоқ учун маъқулдек кўринди.

— Албатта, бизни у томонларда қидиришмайди, — деди Андрей ўйчан. — 5—10 йилга кетсак ҳам бўлади. Кейин бир гап бўлар. Ҳар ҳолда иссиқ ўлкада кўчада қолсанг ҳам ўлиб қолмайсан-ку...

* * *

Шу зайл хаш-паш дегунча орадан бир йилча вақт ўтди. Улар биргаликда тор кулбада қахратон қишни, изғиринли кунлару тунларни бирга ўтказишди. Хадемай кунлар яна исиб қолди. Шундай қилиб шогирдлар устозлари кетидан қолмасликка аҳд қилишди ва мусулмончилик сабоқларини эгаллаш, ўзбек тилини ўрганишга астойдил киришишди.

Кунлардан бир куни Андрейнинг миясига зўр фикр келди. Ёғочлардан сол ясашадида унда сузиб кетишади. Чунки барибир поезд қаердадир дарёни кесиб ўтиши керак. Ўша кўприкка етганларида эса тепаликка чиқиб поезд келишини кутишади.

— Маъкул, — деди Игорь, — ҳар ҳолда ўрмон ичида таваккал юргандан кўра, яхши таклиф. Лекин бу дарё Каманинг ирмоғи ҳисобланади. Кама эса, Волгага қуйилади. Лекин Кама жуда тинч оқади тезда музлаб қолиши мумкин.

– Сталинградгача етиб олсак бўлгани, у ёғига поездга чиқиб жўнаймиз.

– Лекин йўлда ёғочлар уюми, нишоб жойларга тўғри келишимиз мумкин.

– Бирор йўли топилиб қолар, осон бўлмайди, албатта.

– Демак жўнаб кетамиз? – деб сўради Мамажон баҳсга чек қўйгандек.

– Ҳа албатта, устоз!

– Унда камида бир ойлик озуқамиз бўлиши, иссиқ кийиниб олишимиз ҳам керак.

Мамажон энди анчагина ўзига келиб қолганди. У ўзи ҳеч кимнинг ёрдамисиз юрар ва ўрмон ичида бемалол ов қила оларди. Овқат заҳираси етарлича бўлди. Икки йигит кичикроқ ва пишиқ қилиб сол яшашди. Ғўлаларни ичак иплар билан маҳкам боғлашди. Афсуски арра йўқ эди. Ўрмонни кезиб ўлчами тахминан тўғри келадиган қулаб ётган дарахтларни топишга тўғри келди. Сол ўртасига ёмғирга қарши буғи терисидан чоғроқ палатка

ясашиди. Лекин ҳаво кундан кун совиб борар, дарёнинг қирғоқлари музлай бошлаган эди. Ҳар эҳтимолга қарши озуқа, ўтин ва ҳашақларни ҳам боғлаб, айиқ терисини тағларига тўшаб олишиди. Ниҳоят, улар жўнаб кетадиган кун ҳам етиб келди. Теварак-атрофда паға-паға лайлак қор ёғмоқда эди. Жўнаш одидан қиблага қараб намоз ўқишиди. Мамажон Қуръон тиловат қилди ва сафарлари беҳатар бўлишини, уларга ёруғ йўл беришини тангридан сўраб фотиҳа қилди. Уларни узоқ ва машаққатли йўл кутмоқда эди...

СИНИҚ КЕТМОН.

Тожирайимлар оиласи учун ниҳоятда оғир кунлар бошланди. Бир ёғи жаҳон уруши ҳамманинг тинкасини қуритган, мамлакат деярли харобага айланган, одамлар оч ва яланғоч эди. Қайсидир яқинидан айрилмаган, қора хат олмаган оилалар камдан-кам учрарди. Кимлардир урушдан соғ-омон ёхуд мажруҳ бўлиб қайтиб келган яқинларига қувонса, кимлардир уларни кўриб баттар куярдилар. Қайтиб келган эркаклар ҳам аслида соғ кўринса-да ажал оғзидан қайтгани, қонни, шавқатсизликни кўрганликлари ва инсон умрининг бир чақалик қадрсизлигини туйганлари учун ҳам хали ўзларига келиша олмаган, диллари мажруҳ эди. Шу туфайли уруш ғалаба билан тугаган бўлса-да, қишлоқ далаларидаги асосий меҳнат ҳамон аёллар зиммасида бўлиб, улар учун меҳнат fronti ҳали тугамаган, бутун аламларини кетмондан олар эдилар...

Ҳам катта куёви, ҳам эри, ҳам кичик куёвлари Мамажоннинг бирданига қамоққа олиб кетилиши ва оиланинг бошлиқсиз қолишини юраги хаста бўлган Нишонхола кўтара олмади. Орадан уч ой ўтгач, у вафот этди. Ортидан қизлари бўзлаб қолишиди. Айниқса қорнида хомиласи бўлган ёш келинчак Омончахонга қийин бўлди.

У деярли эс-хушини йўқотган, ҳеч нарса емай-ичмай, озиб-тўзиб кетган эди. Келинчак кун бўйи томга чиқиб узоқ-узоқларга тикилиб ўтиришни одат қилиб олганди.

Бу ҳолат албатта, Турсунбой эшоннинг хотини бўлмиш Саодатни безовта қила бошлади. Эрининг узоқ муддатга қамалиб кетиб бор бутлари шўро ҳукумати томонидан мусодара қилингани боис ҳам у ўз ота уйига бутунлай кўчиб келган ва эрини шу ерда кутишга қарор қилганди. Кечагина бировнинг уйида келинлик вазифасини бажариб юрган Саодатнинг зиммасига энди катта оила ташвиши тушиб қолган ва туну кун ҳаловатини йўқотган Омончани қандай қилиб ўзига келтириш ва уни яхши еб-ичириб, боласини соғ-саломат туғиб олиши ҳақида қайғурарди.

- Ҳой, Омонча, кел манавини еб ол, қувват бўлади. Ўзингни ўйламасанг ҳам, болангни ўйласангчи... Эрингни қайтишига уни авайлаб-асрашинг керак-ку, ахир! — деди у қозонда пиширилган зоғора кулчани узатар экан.

- У киши қайтиб келармиканлар?.. - деди Омонча зорланиб.

- Иншоллоҳ, худога илтижо қил. Албатта қайтиб келадилар. Эринг соғлом, бақувват йигит. Уни зурриётIAM соғлом туғилиши керак. Бунинг учун сен яхши овқатланишинг, мева-чевалардан кўп ейишинг керак. Отам менга ўзлари тайинлаб кетганлар, ҳа...

- Отам шунақа деганмилар?..

- Ҳа, шунақа деганлар. Мен ҳам Мамажон ҳам қайтиб келиб, худо ҳохласа, тўйлар қиламиз деганлар. Ўзингни қўлга ол. Омон... Онамизни бериб қўйганимиз етар... Энди ўзим сенга оналик қиламан, - дея йиғлай бошлади. — Туғсанг болангни ўзим боқаман.

Рангпар ва беҳол Омончанинг ҳам кўзларида ёш қалқиди. Опаси уни кучоқлаб бўзлаб йиғлай бошлади:

- ... Менга худо фарзанд насиб этмади. Ёлвораман, жон синглим, ўзингни қўлга ол, менга фарзанд туғиб бер. Сен қарамасанг мана мен қарайман. Ўзим болаларингга энагалик қиламан. Ўзим айланиб кетай, синглимдан...

Опа-сингил шу зайл узоқ дардлашишди. Унсиз йиғлашга ўрганиб қолган Омонча ҳам энди пиқ-пиқ қилиб йиғлаб олди.

- Ҳой, йиғини бас қил! — деди опаси ва тўсатдан синглисининг қорнини ушлаб кўрди. — Вой, бу боланг тоза оч қолибди-ку! Ма, манавини ҳам еб ол, - деди у бир коса куйдирилган қаймоқнинг дўлтасини олдига суриб кўяркан.

Омонча беихтиёр ўз қорнини ушлади ва унинг кафтлари мурғак вужуднинг уриб турган юрагини ҳис қилди. “Бу бизнинг муҳаббатимиз меваси, ахир. Бу кичкина Мамажон-ку... Очқаб қопти, бечора...” деди қиз хаёлан ва узатилган зоғора кулчани беихтиёр қўлига олиб ея бошлади...

- Сен овқатингни еявер, мен болангга иштончалар тикаман, - деди Саодат ва ўрнидан турдида, мато олиш учун сандиқ устидаги кўрпаларни ағдара бошлади...

* * *

Орадан олти ой ўтгач, Тожирайимни Зангиота турмасидан кўйиб юборишди. Хотинидан айрилиб, унинг совуқ маросимига ҳам кела олмагани, қизларининг ёлғиз бошвоқсиз қолгани унга жуда ҳам алам қилган ва шу туфайли сочлари оқариб, озиб-тўзиб кетган эди. Бу ёғи куёвидан ҳам ҳеч қандай хат-хабар келмабди. У ўликми, тирикми, худо билади. Яхшиямки, акаси курашчи Тошмуродполвон, деҳқон укаси Мўйдинжон ва синглиси Ойлархонлар бор экан. Ўзини тиклаб олгунича яқинлари ундан ёрдамларини аяшмади.

Омонча ҳам энди анчагина ўзига келиб қолди. У энди туну кун туғилажак фарзанди ҳақида қайғурадди. Опалари ҳам уни атрофида гирди-капалак эдилар. Ҳадемай орзиқиб кутилган гўдак дунёга келди. Унга яхши кунларгача соғ-омон юрсин, бошида бахт тожи доимо порлаб турсин деган ниятда Турдимат деб исм қўйдилар. Турдимат оила учун катта хурсандчилик олиб келди. Ҳамманинг овунчоғига айланган жажжи болакай оиланинг ягона умиди, бахти ва қувончига айланиб қолди. Омончанинг энди ўз дардкаши, айтар алласи, севгилисининг қайтишига бўлган қатъий ишончи ва худодан кутган умиди бор эди. “У албатта қайтиб келади”, дер эди у ўзига-ўзи.

Ҳаш-паш дегунча орадан йиллар ўтди. Турдимат энди чопқиллаб юрадиган шўх болакайга айланди ва тинимсиз отаси ҳақида суриштирадиган одат чиқарди.

- Ойижон, отам қачон келади?
- Худо хоҳласа, кеп қолади, болам.
- Немисларни ўлдириб кейин келадими?
- Ҳа, келади, ...
- Немислар ким ўзи?
- Калласида шоҳи бор бўжилар.
- Мен ҳам катта бўлсам урушга бораманми?
- Йўқ бормайсан. Энди уруш бўлмайди, болам. Бор, кўчага чиқиб ўйна.
- “Уруш-уруш” ўйнасам майлими?
- Майли болам, бора қол.
- Урре! — дея қичқириб кўчага отилди ва “диги-диги-диги!.. бтиш-бтиш!..” — дея гўё оғзи билан кимларнидир ўзича “ота” бошлади.

Омонча оғир хўрсиниб қўйди ва худога одатдагидек илтижо қила бошлади.

- Э худо!.. Мамажон акамни ўз паноҳингда асрагин. Шу норасида гўдакни отасига кўриш, бу ёруғ дунёни рўшноликларига ошно бўлиш, одамларга ўхшаб бахтли-

содатли яшаш, илоҳим бизларга ҳам насиб қилсин. Қаерда бўлсалар ҳам соғ бўлишсин ишқилиб. У кишининг жонларини омон сақла, сабр-бардош бер, бағримизга тезроқ омон қайтар, эй Худо!..

Омончахон юрса ҳам, турса ҳам фикри хаёли фақат эрида бўлиб қолди. Ҳеч қандай хат-хабарнинг йўқлиги, айниқса, унинг хавотирини тобора оширар, эшик тик этса ҳам ёки кўчада бировнинг баландроқ овози келиб қолса ҳам ҳаммасини ташлаб югуриб чиқадиган, овқат қилса ҳам, нон ёпса ҳам албатта эрининг насибасини олиб кўядиган бўлиб қолди. Ахир ўзингиз ўйлаб кўринг, эри узоқ йўл юриб, хориб-чарчаб, қорни оч-наҳор келсаю, уйда егани ҳеч нима бўлмаса... Келинчак шу зайл ўзи емай, ичмай, кунлари фаромишу, тунлари бедор бўлиб, ухласа ҳам ёмон тушлар кўрар, эрини соғиниб кутар, ҳатто бир неча марта ҳеч кимга билдирмай кўрқинчли қамишзорга, ўша кўҳна толга ҳам бориб келди. Дарахт тепасида узоқ ўтиришни, яратганга илтижо қилишни, лайлақларга дардини тўкиб солишни, тол шохларига ният қилиб латталар боғлашни ҳам одат қилди. Ҳар эҳтимолга қарши эса, олиб келган егуликларни дарахт шохларига боғлаб қолдирар, лекин улар турли кушлар, чумоли ва қурт-қумирсқаларга насиб қилар ёки шиддатли шамоллару изғиринларда атрофга сочилиб кетарди.

“Қаердасиз, Мамажон ака! Сизни интизор бўлиб кутяпмиз! Биз сизни жуда соғиндик!..” Бу сўзлар Омончанинг қалб садоси эди ва бу садо тоғлару дашту биёбонлар ошиб, ўрмонлар оралаб ўз эгасини излаб кетарди.

... Омонча энди бутун аламини далада кетмондан олар, колхозчи аёллар далдаси, дугоналарининг ҳамдардликлари унинг жароҳатланган қалбига малхам бўлаётган эди...

Кунлардан бир кун кетмони синиб қолди ва ўша синиқ кетмони изсиз йўқолди...

ЯНА ЯНГИ СИНОАТЛАР

“Илоҳим сафаримиз бехатар бўлсин” дея юзига фотиҳа тортди Мамажон. Муридлари ҳам тезгина юзларига қўлларини суртиб, биттадан бақувват ёғочларни соҳил тошларига тираб солни ўрнидан қўзғатиб юборишди. Сол чайқала-чайқала сузиб кетди. Мамажон тепаликда гўё мўлтираб қараб тургандек туюлган қадрдон хужрасига сўнгги бор назар ташлади. Бу ерда ҳар холда бир йил яшади. Ҳар бир тош, ҳар бир сўқмоқ унинг учун азиз бўлиб қолганди. Шахтадаги дўстларининг бирортасидан ҳам дарак бўлмади. Демак, улар халок бўлишган ёки қочиб кетаётганларида қўлга тушишган. Ўша дўстлари билан ҳам фикран видолашди, ер остидаги тортган азобларини эслади ва бадани жунжикиб кетгандай бўлди.

– Озодлик қандай яхши, – деб юборди у овоз чиқариб.

– Ҳа, албатта, – деди Андрей ҳам, – Дунёда эркин ва беташвиш яшашга не етсин.

– Ҳаммаси яхши бўлади, – дея қўшиб қўйди Игорь теварак-атрофни хурсанд кузатар экан.

Қор тобора қалинлашиб борар, изғирин шамол ҳам эса бошлаган эди. Кечга яқин эса, у янада авж олди. Ҳаво баттар совиб кетди.

– Сафарга кечроқ отланибмиз шекилли, – деди Андрей хавотирланиб, – Сув музлаб қолса барибир пиёда кетишимизга тўғри келади.

– Поезд йўлини кўздан қочирманглар, – деди Мамажон ўзи тешиб олган чодир туйнукдан теваракни кузатар экан. – Кўприк бу ердан тунда кўринмай қолиши мумкин. Яхшиси Игорь билан ташқарида навбатчилик қиламиз.

– Ҳа-ҳа, уччаламиз. Совуқ қотган одам алмашаверади.

Шундай қилиб, чодирдан ташқарида навбатчилик қиладиган одам айиқ терисини ёпиниб ўтирадиган бўлди. Бошда сувсар қалпоқ, оёқда эса, қуён терисидан нимча. Бу холатга кўзи тушган одам изғиринда сузиб бораётган ҳақиқий овчини кўрарди. Ҳадемай қоронғу тун ҳам тушди, қалин туман қолади. Кўприкнинг қораси тугул бир метр наридаги нарсани ҳам кўриб бўлмас, гўё атроф оппоқ парда билан тўсиб қўйилгандек эди. Милт этган чироқ кўринмасди. Сол эса, чайқала-чайқала сузишда давом этар, қирғоқдаги улкан тошларга ёки муюлишларга келганида эса, уларга урилиб бир айланиб олар эди. Йўловчиларнинг энди бутун умиди вагон филдиракларининг тақирлаган ёки паравознинг чийиллаган овозида бўлиб, ҳаттоки ўзаро ҳам гаплашишмас, бутун вужудлари қулоққа айланган эди. Сол баъзан тез, баъзан эса, тинч оқар жойларда жуда секин сузиб борарди. Бу секин сузиш кўпроқ хавотирли

эди. чунки бундай жойлар тез музлайди ва хатто музлар солни тўхтатиб кўйиши ҳам мумкин эди. Ҳароратнинг тобора пасайиб бориши йўловчиларнинг хавотирини ошира борарди.

– Узоқ сузолмаймиз шекилли, сув музлаяпти, – деди Игорь хавотирлик билан. – Ёғочни тиксам сув шишага ўхшаб шилдираб қолибди.

– Икки кишилашиб ёғоч билан итаринглар, қанча кўп суза олсак шунча яхши. Нишаб жойгача етиб олиш керак, – деди Мамажон.

– Тўғри, лекин ёғочимиз дарё тубига етиб бормаяпти-да.

– Қирғоққа яқинроқ боришимиз керак. Шунда ёғочни қирғоқ тошларига тирайверамиз, – деди Андрей ишонч билан.

Шундай қилишди. Ҳаракат жонлангандек бўлди. Лекин қирғоқ қояларига урилган сол тез-тез у ён, бу ён айланаверар, энг муҳими секин бўлсада олға борарди. Мамажоннинг кўнгли хотиржам бўлди. “Икки муридни худонинг ўзи етказди, – дея фикр қилди у. – Бўлмаса, бундай машаққатли йўлда ёлғиз ўзи ҳеч нарса қила олмаган бўларди. Энди уларнинг ёрдамида, худо хоҳласа, бемалол ватанига етиб олади. Уни интизор кутаётган севгилиси ва эҳтимол, фарзандининг дийдорини кўради.”

У ана шундай ширин хаёллар оғушида мудрай бошлади. Сув тўлқинлари уни аллалар, икки йигитнинг сувни шалолатиб бир маромда ёғоч ташлашлари унга ором бермоқда эди. Шу зайл қанча вақт сузишди, билмади. Қаттиқ зарбадан чодирдан думалаб чиқиб кетаёзди. Икки йигит ҳам қулаган, Игорь эса, сувга туриб кетган эди.

– Авлиё ота, маҳкам ушланг, сув нишаб экан! Кўлингни бер Игорь! – дея ваҳимали қичқирди Андрей.

– Вой бечора болая, шундай совуқда сувга тушиб нима қилардия, – дея ўзича ачинарди Мамажон ҳам ёрдамга шошилиб

Сол энди қаттиқ чайқалар, тезлиги ошган сари ошиб борар, қирғоқ қояларига зарб билан урилиб, бир айланиб олар ва йўлида алғов–далғов яна давом этарди.

– Қирғоққа чиқиб олишимиз керак, бўлмаса халок бўламиз, – дея қичқирди Андрей. Мамажон эса бир қўлида ёғочни, иккинчи қўлида эса шалаббо бўлган Игорни маҳкам тутиб борарди.

– Ёғочни маҳкам ушлаб олинглар. “Ё бисмиллоҳ” деб туринглар! – дея қичқирди Мамажон. – Саёз жойга чиқиб оламиз, чиданглар!

“Ё бисмиллоҳ” дея калима қайтарарди муридлар. Лекин шафқатсиз табиат ўз синоатини кўрсатишда давом этар, ташқаридан кишига латофатли кўринадиган шаршара шу дамда аёвсиз аждарҳога айланган ва уч йўловчини ўз комига тортмоқда эди. Кўп ўтмай сол бўлакларга бўлиниб кетди. Уччовлари ҳам энди яхдек сувда ёғоч бўлаклари қатори чирпирак бўлиб оқиб кета бошлашди.

Ҳайриятки, шаршаранинг латофати узоқ тароват этмади. Яна дарё сокин оқа бошлади. Лекин суви аллақачон музлаб бўлган ва юқоридан тушаётган ёғочу жонзот тўппа-тўғри музнинг тубига оҳиста кириб кетаётган эди.

Мамажон гира-ширада ёнидаги Андрейнинг бошига ёғочлардан бири тушганига кўзи тушгандай бўлди. “Андрей!” дея қичқирди ва қўлини кўтариб у томонга интилмоқчи бўлди. Лекин тепасидаги силлиқ ойнасимон музни ҳис қилди, оёғи эса сув тубига етмас, тинимсиз типирчиларди. Қўлида ушлаб турган ёғочни жон ҳолатида музга қарата санчди. Юпқа муз дарз кетди ва учи ташқарига чиқиб қолган ёғочни қисиб қолди. Кутилмаган

ҳолат Мамажонни довдиратиб қўйди. Ҳали унга яна раҳна сола бошлаган эди.

— Эй худо, ўзинг мадад бер! — дея ҳайқирди у ва ёғочни қўйиб юбормаган ҳолда музни оёғи билан тепа бошлади. Ниҳоят муз тешилди. Ёнидан пичоқни чиқариб ёриқни тезлик билан кенгайтира бошлади. Шу пайт сузиб келаётган улкан дарахт тўнкаси белига келиб урилди. Тўнка унинг назарида Аллоҳ томонидан юборилган мадад бўлиб туюлди. Мамажон оёқларини чаққонлик билан тўнка устига қўйди-да, муз ёриғидан боши ва қўлини чиқарди ва пичоғи билан музни тирнаб ташқарига тармаша бошлади. Муз ҳали юпқа бўлиб, ойнадек чирс этган овоз чиқарарди. Овчи ўзидан ўн метрча нарида қорайиб кўриниб турган улкан қояга кўзи тушди. “Демак, қирғоқ яқин, бир илож қилиб ўша қояга етиб олишим керак”, — деди у ўз-ўзига қатъий. У шу зайл фирчиллаб овоз чиқараётган қор қатламли муз устида ёнбошлаб олган ҳолда эҳтиётлик билан судралиб борарди. Ниҳоят, қирғоққа ҳам чиқиб олди, лекин энди азоблаш навбати совуқ ва аёвсиз изғиринга келган эди. Ҳадемай у музлаб қолади, жасади эса, ким билади мана шу ит топмас жойларда қолиб кетади. “Йўқ—йўқ, мен яшашим керак. Ер остидан, муз остидан соғ-омон чиқиб олган, дарахтдан йиқилиб ўлмаган одам қандайдир бир ўткинчи совуққа чидай олмайманми? Битта туйнук топаман, яна олов ёқаман. Сен ярамас совуқни онангни кўрсатаман ҳали!..” — дея ички туғён билан ҳайқирди у. Шу зайл у қирғоқда тўхтовсиз ҳаракат қилиб югура бошлади.

— Игорь! Игорь қаердасан!? — дея у ёқ, бу ёқ чопиб қичқира бошлади у ва Андрейдан умид йўқлиги учун вақт сарфлаб унинг номини чақиришни афзал кўрмади. Қолаверса, шаршаранинг товуши унинг чақириқларини ўзига сингитиб юбормоқда эди. Жавоб бўлавермади. У энди ўзини асраши, ҳўл кийимларини ечиб ташлаши ва олов ёқиб исиниши керак, йўқса ўзининг ҳам дами

ўчиб қолиши аниқ эди. Қирғоқ баланд тикликдан иборат бўлиб, шаршара суви ўзидан буғ чиқарар, қирғоқларга сачраб силлиқ сирпанчиқ муз ҳосил қилаётган эди. Бу ҳолатда ечиниб, ўт ёқиб исиниб олишни ўйлаш ғирт тентакликдан бошқа нарса эмасди. Мамажон жон ҳалпида қирғоқ ковакларини тимирскилай бошлади. Зора яна ўзига ин қурган бирор “аҳмоқ паҳмоқ” топилиб қолса. Ковакчалар кўп эди, лекин улар турли қушларнинг ини бўлса керак, тез орада қўлида бир чангал хас—хашаклар пайдо бўлди. “Худога шукур, эй парвардигор, шуни ҳам етказганингга шукур” — дея хас чўпларни ўлиб, пешонасига суртди ва тез-тез ҳаракат қилиб каттароқ пана жой излай бошлади. Қўллари музлаб ичига титроқ кирди. “Ўрмонга чиқиб олишим керак, эҳтимол бирор қишлоқ яқиндир, ё овчиларга дуч келарман. Бундай ҳолатда ўлиб кетганимдан, ҳар холда иссиққина қамоқ дурустдир” дея хаёлидан ўтказди у ва “Ё бисмиллоҳ” дея қирғоқ қоясига тирмашиб чиқа бошлади. Йиғган хас—хашакларини эса қўйнига тиқиб яраланган жойига солиб қўйди. Хайриятки, қирғоқ қояси унчалик баланд бўлмай, қалин ўрмондан иборат экан. Қуруқ ўтин жуда ҳам кўп, фақат олов чиқариб олса бўлгани. Ҳар эҳтимолга қарши буғунинг юрак пардасига ўраб ички чўнтагига солиб қўйган гугурт эсига тушди ва уни авайлаб очиб кўрди. Гугуртнинг қуруқлигини кўриб Аллоҳга минг шукроналар айтди.

...—Ўша тун қирғоқда улкан олов ловуллаб ёнди. Мамажон қип яланғоч бўлиб олди ва совуқдан қони қотиб қолмаслиги учун қаландарлигини ёдига олиб олов атрофида айланиб зикр туша бошлади. Хожа Аҳмад Яссавий ҳикматлари хайқириқ билан айтилиб, бутун ўрмонни то тонгга қадар ларзага солди. Алломанинг руҳи мадаккор бўлди...

*Ҳақиқатни дарёсидин кечғон киши,
Ўзи мунглауғ, кўнгли синуқ, кўзда ёши.
Хорлиқ, зорлиқ, машаққатдур доим иши
Дийдорини талаб қилиб топар, дўстлар...*

У олов атрофида гўё парвоз қилар, унинг хаёлотида даврага Андрей, Игорь, шахтадаги дўстлари, ҳаттоки Аҳмад ҳам бир-бир қўшилиб жўр бўлиб гир айланмоқда эдилар.

Шу тариқа у аёвсиз совуқдан ўзини асраб қолди.

Тонгга яқин ҳолдан тойган Мамажон қуриган иссиқ кийимларини кийиб роҳатланди ва олов олдига ўтириб бироз мизғиган бўлди. Лекин кўз ўнгида муз остида қолган дўстлари пайдо бўлди ва шиддат билан ўрнидан сапчиб турди-да қирғоқ томон чопди ва “Игорь! Андрей!” дея қичқира бошлади. Пастликка, сув бўйига тушиб у ёқ, бу ёққа чопди. Ҳеч қандай садо йўқ эди. Узун калтаклардан бирини олдида, шаршарага яқинроқ жойнинг муз устидаги қорни суриб кўра бошлади. Муз кечагидан кўра анча қалинлашган, энди устида юрилганда ҳам “қирс” деган овоз чиқармас эди.

Мамажон ҳамроҳ шогирдларини узоқ излади. На уларни, на солдаги нарсаларини топа олди. Кеча тунда ўзи чиқиб олган жойни бориб кўрмоқчи бўлди. “Ҳеч бўлмаса айиқ пўстаги илиниб қолгандир” деб ўйлади у умид билан. Лекин ўша ях туйнук устига келиб анграйиб қолди. Туйнукда Игорнинг башараси кўзлари ола-кула ҳолатда музлаб қотиб қолган эди. Мамажон уни қандай қилиб чиқариб олишни ўйлади. Музни асабий тепа бошлади. Лекин у миқ этмас эди. пичоғи билан жон-жаҳди билан ўя бошлади. Лекин пичоқнинг тиғи синиб тушиб, сопи қўлида қолди. Қирғоқ томон чопди ва улкан ёғочни олиб келиб зарб билан уриб музни синдира бошлади. Муз ниҳоят дарз кетди. Шу зайл у кун бўйи музлаган мурдани чиқариб олиш билан овора бўлди. Ниҳоят,

муридининг шалаббо мурдасини кутариб ўчиб қолган олов устига олиб келди ва бериюқда яна олов ёқди. Кечаги олов ёққан жойдан эса туни билан синиқ пичоғи билан мусулмонча гўр қазиди ва тонгга яқин Куръон тиловат қилиб, уни кўмди ва фотиҳа ўқиди. Фотиҳа қилар экан, икки мусулмон банданинг жойларини жаннатдан қилишини, қолган тирик бандаларига омонлик, сабр-тоқат беришини, ватанига соғ-омон қайтиб боришига ёруғ йўл беришлигини худодан ёлвориб сўради.

Унинг энди на юрагига яқин бўлиб қолган шогирдлари, на озуқа заҳираси бор эди, балки фақат биргина синиқ пичоғи қолган эди, холос. Шундай бўлса-да, руҳан эзилмади, тушкунликка тушмади. Энг муҳими омон қолди. Тақдирнинг навбатдаги синовини ҳам енга олди. Демак, у яшайди ва яшаши ҳам керак эди. Чунки уни уйда қора кўзлари, нури дийдалари кутмоқда Шу ўй билан у қор кечиб шаҳдам қадам ташлаб қибла томонга кета бошлади. Узоқ-узоқлардан чийиллаган овоз эшитилди. “Бу ниманинг овози экан, бойўғли эмас, чиябўри ҳам эмас”, дея тез фикрлай бошлади у. Яна узун чийиллоқ овоз эшитилди шунда Мамажон хурсандликдан. “Ахир бу паравоз-ку!” дея қичқириб юборди ва товуш келган томонга қараб қоқилиб-йиқилиб ва қорга беланиб чопа бошлади.

Шу тариқа уч чақиримча дарахтзорлар оралаб, деярли тизза бўйи бўлиб қолган қорда халлослаб югурар, гўё унинг назарида паравоз унга қараб тўхтаб тургандай, тезроқ етиб бормаса худди кетиб қоладигандай эди. Шундай бўлди ҳам. У кеч қолди шекилли. Поезд аллақачон кетиб бўлган ва ортидан бир жуфт пўлат изларни қолдирган эди холос...

Мамажон ушласа деярли совуқдан қўллари ёпишиб қоладиган ялтироқ пўлат изларни пешонасига суртди ва ёшлигида илк бор паравозни учратиб ва ундан қандай

қочганини, сўнг чарчаб рельсларга бош қўйиб ухлаб қолганини эслади. Ҳа, ўша иккинчи ватанига айланиб қадрдон бўлиб қолган қамишзорига кириб қолишига мана шундай пўлат излар ва аждарҳодек пишқириб келадиган қора паравоз сабабчи бўлганини эслаб кўнгли таскин топди. Тўкилган поезд мойидан илк бор ялаб татиб кўрган эди ўшанда. Унинг ҳаяжонидан титраётган бармоқлари яна мойга узалди. “Ўзингга шукур, эй худо, етказганингга шукур”, деди у хаёлан ва яна иккинчи бор мойга тилини текказиб чучмал таъмни ҳис қилди. Уни “Бисмиллоҳ” дея юзларига ҳам суртиб олди. Чунки бу мой ҳам ўша азиз ватанидаги темир йўлга тўкилган мой таъми билан бир хил бўлиб, қалбида аллақандай ёқимли ҳисларни уйғотган эди. Бу ҳислар уни яшашга, Ватан сари олға юришга ундади. “Оз қолди, ҳозир поезд келади, унга чиқиб ўрнашиб оламан. Қарабсанки, бир ҳафта ё ўн кун ичида уйимда... э йўқ қамишзоримда бўламан. Ҳозирча қишлоққа бормаганим маъқул. Мени сезиб қолишлари, ушлаб олишлари, қочоқлигим учун эса яна муддат беришлари мумкин. Ўзи вақти-соати келиб оқланарман ҳам. Шунда эл қатори ёруғ юз билан қишлоққа кириб боришга нима етсин. Демак, эҳтиёт бўлишим, асло қўлга тушмаслигим керак”, – дея ўз-ўзига руҳан таскин берди у.

Паравознинг чинқириғи унинг фикрини бўлди. Пастликка қараб сакради-да тезлик билан ўзини дарахтлар панасига олди. Паравоз салобат билан пишқириб тез юриб келарди. “Қайси томонга кетаётган экан” – деб қўйди Мамажон хайронликда. Шоп мўйловли машинистнинг кўзи унга тушган экан шекилли хавотирлик билан қараб бир сигнал бериб қўйди. Бир-бирини қувлаб вагонлар ҳам ўта бошлади. Вагонлар деярли бўм-бўш эди. “Демак, поезд кўмир ёки ёғоч юклагани келяпти. Бунга чиқмаслигим керак. Мабодо, чиқсам яна шахтага олиб бориб ташлаши

мумкин. Яхшиси бу тарафдан келадиган поездни кута қоламан” дея хулоса қилди у. Поезд гувиллаб ўтиб кетди. Йигит эса, унинг ортидан то кўздан йўқолгунга қадар умид билан тикилиб қолди. Қор энди сийрак ёғар, теварак-атроф нурафшон эди.

Мамажон энди нима қиларини ўйлаб олиш учун бир ағнаган дарахт тепасидаги қорни сидириб ташладида бир зум ўтиришга қарор қилди. Вагонга қандай қилиб осилиб олиш ва қандай кетиш ҳақида ўйлади. “Иложи борича ёпиқ вагон ичига кириб олганим маъқул. Очиқликда ҳам совуқ, ҳам шамол бўлади. Музлаб ёки шамоллаб қолишим мумкин. Яхшиси шабодага тескари томондан кўмирга кўмилиб олақоламан” – деди у фикран. Лекин нима еб, нима ичади. Ҳеч вақоси йўқ-ку? Бир томондан икки кундан бери туз тотгани ҳам йўқ. Ҳамма заҳиралари, ов қуроллари ҳам сувга ғарқ бўлган. Демак энди уни очлик ва ташналик азоби кутмоқда. Нима қилса экан? Теварак-атрофга синчковлик билан боқди. Ҳеч зоғ кўринмас фақат дарахтлар тепасида қарғалар қағиллашмоқда эди. Қани энди камони бўлса-ю улардан бирини уриб тушира олса. Шундай ўйлар билан ёнини пайпаслади. Ёнидан ярим қулочча охирги ичак ип, қорайиб қийшайиб қолган игна ва сопсиз пичоқ чиқди холос. “Демак, поезд келгунча очдан ўлмаслик учун овқат захирасини тўплаб олишим керак”. Шундай ўйлар билан камонбоп калтак ва озуқабоп нарса қидириб ўрмонга кириб кетди. “Буниси бўлмаса кейинги поездда кетақоламан. Энг муҳими излаган йўлимни топиб олдим-ку!” дея ўзини тинчлантирди у ва рўпара келган оқ қайин дарахти сиртидаги елимлардан териб оғзига солди. У жудаям аччиқ эди. Энди пўстлогидан шилиб чайнай бошлади. “Сақичга ўхшаб узоқ чайналар экан, демак ошқозонни алдаса бўлади” деди-да уларни тез-тез шилиб қоғозга ўхшаб тахлаб ўраб камзулининг чўнтагига сола бошлади.

Ип калталиги учун болалар ўйинчоғига ўхшаш камон чиқди. Бу билан каттароқ ҳайвонни отиб ўлдириш ёки қушларни уриб тушириш амримаҳол эди. “Эҳ, яна бир қулочгина бўлганида эди” — деб қўйди у афсусланиб. Синиқ пичоғини бир ёғоч устига қоқиб найзасимон қурол ясаб олди. Қор сиртида излар кўп эди. Улар ичидан энг янгиларини қидира бошлади. Жуфт-жуфт қуённинг янги изларига кўзи тушди. “Демак шу атрофда қуён бор” деди у ва буталар орасини синчков кузата бошлади. Лекин уни тутиш насиб қилмади, яна поезд сигнали эшитилди ва сабри чидамай темир йўл томон югурди. Ҳақиқатдан ҳам оғир юк ортиб келаётгани билиниб турган паравоз пишқириб келмоқда эди. Унга кўмир, ёғоч ва алланималар ортилган, тезлиги ҳам унчалик эмас эди. 50 метрча қолганида паравоз ўтиб кетди. Мамажон бор кучини тўплаб вагонлар сари чопди. Қўлидаги найза ва камонни ҳам ташлаб юборди-да қоқилиб-суқилиб вагонларга етиб, сўнгги вагоннинг темир тутқичини ушлаб олди. Оёқлари анча жойгача судралиб борди ва тери махсиси ҳам йиртилиб кетди. У бор кучини тўплаб “Ё тангри-мадад!”, дея ҳайқирди-да совуқдан темирлари қўлига ёпишиб қоладиган вагон тутқичини ўзига тортиб унга аранг чиқиб олди. Вагоннинг борти паст бўлиб унинг бахтига кўмир бир уюм қилиб ортилган эди.

У қўлларини кук-кухлаб иситиб олдида вагон борти ёнидан қўли билан чуқур кавлай бошлади. Лекин иши кўпаймас, кавлаган сари тепадан кўмир сирпалиб тушар ва яна кўмиб қўярди. Энди уюм тепаси чиқиб олдида тулкининг ўзига қандай ин кавлашини эслаб олди ва жон-жаҳди билан икки қўли билан титкилаб, кўмирларни дуч келган тарафга тез улоқтириб ташладида ўзи узала тушиб ётиб олди. Энди сирпалиб тушаётган кўмир қуйқумлари унинг ўзини кўма бошлади ва бир амаллаб аввал оёқларини сўнгра бир қўли билан пайпаслаб ўзини кўмиб олди. Поезд дастлабки станцияга

келиб тўхтаганида эса, у хатто нафасини ҳам чиқармай ётди. Одамлар, қоровуллар уни сезишмади. Демак, ҳаммаси жойида. Поезд жойидан кўзгалди. У тулки терисидан қўлбола қилиб тикиб олган қалпоқ тагида нафас олар, ташқарини деярли кўрмас эди. У янглишмаган эди. Кўмирнинг иссиқ тафти танасига ором бағишлаётган эди. У қайин пўстлоғини чайнаб темир филдираклар охангига монанд Машраб ғазалларини фикран такрорлаб, куйлай бошлади:

*Бу ғариблик ғурбати кўнглимга кўп кор айлади,
Қилди бағрим поралар, жонимни афғор айлади...*

Уч кунлик азоб-уқубатлардан сўнг бундай жойда ором олиш ва айниқса бир йўла ватан сари йўл олганидан у ниҳоятда бахтиёр эди. Вагон филдиракларининг бир маромда тарақа-туруқ қилиб силкиниб аллалашидан уни уйқу элтди. Узоқ чайнаган қайин пўстлоғини беихтиёр ютиб юбордида, мудрай бошлади.

Шу зайл қанча ётди, билмади. Паравозларнинг пишиллаши, одамларнинг ғала-ғовури, қоровулларнинг хуштаги, станция кўнғироқларининг даранглаши — ҳеч нарса қулоғига кирмас ва унинг учун аҳамиятсиз эди.

Ширин туш кўрарди, тушида гўё уйидамиш. Янги қавилган юмшоқ кўрпачада ором олаётганмиш. Шу маҳал севгилиси Омонча чой олиб келиб пиёлага тўлдириб қуйибди. Эшикдан чопқиллаб гўдак ўғилчаси кириб келибди. “Даданг ухлаяптилар, безовта қилма” — дебди хотини. Лекин шўх ўғилчаси қийқариб кулиб дадасининг тепасига чиқиб уни оёқчалари билан тепалай бошлабди. Мамажонга эса бу ўйин хуш ёқиб ётаверибди ва қўлини Омонча томон узатибди. Шу пайт кимдир қичқариб юборибди. Кимдир эса, “Тўхта отаман! Туш пастга!” дея қичқариб хуштагини чалибди. Мамажон шундагина ўзининг қаерда эканини ва икки болакай тепасига чиқиб

олиб қопга кўмир солаётганини англади. Ярим тунда поезд аллақандай станцияда тўхтаб турарди. Қўли ташқарига чиқиб кетгани учун болакайлардан бири қичқириб юборган бўлса ажаб эмасди. Улар қопни ҳам ташлаб ура қочиб қолишди. Мамажон очилиб қолган оёқларини кўмиб олиш учун ўрнидан қўзғалди. Кўмир уюми шитирлаб туша бошлади.

– Тўхта, кимсан?! – дея қичқирди пастдан кимдир.
– Тур ўрнингдан! Ҳозир отиб ташлайман! – деди русчалаб, важоҳат билан.

Мамажон ўтирган жойида ортга қайрилиб бир мўйсафиднинг ўзига милтиқ ўқталиб турганига кўзи тушди.

– Қани пастга тушчи, сенмидинг ҳали кўмир ўғриси? Хе сени... – дея қозоқчалаб болахонадор қилиб сўкиниб қўйди.

Мамажон иложсиз ўрнидан турди ва пастга сакради. Атрофи чангиб кетди. Лекин қозоқ одамни учратгани учун ўзини анча тетик ва хотиржам ҳис қилди.

– Сен кимсан, кўмирга кўмилиб олувдингми?

– Ҳа, – деди Мамажон ўзбекчалаб – Мен мусулмон боласи мусофирман, ўрмонда адашиб қолувдим.

Қоровул унга ҳайрон бўлиб тикилди ва милтиғини туширмай энди қозоқчалаб сўроққа тутди.

– Ёнингда қанақа қуролинг бор?

– Ҳеч қанақа, – деди Мамажон ва уст кийимларини ечиб ерга ташлай бошлади. Ҳаммаси тери пўстаклар эди. Яна чанг кўтарилди. Айиқ билан олишдим, мана қаранг, – деди у қорнидаги ярасини кўрсатиб.

– Хужжатларинг борми?

– Хужжатларим муз остида қолиб кетди.

– Юр идорага борамиз, ўша ерда тушунтирасан.

– Биродар ундай қилманг, илтимос. Хужжатсиз қайтаяпман, менга ёрдам қилинг, ахир мусулмонсиз-ку!

– Қаерликсан?
– Ўзбекистонлик.
– Ростдан япон урушидан келяпсанми?
– Ҳа, – деди Мамажон ва ичида “Ёлғонни парвардигорнинг ўзи кечирсин. Японияда ҳам уруш бўлгандирда”, – деб қўйди хаёлан. – Яраланган эдим, икки ойдан бери йўл юраман, бир хафтадан бери туз тотганим йўқ.

– Ҳа майли юр, будкамга олиб бораман, – деди қоровул энди милтиғини тушириб.

– Мен ўрнимга чиқиб кета қолай.
– Йўқ, бу поезд барибир Ўзбекистонга бормайди.
– Бўлмаса, қайси поезд боради?
– Билмадим. Бу ердан жануб томонга ҳеч қайсиси юрмайди. Юр, бир ўйлашиб кўрамиз.

Улар қоровул ҳужраси томон кетишди. Ҳужрада стол, стул қўйилган кичгинагина хонача бўлиб, стол устида телефон, темир чойнак ва кружка турарди. Мамажон аҳволни кўрди-да бир бурчакка тиқилиб ўтириб олди. Қоровул ёруғда унга яхшилаб разм солди.

– Эҳ-ҳе, сен тоза ёввойи бўлиб кетибсанку-а, – деди у кружкани тўлдириб совуқ чой узатар экан. Мамажон чойни олиб ютоқиб ичиб олди. – Ҳой-Ҳой, кружка қолсин, уни еб қўймагин тагин. Мамажон ёнидан пўстлоқ чиқариб чайнай бошлади. Қоровул уни кўриб ҳайрон бўлди ва сумкасини титкилаб бир бўлак нон олиб узатди. Мамажон “Бисмиллоҳ” деб кўз очиб-юмгунча нонни паққос тушурди ва еб бўлгач, яхши инсон бўлган қоровул шаънига дуои фотиҳа қилди.

– Менга қара, сартын баласы, анави ерда бир бўш вагон бор, ўша ерда тунайсан. Мен эрталаб сменани топшириб, станция бозорига бораман. У ерда сенинг бир юртдошинг савдо қилади. Агар бозорда бўлса уни бошлаб келаман. Сенга ёрдам беради. Келмаса бирор поездга чиқариб юбораман, келишдикми?

– Илоҳим, умрингиздан барака топинг.

– Агар сени соқчилар сезиб қолишса, “Менга Ўролбайке рухсат берди” дегин, хўпми, – дедида, Мамажонни бошлаб бир қизил вагон олдига олиб борди ва унинг эшигини суриб очиб берди.

– Қочишни хаёлинггаям келтирма. Ўзингга жабр бўлади, милиция барибир тутиб олади.

– Э йўқ, хотиржам бўлинг, Ўрол оға, – деди Мамажон хурсанд ва ўзи эшикни ёпиб олдида, вагоннинг бир четига бориб ётиб олди. Лекин негадир безовталаниб мижжа қоқа олмади. “Қоровул аскарларни бошлаб келса-я!” деган нохуш ўйнинг тўсатдан хаёлига келиб қолганидан ирғиб ўрнидан туриб кетди. Чопиб бориб вагон эшигини итариб кўрди. У ташқаридан беркитилган эди. “Оббо, мени қамаб кетибди-ку, баттол!” деди безовталаниб ва ундан чиқиб кетиш чорасини излай бошлади. Сим панжарали туйнуклардан бирига ёпишди ва уни силтаб суғуриб олишга уриниб кўрди. Мустаҳкам экан, бўлмади. Ўзини гўё тузоққа тушиб қолган шердек ҳис қилдида, наъра тортиб у ёқдан бу ёққа чопа бошлади. Суғуриш илинжида тахталарни бир-бир қўлдан ўтказди. Қўли етмаса-да вагон томини кўздан кечирди ва том туйнугининг тешикчасини топди-да, унга қараб сакрай бошлади. Ниҳоят унга қўли тегиб эшик бироз кўтарилиб қайтиб жойига тушди. “Демак очик. Мен фақат шу ердангина чиқа олишим мумкин” деган ўйга борди у ва энди устидаги пўстинини ечиб ташлаб югуриб келиб сакраб қопқоқни бир зарба билан очиб юборди. У яна бир югура солиб сакради-да, туйнук қирғоғига илашиб олди ва бир ҳаракат билан бошию бир қўлини ташқарига чиқариб олишга муваффақ бўлди. Томга чиқиб олгач, ётган холда атрофни синчков кузатди. “Эй парвардигор, ўзинг мадад бер. Фақат сенгина ёлғиз ҳалоскоримсан”, деди у илтижо қилиб. Сўнгра ерга аста сакраб тушди-да, яшириниш учун

қулай жой излади ва бериги изда турган бўш вагонларнинг тагига кириб ётиб олди. Бу ердан қоровулнинг ҳужраси яққол кўриниб турар ва унинг хатти-ҳаракатларини бемалол кузатиш, хавф туғилиб қолганида эса қочиб қолишга қулай жой эди. Ноилож совуқда қорамойни ҳидлаб ётиш ҳам пешонасида бор эканда... У бироз ётгач, совуққота бошлади ва қандай қилиб вагон ичидаги устки кийимини олиш ҳақида ўйлади ва ҳеч иккиланмай деярли эмаклаб бориб кеча кирган вагон эшигининг илгагини туширди-да, чаққонлик билан унинг ичига сакради ва пўстинини кийиб олди.

“Тўхта, қоровул алдамаган бўлса-чи, — деган фикр ўтди хаёлидан, — ҳақиқатдан ҳам эрталаб ўша ҳамюртимни олиб келса, мен эса бу ерда бўлмасам, унда нима бўлади? У одам менга ўхшаган мусофир бандага икки дунёда ишонмай қўяди-ку ахир. Яхшиси уларнинг келишини пойлаганим маъқул. Лекин бу ердан эмас, бошқа жойдан кузата қоламан, у ёғига худо пошшо” дея қарор қилди у.

Туннинг бу қадар узоқ бўлишини, айниқса, кутганинга вақт умуман тўхтаб қолгандек туюлишини у чиндан ҳис қилди. Вагондан тушдида эшигини ўз ҳолича илиб қўйди ва ўзини сал нарироқда уюб қўйилган ёғочлар панасига олиб ўтирди. Нихоят, тонг ёришди. Одамлар у ёқ, бу ёққа ҳам ўта бошлашди. Қимир этмай ўтиравериб совуқдан оёқ ва беллари увишди. Турай деса кимларнингдир кўзи тушиб қолади. Иложсиз кутишга мажбур эди. Агар келишмаса, яна бир йўловчи поездга илашиб олади. Унинг учун бир нарса аниқ бўлди. Демак, бу ердан Ўзбекистон тарафга поезд юрмас экан. Қаердан юради? Бу ҳали қоронғу эди. У ҳолдан тойди ва кўзлари ихтиёрсиз юмилиб кета бошлади ва қачон мизғиб қолганини ўзи ҳам билмай қолди. Қулоғига кимнингдир қозоқчалаб, кимнингдир ўзбекчалаб сўкиниб

сўзлашганлари эшитилар, лекин бу сўзлар паравозларнинг пишиллашию, вагонларнинг тарақлашига сингиб кетмоқда эди. Вагон эшигининг тарақлаб ёпилгани эшитилди. Мамажон кўзларини очиб ҳушёр тортди ва икки кишининг гурунглашиб кетаётганига кўзи тушди. Уларнинг фақат оёқларигина кўринмоқда эди. Шу пайт вагонлар оралигидаги жойдан кечаги қозоқ чол ва ола банорас тўн кийиб олган бир кишига кўзи тушди.

— Ие, улар келишибди-ку! Мен бу ерда нима қилиб ўтирибман? — дея ирғиб ўрnidан туриб кетди ва теваарак-атрофда аскарлар йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, икки халоскорига пешвоз чиқиш учун чопиб вагонлар тагидан ўтиб борди.

Тўсатдан олдиларидан чиқиб қолган ёввойи одамни кўрган ўзбекистонлик кўрқиб қичқириб юборди. Ўрол оға ҳам бир сакраб тушди-да, яхшилаб сўкиниб олди.

— Нега вагондан чиқиб кетдинг?

— Ахир, қамаб қўйган экансиз-ку!

— Бекор айтибсан қамаганим йўқ. Юр кўрсатаман, — деди у орқага қайтиб, — Ҳа, таниш, мана, бу киши сенинг ҳамюртинг бўлади.

— Ассалому-алайкум, — деди чопонлик соф ўзбек тилида

— Воалайкум... — дея аранг алик олди Мамажон, ҳаяжонланиб. Улар илиқ сўрашишди. Мўйсафид эса йўлида давом этди ва негадир яна вагон эшигини очди.

— Чиқ, — деди у Мамажонга қараб. Мамажон бир қозоқ кишига, бир ҳамюртига хайрон тикилди. Ҳамюрти ҳам бу ҳолатни тушунмади чоғи ҳеч нарса дея олмади.

— Нима гап? Мен чиқа қолай, — деди у ниҳоят.

— Майли чиқ, — деди мўйсафид.

Чопонли киши вагонга чиқди. Мамажон эса, нима гаплигини ҳамон англай олмаётган эди.

– Тўғри боргинда нариги дарвозани оч, – деди қоровул. Чопонли айтганини қилди ва вагоннинг нариги томонидаги дарвозасини суриб очди.

– Мана кўр, – деди Ўрол оға Мамажонга, – мен сени қамаганим йўқ. Нариги дарвоза очиқ эди.

Мамажон танг қолди ва ўзининг тунги беҳуда уринишларини ва ишонмай ходалар орасида музлаб тонг оттирганини эслаб Ўрол оға олдида жуда мулзам бўлди. Вагоннинг нариги томони очиқ эканлигини хаёлига ҳам келтирмаганидан хижолат чекди.

– Менинг ёмон ниятим бўлганида, сени кечаёқ тутиб берган бўлардим, – деди Ўрол оға, – Бор томдаги очган туйнугингни ёпиб туш, – деди у буюриб.

Мамажон чаққонлик билан вагон томига чиқиб туйнукни маҳкамлаб ёпиб тушди.

– Мени кечиринг, Ўрол оға

– Ҳечқиси йўқ, одам-одамга керак. Мана ҳамюртинг. Энди бемалол гаплашавер.

– Раҳмат сизга Ўрол оға, бу яхшилигингиз мендан қайтмаса худодан қайтсин.

– Қаерликсиз? – деб сўради чопонлик йигит.

– Фарғонадан. Ўзингизчи?

– Самарқанддан. Танишиб қўяйлик исмим Абдимўмин.

– Меники Мамажон.

– Ўрол оға сиз ҳақингизда менга айтиб берди, кўп азоб тортганмишсиз.

– Ҳа, юртга бормаганимга етти йил бўлди, менга ёрдам берсангиз...

– Болаларингиз кутишаётгандир.

– Ҳа албатта, интизорлик билан.

Улар шу куйи станциянинг четигача суҳбатлашиб боришди. Ўрол оға хайрлашиб уйига жўнади.

– Мен бўлмаса сизни яшаб турган уйимга олиб бораман. Ҳарбий ҳизматда шу ерда бўлиб, бир рус қизига

уйланганман. Самарқандга бориб майиз, туршак олиб келиб савдо қилиб тураман. Тирикчилик дегандек...

– Ҳа яхши, омадингизни берсин. Қаерда бўлсангиз ҳам омон бўлинг. “Мусофир бўлмагунча, мусулмон бўлмайсан” деган гап бор.

– Э, яхши айтдингиз. Бизнинг бир ўғилчамиз бор, шуни суннат қилиб кичикроқ маросим ўтказмоқчи эдик.

– Бош устига агар маъзур тутсангиз ўзим ҳизматда бўламан.

– Сўраганнинг айби йўқ. Қуръон тиловат қилишни биларсиз?

– Иншоллоҳ, бунга ҳар қандай мўмин-мусулмон билмоғи ва фарзларини бажармоғи лозим.

– Жуда яхши бўлди. Бу ерда бирор масжид ҳам, эскича биладиган ҳам йўқ.

– Ўзим сизга айрим сабоқларни ўргатганим бўлсин.

– Э раҳмат, жуда яхши бўларди. Қани кетдик бўлмаса, отахон.

– Мен отахон эмасман, эндигина ўттизга қораладим.

Э шунақами, узр. Унда бизлар тенгдош эканмиз.

– Улар шу куйи ўзбек тилида гангур-гунгур қилишиб маҳаллий ўткинчиларни ҳайрон қолдириб, Абдумўминнинг уйига етиб келишди. Хотинининг исми Ольга экан. У дастлаб Мамажонни кўриб кўрқиб кетди.

– Бу кишини бунақа аҳволда ўғлимизга кўрсата кўрма, кўрқиб кетади-я... – деди у эрига хавотир олиб.

– Кўрқма, у бизнинг юртдан. Бир йил ўрмонда ёлғиз ўзи яшабди. Айиқ билан олишибди.

– Йўғе, рости биланми? Унда ҳаммомга олиб кириб одамбашара қилиш керак, – деди аёл ачиниб ва Мамажонга пешвоз чиқди.

– Ассалому-алайкум – деди Мамажон кулиб

– Ҳа-ҳа, салом, сиз аввал ҳаммомимизга кириб ювиниб олсангиз, кейин гаплашамиз – деди Ольга.

Шундай қилиб соч-соқоллари ўсиб кўмир кукунига тўйинган ёввойи одам кирган ҳаммом ичидан анчагача қоп-қора сув оқиб турди. Абдумўмин унинг баданидаги яра-чақаларни кўриб эси оғаёзди.

– Сиз гўё бомбардимонда қолганга ўхшайсиз?

– Бомба ҳам гапми? – деди Мамажон ва негадир ўзини ёмон ҳис қила бошлади. Чунки бундай иссиқ ҳаммомга илк бор тушиши бўлиб, бунинг устига унинг қорни жуда ҳам оч эди. Бундай иссиқ ҳавога кўникмаганлиги учунми, нафаси қайта бошлади.

Шундай бўлсада мезбонинг ҳурмати учун чидаб ётди. “Ишқилиб ўзимдан кетиб қолиб шарманда бўлмайин, эй худо! Уларга ортиқча дахмаза бўлишим мумкин. Ҳаммасига чидашим керак. Бу ҳам бир синоат. Чидашим керак”, – дедида калласини совуқ сувга тикиб олди. Ўзини анча енгил ҳис қилди. Абдумўмин уни қайинбаргидан ясалган супурги билан енгил-енгил савалай кетди. “Нақадар ёқимли, қани энди шунга қўшимча озгина тоза ҳаво ҳам бўлсайди” – дерди у ўзича. Шу куйи ётаверди, ҳаммасига бардош берди ва деярли ўзидан кетди. Абдумўмин эса тинимсиз жаврар, рус хаммомининг афзалликлари ва яна алланималар ҳақида гапирар, лекин меҳмоннинг қулоғи том битган, гувилламоқда эди. Фақат ечиниш хонасига чиққанларида у бироз енгил тортди. “Эй, парвардигор, ўзинг мадад бер. Ер остида ўлмаган, айиқни енгиб, муз тагидан омон чиққан одамнинг ҳаммомда ўлиб қопти дейишлари, нақадар шармандали” – дерди у ўзича хаёлан. Абдумўмин мижозининг сочини бутунлай олиб ташлади, соқол-мўйлабини қайчи билан қиртишлаб текислади. Ўз кийимларидан олиб чиқиб кийдирди. Улар эскироқ бўлса-да, солдатча кийимлар эди.

– Мана бу бошқа гап – деди Ольга қувониб.

Мамажонни хаммомдан етаклаб олиб чиқилганида у худди мастлардек оёғида базўр турар, очликдан кўз олди

қоронғулаша бошлаган эди. “Сув беринглар” – дея олди у бузўр. Унга қайноқ сут ичиришди ва олиб кириб ётқизиб қўйишди. Қанча ухлаганини у эслай олмади. Абдумўмин бу орада бозорга бориб савдосини қилиб келибди ва кечки овқат тайёрлашиб меҳмоннинг уйғонишини кутишибди.

– Унинг аҳволи оғирга ўхшайди. Уйига тезроқ жўнатиб юбориш керак. Ким билади қанақа касаллик орттирган, – деди Ольга эрига қовоғини уюб.

– Йўқ, у касал эмас, фақат йўлда толиққан, холос.

Ана шундай гурунг устига меҳмоннинг “Ассалому алайкум” деб кириб келганидан ҳайрон қолишди. У юзқўлини ҳам ювишга улгурган эди.

Хуллас, Мамажон ушбу хонадонда бир ой қолиб кетди. Бу орада Абдумўминнинг ўғли Темур суннат қилиниб, қўни-қўшниларга ва мусулмон дўстларига ис чиқарилди. Деярли ҳар куни Курьон тиловат қилинди. Мезбонларга халок бўлган муридлар ҳақида сўзлаб берди. Ҳикоя аввалида қаҳ–қаҳ уриб кулган Ольга унинг сўнгида ростакамига йиғлади. Темурга ҳам Мамажонни Авлиё ота деб чақиришни ўргатишди. Оренбургда Ольганинг холаси яшар экан. У ерга бирга келишди. Абдумўмин ҳам Ўзбекистонга шу ердан бориб-келар ва унинг Максим Петрович деган машинист таниши бор экан. Станцияга бориб уни суриштириб келди. Максим Петрович шу бугуноқ Сталинградга жўнаб кетиб у ердан юк ортилган эшелонни Андижонга олиб кетишларини айтибди ва ортиқча гап-сўз бўлмаслиги учун Мамажонни гўлаҳчи қилиб ишга олишга розилик билдирибди.

– Хўш авлиё ота, паравозга ўт ёқа оласизми?

– Э ёққанда қандоқ, шундай ёқайки, паравоз қанот чиқариб аэропланга ўхшаб учиб кетсин, – деди Мамажон миннатдор.

– Э йўқ, унчалик эмас, сал пастроқ учинг, бўлмаса темир йўлдан чиқиб яна айиқларга дуч келиб қоласиз.

Улар хурсандлик билан самимий хайрлашишди. Максим Петрович ҳам уни яхши кутиб олди.

— Айиқни енгган овчи сенмисан? Менга Мўмин ҳаммасини гапириб берди.

— Ҳа, шунақасиям бўлувди.

— Энди бизнинг қозон билан олишасан. Қарши эмасмисан?

— Йўқ, албатта, олов менинг жону дилим.

Максим Петрович Мамажон қиладиган ишлар билан таништирди. Ғўлаларни тахлаш, кўмирни захира қилиш, буғ қозони ҳақида тушунчалар берди. Бир кун тайёргарликдан сўнг паравозлари Сталинград сари йўл олди. Уруш вайрона қилган шаҳарни кўздан кечирар экан, Мамажон урушнинг инсон учун нақадар дахшатли фожеа эканлигини ва тинчлик, хотиржамлик одамлар учун нақадар зарур эканлигини чин дилдан ҳис қилди. Ким билади, ёшлигида ўша НКВД ходими билан рақобатга бориб қолмаганида эл қатори мана шу жойларда урушларда қатнашган, қисмати бунчалик аянчли кечмаган бўлармиди? Энди қачон унга бошқаларга ўхшаб тинч ва осуда ҳаёт кечириш насиб қиларкин? Ишқилиб қочоқ эканлигини билиб қолишмасмикин.

— Қайси қишлоқда яшайсан? — деб сўраб қолди машинист янги ўт ёқувчининг ўйларини бузиб.

— Вановское билан Горчаково оралиғида.

Максим Петрович чарм сумкасини очиб ундан ҳаритасини варақлади.

— Файзиобод деган разъезд бор.

— Ҳа-ҳа, сиз у ерни биласизми? — деб сўради Мамажон алланечук бўлиб.

— У ерда бўрилар кўп деб эшитганман. Шу тўғрими?

— Тўғри, мен ўша ерда яшайман.

— Бир кун биз Андижондан келаётсак шундоқ йўлнинг ўртасида бир гала бўри қўйни нимталашаётган экан. Сигнал берсам ҳам қочгилари келмади. Нақ уриб кетай деб ўтиб кетдик. Ортимиздан ириллаб қолишди. Эҳ, милтиқ бўлмадида...

– Бўлганида отармидингиз?

– Ҳа, мен овга ишқибозман.

Шундан сўнг машинист ўзининг қилган овлари ҳақида тўлқинланиб гапириб бера бошлади. У гапирар экан Мамажон оловга тикилган ҳолда жон деб уни тинглар ва ўз ватани ҳақидаги хабарларни ич-ичида хаяжон билан эшитар, ҳатто ватанининг вахший бўриларини ҳам гўё ўзининг яқин қадрдонларидек соғинч билан қўмсарди. Ниҳоят бир ойча юрилганидан сўнг, уларнинг эшелони Тошкентга кириб келди. Ҳаво иссиқ, таниш қуёш чароғон порлаб турарди. Яна бир ҳафтадан сўнг эса, азиз водийга кириб келинди.

Тонг саҳарда мизғий бошлаган Мамажоннинг елкасига Максим Петрович қўлини қўйди.

– Мишка, мана ниҳоят ватанингга ҳам етиб келдинг. Анали тоғларни қара.

Мамажон шошилинич паравоз деразаси ортидаги ўша уч ўрқачли тоғни кўрди. Унинг олдида эса ўша айрили адир, ўша азиз қишлоғи бўлиши керак.

– Қишлоғинг қаерда? – деб сўради машинист

Мамажон чап тарафдан доим ёниб турувчи ўша қадрдон ҳаётида шамчиरोқ машъаладек бўлиб қолган нефть заводининг трубасини қидирди ва унга ҳам кўзи тушиб қувониб кетди.

– Яқин қолдик! Етай деб қолдик! – деди у ҳаяжон билан.

– Етиб келганинда айтарсан.

Поезд Вановское станциясидан тўхтамай ўтиб кетди.

– Графикдан кеч қоляпмиз, – деди машинист кулиб.

Мамажон курак билан қўмир ташлашда давом этди.

– Бас қил энди. Кел хайрлашайлик. Шунини ёдингда тут, ҳар ўтганимда уч марта қисқа-қисқа сигнал бераман. Шунда Андижонга кетаётган бўламан, икки марта сигнал берсам демак қайтаётган бўламан. Мени кутишинг шарт эмас. Тоғ-тоғ билан учрашмайди, лекин одам-одам билан бир кун учрашиши муқаррар. Ушанда менга бўри тишидан совға қиларсан.

– Албатта, Максим ака. Мен бу яхшилигингизни сираям унутмайман. Вақт топиб бир келсангиз бирга ов қиламиз, – деди Мамажон чин дилдан миннатдор бўлиб.

Улар қучоқлашиб хайрлашишди. Машинист ёрдамчиси бўлган Димитрий ҳам самимий қўл узатди.

– Икки кундан кейин қайтамиз ўзим сигнал бераман, – деди Димитрий

– Хўп сизларни кутаман, сакрайверайми?

– Э йўқ, қалин жўралар ундай қилишмайди, – деди Максим Петрович кулиб ва машина тормозини босди. Паравоз пишшиллаб тўхтади. Мамажон тушиб олгач, уч марта сигнал берди-да яна йўлида давом этди. Мамажон дунёда шундай яхши одамлар борлигидан ҳаяжондан энтикди. Поезд кўздан йўқолгунча унинг ортидан узоқ қараб қолди. Сўнгра қадрдон қамишзори томон юзланди. Ватан ҳидидан тўйиб-тўйиб нафас олди. Қамиш тўзғоқларини силади. Чўкка тушиб тупроқни ўпди. Соғомон қайтиб келгани учун парвардигорга минг-минг шукуроналар айтди ва ўзини қамишзор ичига уриб, узоқ-узоқларда нуқтадай бўлиб кўриниб турган қадрдон қора толи томон йўл олди. Унинг назарида қамишзор янада қалинлашиб, янада гўзаллашиб кетгандай туюлди. Таниш сўқмоқларни, сўмоқлардан эса ўз изларини излади. Лекин ўтган етти йил ичида изларидан янги-янги майсалар униб чиққан эди.

У шундай бахтиёр эдики, агар ҳозир йўлидан илон чиқиб қолгудек бўлса ҳам унинг пешонасини авайлаб силашга, бўри учраб қолгудек бўлса қучоқ очиб кўришишга тайёр эди. Унинг қайтишини гўё безовта қушлар ҳам олқишлашар, қадрдон чигирткалар хурсанд чириллашар, соғинган чивинлар эса, унинг юз-кўзларидан тинимсиз ўпмоқда эдилар. Шаҳдам қадамлар билан қамишларни икки ёнга айириб ўзига йўл очиб борар экан, қамиш тўзғоқлари бир-бирига урилиб, унинг ортидан олқишлаб тўзишар ва самога мушаклардай парвоз қилишарди...

III ҚИСМ

БҰРИЛАР КҮЙЛАГАНДА

Мамажон қадрдон толига етиб келдию, ўзини гўё онасининг бағрига отган гўдакдек унинг танасини қучоқлаб олди. Чумолилар уя қуриб ғадир-будир қилиб ташлаган пўстлоқларини меҳр билан силаб ўпиб қўйди. Сўнгра дарахт танасига пешонасини суртиб йиғлаб юборди. Тол унинг учун энг қадрли, ўз хонадонининг остонасидек азиз бўлиб қолганди. Кўҳна дарахт ҳам унинг келганидан хурсанд бўлганидек шохларини мунгли тебратиб қўймоқда эди. Бир оёғини кўтариб хаёл сураётган мода лайлак йигитни илиқ қарши олиб қанотларини бир-бир қоқиб саломлашди. Қамишлар эса унинг қайтиб келганини олқишлаб оҳиста мавжлана бошладилар...

Йигит шоша-пиша дарахт танасига тармашди. Бу йиқилганидан буён илк бор дарахт тепасига чиқиши эди. Лекин бу дарахтдан кўрқмаса бўлади. Унинг қайишқоқ шохларининг ҳар бир қаричи, ҳар бир бутаси унинг учун таниш. Мана шу таниш шохларнинг ҳам ўз фарзандига изтироб бўлган она каби юзларига ажин тушган, гўё кексайиб сочига оқ оралагандек эгилиб, барглари қавжираб қолибди. Йигит ҳар бир бутани синчиклаб кузатар экан, новдаларига боғланган латта бўлақларига эътибор берди. “Иллоҳ, бу кимнинг иши экан?” — деган савол ўтди унинг кўнглидан. Аслида азиз жойларгагина мана шундай латта парчалари ният қилиб боғланар эди. “Демак бу Омончанинг иши бўлиши мумкин” — деган фикр ўтди йигитнинг хаёлидан.

Шундай ўйлар билан Мамажон лайлак уя тагидаги ўз ошёнига кўтарилди. Ҳужранинг қуруқ шохлардан иборат деворлари анчагина хароб кўринар, деярли вайрон бўлган эди. Не-не шамоллар, ёмғиру изғиринларни бошидан кечирган эгасиз кулбанинг топталган шохлари чириган ва ўтиндан бошқасига ярамас эди. Шундай

бўлсада, Мамажон уни соғиниб сийпади. Шохларни бир-бир ушлаб кўрди. “Сени албатта янгилайман” – деди у.

Теварак-атрофга боқди. Қадрдон қишлоғига кўзи тушди. Ўша-ўша текис томлар узоқдан мунгли қараб туришарди. Мамажоннинг кўзлари ўзи учун азиз бўлган томни излади ва қувончдан порлаб кетди. “Ана у! Ана ўша сада!” – дея ич-ичидан хайқириб юборди у беихтиёр. Садақайрағоч ҳам узоқдан ўз фарзандининг йўлини пойлайвериб, букчайиб қолгандек кўринмоқда эди. Ёдига қайнотаси тушди.

– Тожирайим тоға омонмикан ишқилиб? У ҳам менинг касримга қолиб қамалиб кетган бўлса-я! Қамоқ азобини кўтара олармиканлар? Бир ёқда куёвлари – устозим Турсунбой эшончи?... Уйга қай юз билан бораман, Нишонхоланинг юзига қай кўз билан қарайман энди? 25 йилга кесилган одам 7 йилда кириб келса. Бу ҳар қандай одамни шубҳага солмайдими? Айниқса, айғоқчилар дўппиларини осмонга отишса керагов. Яхшиси ҳозирча бормаи турганим, аҳволни яхшилаб ўрганганим маъкулдир – дея ўзича хулоса қилди йигит оҳиста дарахтдан ерга сакраб тушаркан. – Омонча омонмикан. Ишқилиб мени ўлиб кетди деб... – деган нохуш ўй унинг кўнглидан ўй ўтди ва бу ўй шу ондан бошлаб унга тинчлик бермай қийнай бошалади. Турли шубҳаларга борди, негадир кайфияти тушиб кетди.

– Ахир 25 йилда ким ҳам омон қайтарди?! Шундай ўйга бориб уни бошқа бировга бериб юборишган бўлишса-чи? Буни аввало текшириб кўрмоқ керак. Лекин қандай қилиб, кимдан сўрайман?..

Ана шундай ўйлар оғушида у ўзининг қум четидаги кавлаган ҳужрасини қидира бошлади. Ҳужра атрофида ҳар хил ўт-ўланлар чангал бўлиб ўсиб, бир-бирига чирмашиб кетган ва уларнинг орасидан қадрдон туйнукни топиш амримаҳол эди. Уни тол турган жойга нисбатан тахминан чамалаб қидира бошлади. Лекин бир

чуқурликка дуч келди. “Қизик, — дея ҳайрон бўлди у. Биров уни орқалаб олиб кетганга ўхшайди, тавба”. Лекин бироз уринишлардан сўнг хужрасининг томи босиб қолганини англади ва руҳиятидаги тушкунлик янада кучайди. Янги хужрани кавлаш учун асбоблар керак. Асбоблар эса кўмилиб кетган, бирорта ов қуроли ҳам йўқ. Ҳаммасини янгидан бошлаш, янгидан қуриш керак. Бу ёғи эса кеч куз, кечалари аёз бўлади. Иссиқроқ кийимлари ҳам йўқ, пўстаклари Россияда қолиб кетган...

У совуқ қум устида ундан ҳовучлаб олиб ва уни сиқимидан тушириб нима қилиш кераклиги ҳақида ўй сура бошлади.

– Уйга дабдурустдан бундай аҳволда борсам тўғри келмас. Аввало бирор ошиён тайёрлаб ўзимга келиб олай. Бориш бўлса қочмас, энг муҳими, омон қайтдим-ку! Қайтмаслигим ҳам мумкин эди-ку! Унда нима бўларди?!...

Ана шундай икир-чикир ўйлар билан Хожа Аҳмад Яссавий ҳикматларини ёдига олиб, ҳийла маҳалгача мунгли оҳангда куйлаб ўтирди ва босилиб қолган хужрасини қўли билан пайпаслаб кавлай бошлади. У ердан илгариги идишлар, камон ипи ва бошқа зарурий ашёлари чиқиб қолишига умид боғлади. Мана ниҳоят Аҳмад билан тўқиган бўйраларга дуч келди. Чиримабди, демак унинг орасидаги нарсалар ҳам яхши сақланган бўлиши керак. Лекин тўсатдан ўз анжомларидан ташқари унинг учун номаълум бўлган бир тугунчага ҳам дуч келиб қолди. Номаълум тугунча ичида қоғозга ўралган туз, игна, ип, пичоқ, икки қадоқ чой ва моғорлаб қотиб кетган нон бор эди. Мамажон қўллари титраб уларни қўлга олар экан, туморга ўхшаш учбурчак қилиб букланган хатга кўзи тушди. Лекин қани энди уни ўқий олса. Мамажон уни ҳар томонга ағдариб ва ҳатто бир неча бор ҳидлаб ҳам кўрди. “Қизик бу кимнинг иши экан? Қани энди саводим бўлса-ю”, — деди у хаёлан

ўксиниб. Шундай бўлса-да, кимнингдир уни йўқлаганини билиб кўнгли кўтарилди. “Ҳар қалай унутишмабди-ку!” – деди хурсанд бўлиб. Хатни яна бир бор айлантириб кўрди ва бир четида сув оқиб тушаётган шаршарага ўхшаш суратга кўзи тушди. “Ҳа, бу ўшандан... Демак у тирик, демак у Арслонбобда экан-да, қизталоқ!” – деди баралла овозда ва томи босиб қолган ҳужрани яна пайпаслай кетди. Хаёлан Аҳмад билан бўлган ишларни бир-бир хотирлади.

– Раҳмат дўстим, омон эканлигинг учун раҳмат, – деб кўйди у ва ҳозирги ҳаёти учун ниҳоятда зарур бўлган пичоқни қўлга олди, – Худо хоҳласа биз сен билан ҳали дийдорлашамиз.

Шундай қилиб, Мамажон ўзига янги ошиён қура бошлади. Кумнинг босиб қолиши мумкин бўлгани учун энди уни кавак қилиб эмас, балки чуқур кавлаб унинг томини қамиш бўйра ва шох-шаббалар билан ёпди. Ҳужра уч хонадан иборат бўлиб, биридан қудуқ ҳам кавлади, ётоқхонасида эса ўчоқ кавлаб, тутун чиқиш учун туйнук қўйишни ҳам унутмади. Оёқ остига қалин қилиб

қамишлардан тўшади. Деворларига ҳам қамиш пояларидан қоплаб чиқди. Шохлардан қалин панжарасимон эшик қилиб ўрнатди. Тол тепасидаги ҳужрани ҳам қайта таъмирлади. Шу ишлар билан овора бўлиб орадан икки ой ўтиб кетганини ҳам пайқамай қолди. Бу орада ов ҳам қилиб келар, озуқа захирасини тайёрлар ва пўстаклардан уст-бош ҳам тикарди. Қор ёғиб қировли, туманли қирчиллама қиш кунлари ўтарди. Соч—соқоли ўсиб, пўстак кийимларга бурканиб олгани учун у яна эски ёввойилик ҳолатига қайтганди. Овчиларнинг кўзи тутунга тушиб қолмаслиги учун деярли ўт ёқмас, ёқса ҳам саксовул ўтинидан тунда сув қайнатиб олиш ва ясаб олган қўлбола сандалига чўғ қилиб олиш учун ёқар, чўғни олиб сандал кулига авайлаб кўмиб қўяр ҳамда унга оёғини тоблаб ётишни одат қилганди. Қош қорайиши биланоқ бир оз тамадди қилгач, шом номозини ўқирди-да пўстаклар билан тўшалган иссиқ ўринга ётиб олиб Аҳмад Яссавий, Машраб ҳикматларини узоқ хиргойи қилиб ётар, кўрган-кечирган дўстлари билан хаёлан зикр тушар, осмону фалакда парвоз қилар ва ухлаб қоларди.

* * *

Ана шундай одатий тунларнинг бири эди. Кўзи эндигина илинган ҳам эдики, кулбасига яқин жойда бир шарпани сизди. Мамажон ўрнидан турдида панжара эшик тиргагини мустахкамлигини бир бор текшириб кўрган бўлди. Эшикнинг устидан бир пўстак қоплаб қўйилган бўлиб, унинг ўртасидан атайин бир тешикча ҳам қолдирилган ва у орқали келган “меҳмон”нинг ким эканлигини аниқ кўриш мумкин эди.

Лекин, бу сафар меҳмон “нозикроқ” ва ваҳшийроқдек туюлди. У ҳужра эшигини сезиб бир оз ҳидланиб турди. Овчининг қўли беихтиёр камон томон йўналди. “Меҳмон”

“таом иси”ни сезгандай иштаҳаси очилиб кетдими, лабини бир-бир ялаб иззатини билмай сурлик қилиб тураверди. Овчи уни ўлдиргиси келмади ва кузата бошлади. Осмонда ой чарақлаб турар, ер оппоқ қор билан қоплангани учун ҳамма ёқ кафтдек кўриниб турарди. “Меҳмон” энди чўккалаб ўтирди-да ойга қараб мунгли кўшиқ куйлай бошлади. Мамажон унинг кўшиғини жон-жон деб тинглар экан “сўзлари ва оҳанглари”ни ёд олишга жазм қилди. “Ҳофиз” бўлмиш эркак бўрининг чин юракдан чўзиб айган ҳар бир “байт”ини у ҳам фикран қайтара бошлади. Негадир унга кўшилиб айтгиси, жўр бўлгиси келди. “Демак унинг ҳам мен билан дарди бир. Уни ҳам хижрон азоби қийнамоқда, шекилли” — деди йигит ўзича.

Бўри увиллашига жавобан аллақасдан яна бир нола эшитилди. Лекин бу садо янада мунглироқ ва дардлироқдек туюлди. “Мушоира” узоқ давом этди. Бу Мамажон олган биринчи “ашула сабоғи” эди. Мамажон беихтиёр “устози”ни сийлагиси келди ва хидланган гўштлардан бир бўлак олиб унинг олдига ташлади. Бўри сергакланди вқа гўштни паққос туширди. Лекин “Яна...” дегандек сурлик қилиб тилини ялаб тураверди. Мамажон эса “Кишт! Тур кет! Бор энди...” дея уни кетказишга уринди. Тушунавермади. Шундан снг мамажон йиртқич ошнасига қарата беихтиёр равишда “Севганинг кутиб қолди. Тезроқ бора қол энди.” Деган фикрни унинг тилида илк бор нола билан мурожаат қилиб тушунтирди. Бўри уни чиндан ҳам тушундими ёки кўрқиб кетдими, ҳар ҳолда тили билан бир яланиб олиб жойни ёдида сақлаб қолдида, нари кетди ва ҳар куни ташриф буюришни, янги “шогирди”га мусиқадан сабоқ беришни одат қилди. “Шогирд” ҳар ҳолда иқтидорли чиқиб қолди. Улар энди биргаликда жўр бўлиб куйлай бошладилар. Жонли концерт баъзан то тонгга қадар давом этар ва ҳар иккиси учун жуда завқли эди. Айниқса,

кўшиқ оҳангига жавобан унга мос бўлган байтларнинг узоқ уфқлардан такрорланиши дилни яйратар, Мамажон учун ажйиб машғулот топилган эди. Шу туфайли ҳам у “устоз” ини яхшилаб сийлай бошлади.

“Хофиз” бўри ҳам ҳар куни тунда деярли бир вафтда туйнук олдига келишни ва ўз улушини еб олгач, қум тепалик устига чиқиб куйлашни одат қилиб олди. Лекин бундай севимли машғулотларга кўп ўтмай чек қўйишга тўғри келди. Аллақаждан бир тўда бўрилар исканиб келишди ва қолган-қутган суяклар, ичак-чавоқларни ҳузур қилиб ея бошлашди. Бу хавфли эди. Чунки Мамажоннинг ичкарида дудланган захирадаги гўштлари бор. Улар эса кўпчилик. Бир ҳаракат қилиб ўрани кавлаб қолишлари ҳеч гап эмасди. Тўрт донагина камон ёйи билан нима ҳам қила оларди. Яна бир томони шундаки, бу оч бўрилар энди бу ерга ўрганиб олиб ҳар куни ташриф буюришлари ҳам мумкин. Бунинг чорасини кўрмоқ керак эди. “Демак бўрилар яна кўпайибди. Овчилар қаёққа қараяпти ўзи?” — деган ўйга борди у. Бор нарсани паққос туширган оч бўрилар худди тиланчи лўли хотинлардек туйнук олдида сурлик қила бошлашди. Улар аллақачон ичкаридаги “сир”дан воқиф бўлишгандек эди.

“Бу ит эмганларни ҳали шерикларига етказмай туриб гумдон қилмасам, ўзимни гумдон қилишади”, — деди Мамажон хавотир олиб ва ўз маҳоратини ишга солди. Дудланган гўштан кичик бўлақлар қилиб кесиб олдида, ёйнинг учига худди кабобни сихга тизгандек ўткир жойидан ўтказиб кўйди. Пўстак тирқишини каттароқ қилиб қирқди ва гўшт бўлагини ана шу тирқиш орқали чиқариб бўрилардан бири унга томон оғзини очиши ҳамано таранг тортилган камон ипини кўйиб юборишга қарор қилди. “Бисмиллоҳ, э Худо ўзинг мадад бер, бор таваккал” деди у фикран. Шундай қилиб иштаҳа билан овқатга интилган “меҳмон”лардан бирининг “оғзи

куйиб қолди”. Иккинчиси сал эҳтиёткорроқ эканми усталик билан чап бера олди, лекин ўқ унинг ҳам тумшугига санчилган эди. Яраланиб нари чопди. Аввалгиси эса фингший-фингший овози ўчди. Шериклари бир оз ҳайрон бўлиб туришгач, бу ер хавфли жой эканини тушунишди шекилли, туёқларини шиқиллатишди. Афсуски, ўлган бўри ўз “устози” бўлиб чиқди.

Мамажон бўрилар тўдасининг навбатдаги ташрифига қарши чоралр кўришга жазм қилди. У тонг саҳарда турибоқ ўлдирилган бўриларни саранжомлади. Қани энди бир болтаси бўлса эди. Лекин бир темирни узоқ ўткирлаб чопқига ўхшатиб олди. Ўша билан бир нави эплади. “Ўз гўшtidан хайиқса керак” деган ўй билан бўри гўшти нимгаларини теварак-атрофга итқитиб чиқди. Бўрилардан бирининг терисига эса сомон тиқиб ўзига кўриниб турадиган ўша кеча тунда бўри қўшиқ айтган жойга худди осмондаги ойга қараб турган ҳайкалдек қилиб қозиққа ўрнатди. Энди у ҳар тунда уни кўриб туради. У билан бемалол гаплашади. Биргалашиб куйлашади. Энди зерикмайдиган бўлди. Чунки энди унинг “ҳамроҳи” бор. Шундай бўлди ҳам. Юракдаги бутун дардини айтиб бера бошлади. Лекин “хофиз ошнаси” миқ этиб жавоб қайтармаса-да, Мамажон буни ўзича “у мени мириқиб тингламоқда” деб тушунарди.

— ... Эҳ ошна, ана шунақа гаплар... Ахир мени Омонча унутиб юборган бўлса-чи? Бошқа бировга тегиб кетган бўлса-чи?..

— ...?!

— У менинг тириклигимдан беҳабарда, ахир!

— ...?

— Майли бораман, лекин қандай қилиб, шу аҳволда-я? Биров кўриб қолса нима бўлади? Мени яна тутиб олишса нима деган одам бўламан ахир?...

— ...?!

— Хе-е, сен ниманиям тушунардинг... Мен фақат уни яхши кўраман, ахир! Фақат унинг учунгина ўлимларни енгиб келдим-ку! Усиз менга бу ҳаётнинг нима кераги бор?! — дея хайқирди йигит жаҳл билан ерни муштлар экан, “ошнаси” уни яхшироқ тушунишсини истаб, энди унинг тилида нола қила бошлади. У энди баралла куйлар, кўшигининг оханглари кимсасиз ва бепоён қамишзорлар узра таралиб, назарида қишлоқ томонга ҳам етиб бораётгандек эди. Буни қалбан ҳис қилган сари овчи янада авжига чиқар ва унинг дардларини севгилиси тинглашини ҳамда унга жавоб қайтаришини жуда-жуда истарди. Лекин жавобни Омончахон эмас, узоқ-узоқлардаги бошқа бўрилар қайтаришар эдилар. Энди у ўзи ёд билган, севгилисига атаб тўқиган ашъорларини ҳам, Машрабнинг бебаҳо ишқ ғазалларини ҳам бўри тилига ағдариб унинг тилидан куйлар ва шу куйи тунларни тонгларга улашни одат қилиб олганди.

Мамажоннинг “чет тилида”ги муҳаббат кўшиғи Омончанинг қулоғига етиб борадими-йўқми, бунисини билмадигу, лекин қишлоқликлар орасида қамишзорда яна бўрилар кўпайгани ҳақида янги миш-миш тарқалган экан, ўшанда...

ТЎЗФОҚ ДАСТА

Ҳадемай чилла чиқиб баҳор нафаси ҳам сезилиб қолди. Қорлар эриб кунлар исиди. Қамишлар пихлай бошлади. Мамажон энди кундузлари тол тепасидаги кулбасига чиқиб олиб теварак-атрофни томоша қилишни ва юрагининг парчаси қолган ўша таниш садақайрағоч тагидаги текис томни узоқ кузатиш билан ўтказар ва баъзан қош қорайиб аллақачон ой чиқиб қолганини ҳам пайқамай қоларди. Унинг бутун дарди ва муҳаббат изтироблари чўзиқ увиллашлар оҳангида мунгли

қуйланар ва бу билан юрагини бўшатиб олгандек ҳис қиларди.

*... Тун кечалар дод айласам, ҳар дам сени ёд айласам
Ишқингда фарёд айласам, девона қилди ишқ мени...*

Баҳорги ишлар бошланди. Одамлар энди далага чиқа бошлашди. Уларнинг кўпчилиси аёллар эди. Бошларига тугун, елкаларига кетмон кўтариб олган аёллар ичидан Мамажон ўз ёрини қидирар ва уни излаб топиб олишни жуда ҳам истарди. Колхозчи аёллар ерларни текислашар, ариқларни тозалаб меҳнат қилишарди. Баъзан уларнинг шўх қийқириқлари ва мунгли қўшиқлари йигитнинг қулоғига чалиниб қоларди. Овозлардан бири жуда ҳам танишдек эди. “Бу қўшиқ айтаётган ким бўлди экан, наҳотки Омонча бўлса?”, – дея йигит узоқларга кўз тикар экан, унинг бутун вужуди қулоққа ва кўзга айланар эди. “Э худо, шунча аёллар ишласа-ю, мен бўлсам уларни томоша қилишдан нарига ўтолмасам-а... Ахир йигит кишиман-ку! Эҳтимол, улар ночор яшашаётгандир, бир бурда нонга зордирлар. Қани энди мен ҳам ерларни чопсаму, дон эксам. Лекин қаерга? – дея изтироб чека бошлади йигит, – Ахир қачонгача бу аҳволда яшайман? Эй худо, менинг гуноҳим нима ўзи? Мен нима учун бошқалардан қочиб юришга мажбурман? Нима учун бошқаларга ўхшаб яшашга ҳаққим йўқ?!... Йўқ, бунақаси кетмайди, мен ҳам ер ўзлаштираман, унга экин экаман. Ҳосилини йиғиб, худо хоҳласа уйимга ёруғ юз билан кириб бораман. Ахир оилани боқиш менинг вазифам-ку...”

Мамажон шундай ўйларга борди-да, қатъий бир қарорга келгандай кўҳна тол тепасидан шашт билан тушиб экин экишга мос келадиган жой қидира кетди.

Лекин бепоён қамишзорнинг қаерига бормасин суви сизиб чиқиб, ботқоқ ҳиди анқиб турган, чиркин барглр

билан қопланган улкан иддизларга дуч келаверди. Бир сиқим қумли тупроқни кафтига олиб майдалаган бўлди. Хидлаб кўрди. Тупроқда алақандай хушбўйликни туйди. “Эҳ-ҳе, бу тўйинган тупроқни хосили зўр бўлиши керак. Қани энди қамишлар бўлмаса, ботқоқликнинг сувини қочириб бўлса” дея ўйлаб қолди у ва бир вақтлар тузоқ сифатида ўра кавлаганини уларда сув кўллаб қолаверганини эслади. Демак, сувлар чуқурликка томон интилар экан-да. Тўпланган сувларни жиловлаб қаёққадир оқишиб кўйсам-чи? Натижада ер сиртининг суви қочармиди?..” – деган ўйга борди у ва қамишзорни узоқ кезиб юриб доим сув оқиб турадиган Белариқ деб аталган улкан ариқ бўйидан чиқиб қолди. У кўпинча шу ариққа келиб балиқ овлар эди. “Демак чуқур ариқ қазиб сувни шу ерга тушириб юбора олсам унинг атрофидаги сувлар қочади. Керак бўлса уни димлаб, суғориш ишларида ҳам фойдаланишим мумкин” деган хаёл калласига келиб қолганидан хурсанд бўлиб кетди.

Шундай қилиб толдан Белариққача бўлган масофани қадамлаб чиқди. 350 қадамча экан. Қазилган эски ўралардан бирини топди. Чуқурлиги бир ярим метрча бўлган ўрани ярим метрида сув турарди. Демак ана шу чуқурликда қазиб кетаверади. Сўнгра суви қочган жойлардаги қамишларни олиб ташлаб экин майдони қилиб кўради. “Э бор тавакқал” деди Мамажон қатъий ва зўр бериб ишга тушиб кетди. Лекин қани энди унинг кетмони бўлсайди. У тунда аёллар ишлаб кетган жойларни кезиб бирор кетмон топиб келишни ўйлади. Дарҳақиқат биров сопи синиб қолгани учун ташлаб кетган кетмонини топиб олди. Аёллар қазиган ариқ бўйларини пайпаслаб хидлаб кўрди ва ўз севгилисининг изларини қидирди. Қайси бировининг рўмолчаси тушиб қолган экан. Уни хидлаб кўзларига суртди. “Қани энди шу рўмолча Омончаники бўлиб қолсайди” – деган ўйга борди у ва негадир ўзининг шу ерда эканини маълум

қилиб қўйишни жуда-жуда истади. Лекин қандай қилиб? Бунни ҳали билмасди.

Ана шундай хаёллар билан синиқ кетмонни қўлига олволган йигит қамишзор ичкарисига кириб бораркан бир тўзғоқ унинг бошига қаттиқ урилди. Унинг хаёлида Омонча гўё ҳазиллашиб уни бошига юмшоқ нарса билан оҳиста уриб қочгандай туюлди ва чаққонлик билан қизнинг билагидан тутиб олгандай бўлди. Лекин унинг қўлида юмшоқ ва иссиқ тўзғоқ турарди. Шундан сўнг у тўзғоқларни узун-узун қилиб кесиб, беихтиёр йиға бошлади. Улар бир кучоқ бўлди Бир боғлам қилиб боғлаб, юмшоқ тўзғоқлар уюмини бағрига босда-да, алам билан йиғлай бошлади. “Севгилим, Омончам... Бизни нималар қилиб қўйишди? Бизларни нега айиришди?.. Гуноҳимиз нма ўзи? Мени кечир олдинга боролмаяпман. Лекин сенинг садоқатингга, мени кутаётганингга ишонаман”, – деди у пичирлаб. У боғлам тўзғоқ дастасини ерга тик қилиб қўйдида орқароққа тисланиб уни томоша қилди ва ёнидаги топиб олган рўмолчасини боғламнинг энг тепасида чиқиб турган тўзғоққа боғлади. Қани энди саводи бўлса-ю бир энли хат ҳам ёзиб қўя олса... Шу куйи у бир даста тўзғоқ бойламига термулиб узоқ ўтирди ва Машрабнинг ўзи ёқтирадиган ғазалларидан самога қараб бўри тилида бирини куйлади.

*...Ҳар кимнинг ҳам дарди бўлса йиғласин ёр олдида,
Қолмасун армон юракда этсун изҳор олдида.
Алданиб бепарводек нолибу афғон ила,
Айланиб сайраб юрарман айни гулзор олдида...*

Ойдин, тун ярмидан оған. Бўриларга дуч келиш хавфи ҳам бор эди. Лекин ясаб олган “гулдаста”сига маҳлиё бўлиб қолган Мамажон бутун борлиқни унутди. Боғламни бир гўдак мисол қўлида, гоҳ елкасида, гоҳ бошида кўтарганча, ўзича хурсанд бўлиб аёллар ариқ

тозалаётган далага келди ва уни кўзга кўринарли жойга илиб қўйиш учун жой излади. Тунда худди одамга ўхшаб қулочини ёзиб турган улкан тут дарахти унинг эътиборини тортди ва тутнинг тепасига чиқиб бош қисмига қамиш дастасини яхшилаб ўрнаштирди. Пастга тушиб қилган ишининг атрофини айланиб томоша қилди. Қулочини очиб турган қора тут гўё энди кулоҳ кийиб олган қаландарларга ўхшаб қолганди. Мамажон ўзининг бу ишидан кулиб юборди ва маконига қайтаркан ортига қараб-қараб кулиб борарди. “Тавба худди ёш болага ўхшайман-а?” деди у ўзига-ўзи ва бир оз юргач, тўхтаб ортига жиддий қаради. “Ишқилиб кўришармикан, менинг келганимни Омонча сезармикан?” дея хомуш кета бошлади. Бошига мана шундай кунларни солиб қисматини айрилиққа дучор қилган НКВД шаънига минг лаънатлар ўқиди. Энди бутун аламини ердан олиб, зовур кавлашга жазм қилди ва кетмонига янги соп ясаб эртасига тонг саҳарданоқ шаҳд билан ишга тушиб кетди.

У аввало, Белариққача бир кичик ариқ олиб чиқди ва айрим тўпланиб қолган қўлмак сувларни тўғрилаб оқизиб кўрди. Ариқ атрофидаги неча асрлик ботқоқ сувларнинг сизилиб оқиб ариққа келиб тушиши ва Белариқ томон шашт билан оқишини ва шаршара ҳосил қилишини томоша қилиш унга ҳузур бағишлай бошлади. Энди ариқни яна ва яна чуқурроқ ҳамда кенгроқ қилиб қазимоқ керак деб ҳисоблаб, шу зайл туну кун қаттиқ тер тўка бошлади

Орадан икки ойлар чамаси ўтгач, қамишзор тарихида илк бор мисли кўрилмаган янгилик юз берди. Унинг қоқ ўртасида узунлиги 300, эни тўрт, чуқурлиги икки метр бўлган қўл билан кавланган сув иншооти пайдо бўлди. Атрофдаги ботқоқ сувлари сизилиб оқиб, тупроқ қурий бошлади.

Баҳор келди майсалар ниш ура бошлади. Мамажон бу ерларни тезроқ ўзлаштириш, ўзи эккан майсалардан ва ундан етиштирилган ҳосилдан баҳра олишни, қоп-қоп дон-дун ва мева-сабзавот тўла аравани етаклаб уйига кириб борганида, остонада Омончахон уни хурсанд кутиб олишини, “Дадам келдилар!” дея ўғилчасининг чопиқиллаб келиб, елкасига осилишини, Мамажон эса унинг қўлига ўзи етиштирган хандалакни тутқазишни орзу қиларди. Мана шу орзу уни яна ва яна меҳнат қилишга чорлар, шу туфайли баҳорнинг ёмғирларию қуёшнинг қизиғи ҳам уни тўхтата олмасди. У қамиш илдизларини судраб бир четга итқитиб ер очар экан, ишга шундай берилиб кетдики, хатто ов қилишни ҳам унутиб қўйиб оч қола бошлади. Бу пайтда янги ниш ура бошлаган майсалар, қамишнинг янги ширин пўстлоғу илдизлари, шилимшиқ қуртлар, тупроқ қазиш чоғида чиқиб келаётган семиз-семиз чувалчанглар унинг асосий емишлари бўлиб қолганди.

ЗЎРАКИ ДИЙДОР

Ниҳоят бир ойлар чамаси тинимсиз меҳнатдан сўнг зовурнинг бир тарафида қарийб бир гектар атрофидаги ҳосилдор ер майдони пайдо бўлди. Мамажон уни текислаб, майда-чуйда илдиз қолдиқларидан тозалаб, энди суғориш ариқларини барпо қила бошлади. Тупроқ чириндига бой қумлоқ ва жуда юмшоқ эди. “Худо хоҳласа ҳосил яхши бўлади” дея хаёл қилди бўлғуси деҳқон қавариб қорайиб кетган қўлларига бир кафт тупроқни оларкан унга умид билан термулди, — “Хўп, ер деярли тайёр, энди нима эксам экан-а?” Бу саволни у ўз-ўзига бераркан, ҳушёр тортди.

— Ие, тоза каллаварам эканман-ку, ахир уруғликни қаердан оламан?

У энди хайронда қолди. Нима қиларини билмай у ёқ-бу ёққа асабий юра бошлади. “Эҳ буғдой пишиғи бўлсайди тунлари бориб териб келармидим. Йўқ-йўқ асло. Ахир бировнинг донини сўрамай олиб бўлмайди-ку!..” дея хаёлидан ўтказиб боши қотди. Икки кун нима қиларини билмай ер атрофида айланиб юраверди. Зовурдан сизилиб оқаётган сувга кун бўйи кесак отиб ўтирди ва ниҳоят иложсиз уйга боришни, қайнотасидан уруғлик сўраб олиб келишдан бошқа иложи йўқлигини ўйлаб чуқур хўрсиниб қўйди.

— Бўлар иш бўлди, шунча меҳнатим зое кетганидан кўра бетимни қаттиқ қиламанда, қайнотамдан уруғликни қарзга оламан. “Уни ўн баробар қилиб қайтараман”, деб айтаман, дея қатъий қарорга келди йигит.

Ниҳоят, соқоли киндигига, сочлари елкасига тушган, баданини майин юнг босган, деярли ёввойига айланган куёв бола ярим тунда дарахтларни паналаб қишлоқ томон йўл олди. Итларнинг вовуллаши ва мол-қўйларнинг безовта маъраб қўйишлари эшитилаётган қишлоқ қора тун қўйнида сирли кўринар, бу орадан ўн йилча вақт ўтиб кетганидан кейинги йигитнинг илк ташрифи ва яширинча келиши кутилмаган ҳол эди.

Мамажон уйига даб-дурустдан кириб боришни ўзига эп кўрмади. Аввало “разведка” қилиб кўриб, уйда ким бор йўқлиги, аниқса севгилисининг тақдири ҳақида аниқ маълумот олмоқни истади. Айғоқчилар кўча томондан бемалол чиқиб уни қўлга туширишга мушарраф бўлган ўша машъум текис томли уйларининг тепасига оҳиста чиқиб бордида, оёқ учида юриб мўрига кулоқ тутди.

Не кулоқ билан эшитсинки, мўридан “Алла” қўшиғи янграмоқда эди. Қандай мароқли, қандай гўзал овоз эди бу... Куйлаётган аниқ Омонча эди. Мамажоннинг юраги ўртаниб кетди, кўзларига ёш олди. Онасини эслади.

Раҳматли онаси ҳам кичкиналигида худди шунақа алла айтарди. Кейин эса оғир касалликка чалиниб ўлиб кетганди. “Қизиқ, Омончани куйлашга мажбур қилаётган қаҳрамон ким бўлди экан? Нахотки, у менинг фарзандим бўлса?..” - деган ўй келганидан юраги хапқириб кетди.

– Ойи, ташқарига чиққим келяпти, – деган болакайнинг товуши келди шу пайт.

– Тек ёт, “бўжи” келиб қолади, – дея уришиб берди Омонча.

– Бўжи қаердан келади?

– Томдан тушади.

– Дадам қачон келади?

– Катта бўлганингда.

– Қачон катта бўламан?

– Ётиб ухла. Эрталаб уйғониб қарасанг, катта бўп қоласан.

– Ҳар куни катта бўлмаяпманку!..

– Қулоқсиз болалар ана шунақа катта бўлишмайди, ухла!

Болакай жим қолди. Анчагина сукунатдан сўнг Омончанинг йиғламсираган ноласи эшитила бошлади.

– Эй парвардигор, яккаю ягона фарзандимни ўз паноҳингда асрагин, уни тирик етим қилиб қўймагин. Отасини тезроқ бағримга қайтар, уни ўзинг паноҳингда асра... Илоҳим ёруғ юз билан соғ-омон қайтиб келсинлар. Эй худойим, бизгаям бошқаларга ўхшаб ували-жували бўлиб яшаш, фарзандларимизнинг орзу-хавасини кўришга ўзинг йўриқ бер. Фақат ёлғиз ўзинг мададкорсан, эй парвардигор!...

Мамажон бу нолаларни тинглар экан “Мен шу ердан!” дея ҳайқириб юборгиси ва мўридан ўзини таппа ташлаб севгилисини бағрига босиб олгиси келиб кетди. Лекин ўзини аранг тийиб қолди.

“Эҳ, хом калла, мен бўлсам ҳар хил шубҳаларга бориб юрибмана... Кечир мени Омончам!”, — дея ўзига-ўзи танбеҳ берди у ва энди нима қилиш кераклиги ҳақида ўйлади.

“Бу аҳволда ҳозирча хотинимга кўринмаганим маъқулдур. Яна кўрқиб юраги ёрилиб кетмасин. Ўғлим ҳам нима деб ўйлайди. “Отам ёввойи бўжи экан” деб ўйламайдими? “Яхшиси қайнотамга учрашаман. Ишқилиб у киши омонмикинлар?...”

Мамажон оҳиста томдан томорқа ховлига тушди. У томонда бундан дастлаб келганда ўша сочини олдириб чўмилтирилган молхона бор эди. Ҳаммаси ўша-ўша, ҳеч нарса ўзгармабди. Майда дарахтлар катта бўлиб кетибди, холос. Лекин бегона бир ит тинимсиз акиллаб ёнига чопиб келди. Йигит чўчиб кетди. Бу аҳволда уни ўғри деб ўйлашлари ҳеч гап эмасди. Шу туфайли тинмай хуриётган итга Мамажон қаттиқ нафрат билан тикилди. “Учир овозингни, ит эмган!” — дея қичқирди у хаёлан. Лекин ит буни тушундими, негадир думини писиб, фингшиб нари кетди ва тўхтовсиз фингший бошлади.

Шу пайт томоғини қириб Тожирайим ака эшикни очиб атрофга мўралади ва ковишини илиб-илмай уйдан оҳиста чиқиб молхона томон йўрғалади. Фингшиётган итни ўзига чақирди. Ит эса эгасининг оёқлари тагига чопқилаб борди-да, ора-сира “вов!” деб қўйиб яна фингшишни давом этарди. У дағ-дағ титрар эди.

— Қоплон, сенга нима бўлди?

Ит молхона томон ишора қилгандек яна “вов” деб қўйди-да мушукдай оёққа суркала бошлади.

Тожирайим девордаги тош фонарни олди ва уни ёқиб молхона томон юра бошлади, ичкари кириб сигир билан қўйларни кўздан кечирди. Қўйлар безовта эди.

“Демак бўри оралабди” дея хушёр тортди у ва милтиғи йўқлигидан афсусланди.

– Қани энди куёвим Мамажон бўлсайди, уни ўзи саранжомлаб қўйган бўларди, – дея пичирлади у.

– Ота! – деган шивирлаган овоз келди шу пайт тўсатдан.

Тожирайим бир сакраб тушди.

– Ё астаффуруллоҳ, бу ким бўлди?

– Мен, куёвингизман, қўрқманг, – деди овоз.

– Мамажон! Қаердасиз?

– Бу ерда, – деди йигит ва ўтин ғарами ортидан чиқиб келди.

– Ё алҳазар, ё астаффуруллоҳ, ё қудратингдан парвардигор... – дер эди тинимсиз Тожирайим тоға. – Сиз тирикмисиз ўғлим? Қаердан келиб қолдингиз? – сўради ота ҳаяжон билан фонарини тутиб кўрар экан. – Ие, вой тавба, астаффуруллоҳ, – дея яна бир сакраб тушди у, – кўзларингиз бўриникидай ёнишини энди фахмлабман-а...

– Сизларни соғиниб шундай бўлиб қолди.

– Ҳа, яхши, хайрият, соғ-омон экансиз. Лекин келганингизни ҳеч ким пайқамадими?

– Йўқ албатта, сезган бўлардим.

– Вой бў, жудаям аҳволингиз чатоқку, ҳудди ёввойи одамга айланиб қолибсизку. Биров кўрса кўрқади. Бу ҳолатда ўғлингизга асло кўрина кўрманг-а...

– Нима, менинг ўғлим борми?

– Ие, ҳали ҳабарингиз йўқмиди? Яшанге, ўғлим... Исмини Турдимат қўйганмиз. Жуда ажойиб бола. Бу йил мактабга боради.

Тожирайим йигитни бағрига босди.

– Ўзларингиз соғ-омонмисизлар, – деб сўрай олди Мамажон аранг. Унинг томоғига бир нарса туриб қолгандай гапира олмасди.

– Ўшанда мени ҳам Тошкент турмасига олти ойга қамашди, сўнгра қўйиб юборишди. Худо хоҳласа сиз ҳам қутилиб келгандирсиз, албатта?

– Йўқ... Бир иложини қилдим.
– Оббо, қочдингизми?
– Ҳа...
– Хеч ким сезмадимми?
– Билмадим.
– Қарағандага олиб кетган дейишувдику!..
– Ҳа, ундан кейин Урал томонга, шахтага олиб кетишди.

– Бир ўзингиз қочдингизми?
– Менимча, шунақа...
– Соқчиларни ўлдирдингизми?
– Э йўқ, шахтани кавлаб чиқиб кетдим.
– Қачон?
– Уч йилдан ошди.
– Ҳозир ўша ёқдан келяпсизми?
– Йўқ, қамишзордан. Мен у ерда озгина ер очувдим.

Шунга экин экиб...

– Ер очдим? – ҳайрон бўлди қайнота куёвнинг бу “ҳазилидан”. – Бу ишингиз яхши бўлибди. Лекин ботқоқзорда экин битганида эди, уни аллақачон ўзлаштириб, бизлар ҳам бой-бадавлат бўлиб кетган бўлардик.

– Худо хоҳласа, бўласиз, мен зовур кавлаб сувни қочирдим. Уни қамиш томирларидан тозаладим.

– Обба сизей, жа ҳазилкаш бўп қопсизми? Ўзлаштирган ерингизга ёнбошласак сиғамизми ўзи?... деди мўйсафид кулиб.

– Ҳа, 100 танобча бор.
– Нима? Рост биланми?
– Ҳа, рост.
– Бунга қачон улгура қолдингиз?
– Уч ой бўлди.
– Нима, келганингизга уч ой бўлдимми?
– Йўқ, икки йил.

– Э шундоқми. Нега энди?... Ҳай майли, мавзуни ўзгартирайлик. Хуллас, яна алғов-далғов замонлар бошланди. Эшитган бўлсангиз керак, Сталин вафот этди.

– Сталин ўлдими?

– Ҳа, ўлди. Лекин ўрнига ким бўлади, у ҳали қанақа сиёсат юргизади, буниси номаълум. Шунинг учун эҳтиёт бўлганингиз маъқул. Ерни ўзлаштириб бир жихатдан тўғри иш қилмабсиз. Бу ҳар қандай овчини ўзига жалб этади. Ие, бу ерда нима қилиб турибмиз ўзи, қани, ичкарига... – деди Тожирайим. Таклиф қилдию, лекин бир оз тараддуланиб қолди. Қандай бўларкин? Нима қилсак экан-а?..

– Менга уруғлик топиб берсангиз, фақат қарзга. Уни сизга худо хоҳласа, ўн баробар қилиб қайтарганим бўлсин.

– Э қўйсангизчи, куёв. Бу ҳақида кейин гаплашамиз. Сизни жудаям соғинишган, аввал улар билан кўришинг, бир-икки кун тура-туринг, кейин бир гап қилармиз. Мен ҳозир Омончани чақираман у ҳозир иссиқ сув тайёрлайди.

– Мен кетақолай, ота.

– Йўқ асло, Ҳеч қаёққа кетмайсиз. Гап тамом. Мен уйдагиларга қаттиқ тайинлайман. Бир-икки кун дам олинг, мен уруғлик топиб келаман. Келишдикми, ўғлим.

– Келишдик.

Кўп ўтмай мижжа қоқмай ўтирган Омонча чопиб чиқди ва ёввойи эрини кўриб қичқириб юборди.

– Қўрқманг, бу мен.

– Вой, қаердан кела қолдингиз? – деди Омонча ҳайрон.

– Томдан тушдим.

– Қайси т—томдан?

– Бўжилар тушадиган томдан.

Омончахон ярқ этиб қаради.

– Ким айтди?

– Ўғлимизга онаси айтди.

Омонча Мамажонга ўзини отди. Унинг тер ҳиди анқиб турган ва юнг босган юз-кўзларидан ўпа бошлади.

– Худога шукур, соғ-омон экансиз, дадаси.

– Сенинг илтижоларингни менга етказиб турди?

– Ким?

– Ким бўларди, худода.

Омонча кулиб эрининг юзига енгил шапати уриб қўйди.

– Ҳазилингиз курсин, – деди Омонча беҳад шодланиб.

– Ҳазиллашаётганим йўқ, ана ишонмасанг ўзидан сўра, – деди эри осмонни кўрсатиб.

– Алдаманг, бўлмаса сиз ювиниб олинг, қорнингиз ҳам очгандир. Ўғлингиз ҳам отасини соғинган.

– Мен ҳам ўғлимни соғиндиму, лекин...

– Нима “лекин”?

– ... Онасида ишим бор-да!

– Ажаб бўпти, – деди Омонча ва хурсанд чопиб кириб кетди.

Хуллас, ўша молхонада унинг ҳаётида иккинчи марта сочи олиб ташланди. Соқоли қиртишланди, эскилари куйдирилиб, яна янги уст-бош кийдирилди. Омонча эрини чўмилтирар экан унинг қорнидаги узун қора чандиққа эътиборини қаратди.

– Вой, бу нима? Қорнингизга нима бўлди?

– Боламни олдирдим, – деди Мамажон ҳазиллашиб.

- Туғиш қийин экан, бир ўлиб, тирилдим-да...

Эрининг гапига дастлаб анграйиб қолган Омонча унинг ҳазиллашаётганини тушиниб қолди. “Ажаб бўпти” – дея унинг устидан совуқ сувни қуйиб юборди ва ўзи қочиб қолди.

– Мен сенга ҳали сувга пишишни кўрсатиб қўяман, – деди йигит кулиб ва ўзини жуда ҳам бахтиёр ҳис қила бошлади.

Энди яна бир муаммо бор эди. Бу Мамажон ўғли билан кўришгач, ўглининг ўртоқлари ва қўни-қўшниларга дадасининг келгани тўғрисида айтиб қўймаслигини уюштириш эди.

Тожирайим тоға шулар ҳақида бош қотирар ва қандай бўлмасин куёвини НКВД қулоғидан эҳтиёт қилиш ҳақида ўйларди. Шу туфайли неварасига Мамажонни дадасининг ўртоғи деб ва дадаси ҳам узоқ юртлардан яқин орада келиб қолиши мумкин эканлиги ҳақида айтишга қарор қилди. “Каттароқ бўлганида айтармиз ёки замонлар ўзгариб янги пошшо эҳтимол Мамажонни оқлаб юборар” дея хаёлга борди қайнота.

Мамажон ухлаб ётган ширин ўғлини юз-кўзларидан ўпди, сочларидан силади. Унга термулиб узоқ ўтирди. Қоп-қора қош-киприклари ўзиникидай қалин ва туташиб кетган эди...

Эртаси қайнотаси қариндошларидан қарз-ҳавола қилиб ярим қопдан буғдой, маккажўхори ва ловия дони топиб келди. Лекин куёвининг қамишзор ичида катта ерни очиб қўйганига негадир хали ишонгиси келмаётганди. “Кўнглим учун айтгандирда... Бечора, у ерда егани ҳеч нарса йўқ, истихола қилиб уруғликни баҳона қилган холос. Шундоқ сўрасаям бўлаверарди-ку!”, — деган ўйга борди у.

Омонча эрини яна ёввойи ҳаётга қўйиб юборгиси келмас, Мамажон ҳам ниҳоят етишган севгилисини ташлаб кетгиси йўқ эди. Лекин бу ёғига эҳтиёт бўлмаса бўлмайди. “Кўза кунда эмас, кунда синади” деганларидек, ойни этак билан ҳам ёпиб бўлмасди.

Эртаси ярим тунда ош қилиб меҳмон куёвни сафарга кузатиш маросими ўтказилди. Унга керакли нарсалар тугиб берилди. Куёв ҳам энди яширинча тез-тез келиб туришга ваъда берди. Тожирайим жиянининг эшак аравасини олиб келган эди. Тун яримдан оғанда қайнота ҳам куёвнинг уруғлик дон-дунларини ва керакли кўрпа-

тўшакларни оргиб йўлга тушишди. Албатта, куёв тўра арава устига ўтириб раҳматли қайнонасининг эски паранжисини кийиб олган эди. Йўлда ким сўраса “Марғилон бозорига сахар етиб бориб, донни сотиб келишга” деб айтадиган бўлинди. Бахтларига ҳеч ким учрамади. Улар қамишзор ичкарасига то арава юра олмай қолгунича кириб боришди.

– Бўлди, бу ёғига ўзим олиб кетаман. Сиз кетаверинг, ота, – деди Мамажон.

– Йўқ, бу ёғига қўлим билан ёрдамлашаман.

– Э йўқ, ўзим... Мана кўрасиз ҳосилимиз яхши бўлади.

– Лекин менга қаранг, бу бўрилар кўпайиб кетишибди-ку, қуролингиз борми?

– Йўқ, бир нави эпляяпман.

– Эҳ, қани энди замон кўтарсаю, бир ов милтиғи олиб берган бўлардим.

– Лекин сиз айтганчалик бўрилар кўп эмас.

– Нега энди, ахир бола-чақалар тунда кўчага чиқаолмай қолишди-ку.

– Айтинг чиқаверишсин, бу ерда битта бўри қолган, холос.

– Тушунмадим?!

Мамажон тездагина ҳолатга кирди. Лабларини жуфтлаб нигоҳини осмонга қаратди-да, бўрилардек нолаю афғон қила бошлади. Қамишлар ичидаги қушлар безовталанди, чигирткалар ҳам чириллашни бир сония тўхтатгандай бўлишди. Қишлоқ томонда итлар бетўхтов ҳурий бошлади. Узоқ чўл томонлардан мунгли жавоблар қайтди.

– Э қойил! Булар ҳаммаси сизнинг найрангингиз эканда!

– Лекин найрангим эмас, менинг дил қўшиғим. Аҳмад Яссавий пирим ҳикматларини бўри тилига ўтириб хиргойи қиламан, холос.

– Э яшанг. Лекин бу хиргойингиз бутун қишлоқни қўрқитаяпти. Ҳеч ким бу орага яқин кела олмаяпти. Ҳатто, биласизми, – дея қўшиб қўйди Тожирайим ота куёвини ўзига яқинроқ имлаб. – Ҳатто Соли овчи ҳам чўчияпти. Ўтган куни жума масжидида менга айтиб қолди. “Қани энди, куёвингиз келсайди, биргалашиб бўриларни қирардик” деди.

Улар кулиб юборишди.

– Лекин куёв, хиргойи қилишга зўр бераверманг. Соли овчи бошқа қишлоқлардан шерикларини ҳам ҳашарга чақириши мумкин. Уларни олдида шарманда бўлмасин тагин.

Қайнота ва куёв самимий ҳайрлашишди. Лекин отанинг охирги гапига фаришталар омин деганми кўп ўтмай, ҳақиқатдан ҳам овчилар гуруҳи бўриларга қарши ёппасига “хужум” бошлашди.

МАМАЖОННИНГ ЎЗ БУҒДОЙ НОНИ.

Мамажон эртаси тонг саҳарданоқ олиб келган уруғликларни пол-пол қилиб очилган жўякларга сепиб уларни тупроққа аралаштириб чиқа бошлади. Жўякларни авайлаб суғорди. Қош қорайганида маконига қайтди. Кунлар исиб қолгани учун у тол тепасидаги ҳужрасида ётарди. Бу ерда экин майдони ҳам, қишлоқ ҳам кафтдек кўриниб турарди. Тол тепасида туриб ўзи яратиб қўйган ишларни кўриб завқланди. “Қандай ажойиб, кўз қўрқоқ қўл ботир деб шунга айтсалар керакда” деган ўйга борди у ва экин майдонига қўнган қушларни кўриб фиғони фалакка чиқди. Тол тепасидан шундай шиддат билан тушдики, сўнгра қамишзор оралаб шундай чопдики, гўё камалак ёйидан ўзиб кетадиган ўқдек бўлиб кетди. У учиб келдию, қушларни ҳайдай бошлади ва ўз ерининг ўртасида қотиб тураверди.

Экинни кўриқлаш учун қушларга қарши бирор чора топиш керак эди. Шу туфайли эртаси тонгданоқ уч-тўрт қушларни овлаб ернинг ҳар жойига қозиққа ўрнатиб чиқди. Лекин қушлар келаверди. Шунда у “дўстини” ёрдамга чақирди. Туну кун осмонга қараб нола қиладиган, терисига сомон тиқилган “бекорчи” бўри энди ернинг ўртасига ўрнатилиб, “қўриқчи” этиб тайинланди. Икки дўст энди уруғликларнинг ниш уришини кузатиб туну кун мушоира қиладиган бўлдилар.

... Майда япроқчаларига Яссавий ҳикматлари инган экинлар ҳадемай бош кўтаришди. Мамажоннинг назарида гўё бутун борлиқ чароғонлашгандек туюлди, унинг бутун кўрган-кечирган оғир кунлари бирданига унут бўлгандек, ортда қолгандек, ҳаёти янги бошлангандек туюлди. Буғдой, маккажўхори ва ловия майсалари кун сайин бўй чўза бошладилар. Тез-тез ёғиб турган баҳор ёмғирлари ҳам гўё йигитга мадад қўлини чўзаётгандек майин ва меҳрибон эди. Натижада ёввойи қамишзор қўйнида кўзни яшнатувчи ям-яшил майдон ҳосил бўлди. Бу гўзалликдан Мамажон беҳад шод эди. Қани энди меҳнатининг натижаси ўлароқ яратиб қўйилган бу жонли суратни Омонча ҳам томоша қилсайди, ўғилчасини елкасига миндириб олиб ям-яшил буғдойзор ичра юра олсайди. Ҳадемай ўз буғдойлари, ўз озуқалари бўлади, демак уларни ҳам бу ерга кўчириб олиб келиб эҳтимол бирга яшаса ҳам бўлар. Лекин ўғлининг мактабичи?... Нима, у ҳам отасига ўхшаб бесавод ўтсинми? Э, асло йўқ, бунга йўл қўйиб бўлмайди. Унинг бошига тушган кунлар ўғлининг бошига тушмаслиги керак. Майли қамишлар ичида эмас, у одамлар ичида эмин-эркин яшай қолсин...

Мамажон шулар ҳақида экинзор ўртасида миқ этмай қаққайиб турган бўри дўстига ётиб олиб тинимсиз гапириб бермоқда эди. Шу маҳал тўсатдан ўқ овози келди ва дўстининг остки жағи бирдан учиб кетди.

– Тегди! Мен бўрини отдим! – деди кимдир.
– Э йўқ, ахир у тек қотиб турибдику – деди иккинчиси ва у ҳам ўқ узди.

– У “чучила”, ичига сомон тиқилган кўриқчи, – деган Соли овчининг таниш овози келди.

Мамажон эса, ерга қапишиб ариқ дўнги орқасига ётиб олди ва уларни кузата бошлади. Овчилар тўрт киши эди ва зовурнинг нариги юзида тараққиётнинг бу янгилигидан ҳайрон бўлиб аланглаб туришарди.

– Ё астафуриллох, ё худо ўз қудратингдан, бу қандай синоат бўлди? – деди овчилардан бири.

– Бу ерда фаришталар бор дейишади. Бу ўшаларнинг иши бўлса керак.

– Кўйсанг-чи фаришталарга энди бир ками кетмон чопиши қолувдими? – деди яна бирови пайкал четида турган кетмонни кўрсатиб.

– Демак, бу кимнингдир иши.

– Мен биламан кимнинг иши эканини, – деди Соли овчи бамайлихотир, – демак у қайтиб кепти.

– Ким экан у?

– Сизлар билмайсизлар, ажойиб йигит. Бир кар-соқов овчи ҳақида эшитганмисизлар?

– Э ҳа, уйланганидан кейин тили чиқиб қолганми?

– Ҳа, ўша.

Мамажон ётган холида алам билан ерни муштлади.

– Оббо, энди шу каммиди. НКВД нинг қулогига етиб борса нима бўлади? Қайнотам ҳақ эканлар.

– Йўқ, лекин у жуда мерган овчи йигит эди, – деди Соли овчи ўйчан, – Унинг қўлидан бунақа деҳқончилик келмайди. Бу бўлак одамнинг иши бўлса керагов... Биров бу ерда давлатдан яширинча ер ўзлаштириб даромад қилмоқчи шекилли.

– Ҳа, бу ҳақида раисга маълум қилиш керак. Эҳтимол ҳабари бордир.

– Тўғри айтасан, унда кетдик, нарироқларни ҳам айланайликчи, эҳтимол аллақачон тарвуз, қовунлар ҳам пишиб ётгандир.

Улар кетишди. Мамажоннинг ҳар ҳолда кўнгли таскин топди. Ўсиб турган бугдой баргақларидан чимдиб-чимдиб ер экан, чуқур ўйга толди. “Бу гапни қайнотамга албатта отказишим керакка ўхшайди. У раисга ўзи учрашиб “ер ўзлаштирдим” деб айтади. Бўлмаса агар ёмонликка олинса “яширинча экин экилиб даромад олинган” деб яна сур-сур қилишлари турган гап.

* * *

Мамажон ўша куни ярим тунда яна қишлоқ сари йўлга тушди. Негадир томдан ошиб тушишни ўзига эп кўрмади ва сада-қайроғочнинг остидан туриб теварак-атрофни кузатдида дарвозалари олдида келиб унинг ҳалқасини қоқди. Ит аккилаб етиб келиб ҳурий бошлади. Лекин шу пайт кўча бошида кимдир кўринди. Шу туфайли ноилож у чаққонлик билан том устига кўтарилди. Ичкаридан томоғини қириб кавушини илиб-илмай Тожирайим ака чиқиб келди ва дарвозани очди. Бу пайтда кўчадан келаётган номаълум киши рўпарага етиб қолган эди.

– Ие, Ассалому-алайкум, Қодиржон. Ҳуш келибсиз, келинг ичкарига кирайлик.

– Йўқ раҳмат, кеч бўп қолди. Марғилонга бозорга борувадим кеч қолиб кетдим.

– Ҳа шунуқа денг. Хизмат?...

– Йўқ, ҳеч қандай хизмат йўқ.

– Унда нега чақирдингиз?

– Чақирганим йўқ....

Бу пайт Мамажон томдан тушиб ичкарида томоғини қирди. Тожирайим бир сапчиб тушди ва нима гаплигини тушунди.

– Э шундоқми, унда узр Қодиржон. Хизмат бўлса бемалол, демоқчийдим. Майли, яхши боринг, бир пиёла чой ичсак бўларди.

– Йўқ раҳмат, Хўп яхши қолинг, – деди Қодиржон кета туриб ҳайрон елкасини қисаркан.

– Таққиллатган сизмидингиз куёв?

– Ҳа...

– Нақд бўлмаса қовун туширай дедингиз-ку! Кўриб қолса нима бўларди?

– Тўғри, ўз уйимга ўғрига ўхшаб кириш ноқулайда...

– Ҳа албатта, бу кунлар ҳам Худо хоҳласа ўтиб кетар.

Қани, ичкари кирайлик.

Гангур-гунгур овозни эшитиб ичкаридан Омонча ҳам чошиб чиқди ва шоша-пиша чойга уннай бошлади. Куёвнинг шунчаки хотинини кўргани эмас, балки муҳим иш билан келгани сезилиб турарди. Мамажон кўйнидан бир тутам буғдой ва маккажўхори кўчатларини чиқариб қайнотасига узатди. Тожирайимнинг кўзлари ўйнаб кетди.

– Йўғе!... Рости биланми, ҳазиллашмаяпсизми?... – дея довдираб ўрнидан туриб кетди у.

– Мен бир йўла пишириб донни олиб келмоқчи эдим.

– Қаранг-а, қандай ажойиб, – деди қайнота қўлидаги бир тутам майсани завқ билан ҳидлаб кўраркан.

Шу пайт Омонча дастурхон ва чой кўтариб кириб келди.

– Қизим қара, ҳўжайининг сенга нима совға олиб келибди?

– Вой, рости биланми? Овора бўлибдиларда, у кишининг келишларини ўзиям биз учун катта совға.

– Йўқ, мана буни қара, – дея енгил титраётган қўллари билан кўк майсани узатди отаси.

– Вой, бу нима экан?

– Эрингнинг меҳнати. Энди оч қолмаймиз. Худо хоҳласа, тўқ яшаймиз, қизим.

Омонча дастлаб ҳеч нимани тушунмади. Шундоқ бўлса-да, майсани қўлига олиб уни гул каби ҳидлади ва эрига савол назари билан қаради.

— Бу буғдой, макка. Ўзим экдим, — деди йигит лўнда қилиб.

— Йўғе, қаерга? Қарангга, товба... Қамиш ичигаям экин экиб бўларканми? Бизни бўлса тўғри ерга экканимиз хали унмади-ку.

— Қаерда эди у? — дея ўсмоқчилаб сўради Мамажон

— Ўша қамишзорга яқин ерда. Ҳалиги синиб қолган кетмонимни йўқотиб қўйувдимку, дадажон.

— Ҳа кейин топдингми?

— Йўқ...

— У менда. Мен ишлатяпман, — деди Мамажон бамайлихотир.

— Вой ростданми? Бўлмаса мениям сизга совғам бор. Ҳозир опчиқаман.

Бир оздан сўнг Омонча бир кучоқ қамиш тўзғоқ дастаси билан кириб келди. Уларнинг бирига ўша таниш рўмолча ҳам боғлиқ эди.

— Мана фаришталар мени рўмолчамни шунақа қилиб боғлаб кетишган экан, — деди аёл боғламни эрига узатар экан.

Мамажоннинг эти жунжукиб кетди. Шодликдан кўзлари пирпиради ва ёшланиб ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетди. Ахир бу ўша тушкунлик кунларидан ёдгорлик эмасми?! Ўша ният қилиб топиб олган рўмолча айнан Омончаники бўлиб чиқиши унинг етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди. Нима бу? Омад деганлари шумикан ёки бу бир тасодифми?!...

— Бу ерда ҳеч қандай фаришта йўқ. Бу ҳам менинг ишим. Бу аслида мендан сенга совға эди.

— Нима? — деди Омончанинг негадир жаҳли чиқиб, мен бўлсам ўшанда сизни ўйлаб ич-этимни еб, изтироб

чекиб юрган бўлсаму, сиз бўлса менинг ортимдан пойлаб юрган экансизда.

– Пойлаганим йўқ, бу бир тасодиф, холос.

– Дада, кўрмайсизми бу куёвингизни. Мен ҳатто, сиздан яшириб ўзим кўрқмай кечалари ҳам ўша бўри увиллаб турадиган қамишзор олдига неча марта бориб келганман. Ичимдан ўтганини бир ўзим биламан, – деб йиғлаб юборди қиз хаяжон билан.

– Ўша бўри ҳам мана шу эрингнинг ўзи бўлади – деди отаси ҳам хотиржам.

– Мен сизларга тўғрисини гапирсам... – деди қиз пиқиллаб.

Мамажон қизнинг кўз ёшларини оҳиста артди-да Машрабнинг ишқ ҳақидаги ғазалларидан бирини икки банд ўқиб сўнгра қолганини бўри тилида давом эттирди. Омончахон анграйиб қолди.

Отаси икки ошиқ-маъшуқнинг ҳаракатларини ҳузур қилиб кузатмоқда эди.

– Ўша бўри сизмидингиз?

– Ҳа

– Қаердан туриб куйлар эдингиз?

– Лайлак уядан.

– Вой рости биланми? – деди у беихтиёр эрининг юзидан бир ўпиб олиб, сўнгра дадасидан уялиб “Вой” деди-да, чопиб чиқиб кетди.

– Э, яшанг куёв, энди бориб дамингизни олинг, кеч бўлди.

– Йўқ, сизда зарур гапим бор.

– Хўш-хўш?..

– Овчилар кўриб қолишди.

– Нима, сизними?

– Йўқ, еримизни, қазиган зовуримни ҳам.

Тожирайим соқолини силаб ўйланиб қолди.

– Ҳайрон бўлишгандир?

– Ҳа. Кимдир бу ерда яширинча экин экиб қўшимча даромад қилмоқда экан, раисга айтиш керак дейишди.

– Шунақами, унда нима қилсак экан-а?...

– Раиснинг олдига ўзингиз боринг, овчилар айтишмасдан олдин у кишини ҳабардор қилиб қўйсангиз яхши бўларди.

– Нима дейман?

– “Сувларини қочириб ботқоқдан ер “очдим”, шунга қоғоз қилиб беринг”, – дейсиз.

– Маъқул, тўғри айтасиз куёв. Шунда ҳеч ким сиздан шубҳаяланмайди. Ер ўлчовчи боради, солиғини тўлаймиз. Шунда ҳаммаси қонуний бўлади, баракалла...

* * *

Тожирайим ака эртаси тонгданоқ раиснинг ҳузурига йўл олди. Ўша пайтда Повулғон қишлоғи тўртта колхозга бўлинган бўлиб, уларнинг бирига Ҳайдар Раҳмат исмли тўладан келган, кўпни кўрган киши раислик қилар, унинг бош ҳисобчиси эса Ҳошимбой отанинг ўғли Нишонбой эди. Нишонбой ногиронлиги учун урушга бормаган ва ўша даврда ҳам колхознинг бош ҳисобчиси бўлиб ишлаб келган эди. У Тожирайим аканинг ёввойи куёви Мамажон ҳақида яхши биларди. Шу туфайли у аввало Нишонбойга учрашиб маслаҳат қилмоқчи бўлди. Бош ҳисобчи Тожирайим акадан хол-аҳвол сўраётганида куёви ҳақида ҳам суриштиришни унутмади.

– Куёвдан хат-ҳабар борми?

– Ҳа, бор. Яхши юрибди.

– Худо хоҳласа янги пошшо амнистия эълон қилиши мумкин, дейишяпти.

– Илоҳим айтганингиз келсин. Яхши бўларди...

– Куёвингиз жуда забардаст, меҳнатқаш йигитда. Колхозимизга қани энди мана шунақа йигитлар аъзо

бўлишса... У эсон-омон қайтиб келса жон деб колхозга аъзо қилиб олган бўлардик. У моҳир овчи, азамат...

– Ҳа-ҳа, албатта, қўлидан келганича хизматини аямайди.

– Бирор хизмат бормиди?

– Билсангиз таваккал қилиб бир ишни бошлаб қўювдим. Куёвим келса давом эттирар деган ниятда, албатта...

– Нима экан?

– Қамишзор ичида озгина ер очувдик. Шунини хужжатлаштириб берсангиз деган илтимос билан келувдим.

– Нега энди қамишзор ичида бўларкан? Ер керак бўлса ана яхши ерларимиз кўпку, — деди ҳисобчи хайрон бўлиб ҳисоб чўтининг икки донасини тақ этказиб уриб кўяркан.

– Энди — деди Тожирайим ерга қараб, ўзингиздан қолар гап йўқ, куёвимиз ўша ерга ўрганган ёввойироқда...

Нишонбойнинг кўнглидан нимадир ўтгандай бўлдими, ўрнидан турдида, эшикни маҳкамроқ ёпиб келди.

– Тўғриси айтиверинг. Қайтиб келдимиз?

– Йўқ...

– Қамишзорларни ўзлаштириб, янги ерлар очиш яхши таклиф, албатта... Бир ёғи ҳукумат темир йўл пастадаги Марказий Фарғона чўлларини ҳам ўзлаштириш учун хўжаликларга бўлиб бермоқда. Катта Фарғона канали бекорга қурилмаганда ахир. Лекин қийналиб қоласизку, бунинг устига у ерда бўрилар кўп дейишади.

– Ҳа, биламан, — деди Тожирайим негадир сирли табассум қилиб.

– Таклифингиз жиддийми?

– Ҳа, жудаям жиддий...

– Унда аризангизни ташлаб кетингда, янаги ҳафта келинг. Мен раисга ўзим айтаман. Ҳайдар Раҳмат тушунадиган одам. Правление йиғилишида бу масалани албатта кўтариб кўраман.

Улар ҳайрлашдилар. Ҳисобчи бу одамда қандайдир сир борлигига амин эди. Бу пайтда раис қабулхонасида Соли овчи ўтирарди. Тожирайим овчи билан илиқ сўрашди.

– Ҳа тинчликми, ака? – сўради овчи.

– Ҳа, бир ишим бор эди, – деди Тожирайим ва овчи раис ҳузурига кириб кетган ҳамон, юраги бир нимани сезгандак унинг чиқишини пойлаб ўтиришга қарор қилди. Лекин сабри чидамади. Тезликда Нишонбойнинг ҳузурига қайтиб кириб бор гапни лўнда қилиб айтиб бериб кўя қолди. Ҳисобчи эса, дархол раис олдига кириб унинг қулоғига шипшиди. Уни тушунган раис Соли овчига кулиб қаради ва унинг ортидан кузатиб чиқди ва қабулхонада ўтирган Тожирайимга кўзи тушиб, у билан илиқ саломлашди ва “Яхши, сиз шу ерда экансиз. Ҳали кечки пайт келинг, хўпми”, – деб кўйди маъноли қилиб.

Тожирайим ташқарига Соли овчи билан бирга чиқди. Овчи унга нимадир демоқчидай, Тожирайим эса ўзини ҳеч нарсадан ҳабарсиздай кўрсатишга уринардилар. Улар шу куйи то қишлоқ гузаригача жим кетишди ва охири овчи ёрилди.

– Тожирайим ака, менга ишонаверинг мен куёвингизни чиндан ҳам яхши кўраман. У йигит соғ-омон қайтса, қочиб келадими ё қутилибми мен бундан жудаям хурсанд бўламан. Мени жуда яхши биласиз...

– Ҳа албатта, сизнинг қилган ёрдамингизни ҳали унутганимча йўқ.

– Худо хоҳласа, бундан буён ҳам ёрдамимни аямайман. Менга суянаверинг.

– Албатта...

– Унда тўғриси ян айтинг, қамишзор ичидаги бугдойзор куёвингизнинг ишими?

– Йўқ, нима эди?

– Биламан, очигини айтишга қўрқаяпсиз. Демак, у қочиб келган. Лекин мен сотмайман, худо урсин.

– Ҳеч қандай бугдойзордан ҳабарим йўқ.

– Раис олдиға неға келдингиз бўлмаса? Қўрқманг биз раис билан аллақачон келишиб олдик. Иккимиз ҳам сиз тарафдамиз. Биз Мамажонни НКВД дан яшириб олиб юрадиган бўлдик. Эвазига у ўзининг халол меҳнати билан ўша қамишзорларни ўзлаштириб, колхоз ерларини кенгайтиришға ёрдам беради. Тушунарлими? – деди у қўлини узатиб.

– Тушунарли, – деди Тожирайим ҳам беихтиёр қўлини олиб.

– Кечки пайт раис ҳузурига келинг, мен ҳам келаман. Куёвингизға қандай ёрдам беришни шунда биргаликда ўйлаб кўрамиз. Эртаға, Худо хоҳласа, раисни ерингизни кўрсатгани олиб бораман. Буни ҳеч ким билмайди. Бунинг эвазига куёвингиз мен билан бирға ов қилиб, бўриларни даф қилишимға ёрдамлашса бўлгани. Хўп, ҳозирча хайр, – деди овчи самимий ва уйи томон кета бошлади.

Тожирайим сирдан воқиф бўлиб қолганларидан бир оз хижолат бўлиб турдида, сўнгра уйига жўнади. Лекин “Каллахўр” маҳалласининг муюлишиға келганида яна иккиланиб туриб қолди. “Кечқурун раис олдиға кирадиган бўлсам ундан сўрайдиган еримни ўз кўзим билан кўриб олишим керакдир” деди у фикран ва шаҳдам юриб қамишзор сари кета бошлади.

Куёвининг ишлари ҳақиқатдан ҳам таҳсинға сазовор эди. Бирорта ҳам уруғ нобуд бўлмабди. Парвариш аъло даражада эди. Буни раис кўрса албатта хурсанд бўлади.

Шу пайт аллақаждан Мамажон пайдо бўлди ва томоғини оҳиста қириб қўйди.

— Яхши келдингизми ота? “Келаман” демаган эдингизку. ..

— Ҳа, раис кечкурун чақиртирган. Эртага бу ерни ўзи келиб кўрмоқчи.

— Бирга келарсиз?

— Ҳа албатта, сиз ҳозирча уларга кўринмаганингиз маъқулдир. Мен улар билан бир нарсага келишиб олмоқчиман.

— Улар билан деганингиз ким?

— Соли овчи ҳам бор. У бу ерни кўрганини раисга айтибди. Хуллас, бир яхши таклиф беришмоқчи.

— Кимга?

— Сизга.

— Ие, хали менинг тўғримда айтиб қўйдингизми?

— Йўқ, улар ўзлари сезишибди. Хуллас, мана шу қамишзорни қўлингиздан келганича ўзлаштириб, колхознинг ерларига қўшиб беришга ёрдам берармишсиз.

— Эҳ—хе...

— Йўқ шошманг, албатта, бунинг эвазига улар сизни НКВД дан яширишга кафолат беришяпти. Мабодо маълум бўлиб қолсангиз ҳам ҳимоя қилишга сўз беришмоқда. Соли овчини биласиз, у бир сўзли мард одам.

— Лекин бир ўзим...

— Ҳа албатта, бу оғир меҳнат. Турмада ўтиргандан кўра...

— Хўп майли, мен розиман. Фақат менга ҳеч ким ҳалақит қилмаслиги, ўз билганимча эркин яшашим, меҳнат қилишим керак.

— Ҳа албатта. Бундан ташқари Соли овчи билан биргаликда бўри ови қилиб туришларинг ҳам керак экан.

Мамажон кулиб қўйди.

— Яна тузоққа тушгиси келибдида?!

— Йўқ, у ёмон ниятда эмас, — деди қайнотаси уни тушунмай.

Шундай қилиб ҳаммаси кўнгилдагидек кечди. Тожирайим ака колхоз билан шартнома тузди. Уни(аслида эса, Мамажонни) қамишзордаги янги ўзлаштирилаётган колхоз ерларига доимий қоровул этиб тайинлаб, ойлик маош ҳам белгилашди.

Мамажон энди зовурнинг бу томонини ҳам ўзлаштира бошлади. Меҳнат оғир эди. Лекин энг муҳими, у ўзини эркин қушдай ҳис этар, ўз ишларининг пировардидан бағоят завқ олмоқда эди. Қилган ишлари кўҳна тол тепасидан яққол кўриниб турар ва келгуси кун ишларини режалаштириб борарди.

Кунлар ўтди. Ҳадемай бугдой ҳам пишди, маккажўхори ҳам ҳосилга кирди, ловиялар қийғос гуллади. Йигит атайин адир томон бориб, улкан иккита япалоқ ясси тошлардан кўтариб келди. Бундан мақсад ўзи яратган хосилдан ун қилиш ва нон пишириб кўриш эди. Ниҳоят мақсадига ҳам эришди. Илк бор кўркмай ўт ёқди ва ўша ясси тошни қиздириб, янги эланган ҳамирдан нон пиширди. “Бисмиллоҳ...” деб уни синдирганида димоғига урилган ноннинг хушбўй ҳиди уни маст қилди. “Эй парвардигор, ўзингга шукур! Мана мен ҳам ниҳоят одам бўлдим. Энди менинг ўз оилам, ўз бугдой ноним бор!” дея хайқиргиси келди. У пиширган кулча ноннинг ярмини еб, ярмини қўйнига солди. Уни Омонча ва ўғлига тортиқ қилиш истаги туғилди. Лекин колхоз билан келишув бўлсада ҳамон хушёр бўлиши кераклиги ёдига тушдию, то тун қоронғуси тушгунича сабр қилишга қарор қилди.

ТОТЛИ ОНЛАР

Қишлоқдан ўроқ олиб келиш ва бугдой ғарамларини олиб кетиш учун колхоздан от-арава ҳам сўрашлари керак эди. Келишилганидек хосилнинг ярми колхозга берилади ва ундан уруғлик чегириб қолинади. Қолгани эса ўзларига

қолиши керак эди. Нима бўлса ҳам у ўз ҳалол меҳнати билан одамларга нафи тегаётганидан жуда мамнун эди.

Яхши гаплар ортидан яна қатор хушxabарлар эргашиб юрар экан. Кутилмаган янгилик унинг ҳаётида катта бурилиш ясади. Воқеа бундай бўлди:

Мамажон ярим тунда ўз одатига кўра яна ўғрилардек томдан ошиб тушди. Ит яна хуриди ва яна думини қисди. Тожирайим одатдагидек яна ковушини апил-тапил кийиб чиқиб келди. Лекин у жуда хурсанд кўринарди.

— Ие. Ҳой куёв бола! Қаердан келдингиз? Ахир дарвозамиз берк-ку!?!...

— Томдан, — деди йигит қисқа қилиб,

— Қани ўша томингизга қайтиб чиқингчи, бўлмаса..., - дея буюрди қайнотаси жиддий.

Мамажон ажабланди. У бироз хайрон бўлиб турдида чаққонлик билан яна томга қайтиб чиқди.

— Энди кўчага тушингда, дарвозамиз олдига келингчи, қани!..

Мамажон қайнотасининг айтганини қилди.

— Қани энди дарвозани тақиллатингчи!

Мамажон бу ўйиннинг оқибатидан хавфсираб халқани оҳишта қоққан бўлди.

— Кўркмай қоқаверинг. Ҳа, қаттиқроқ!.. — дея хайқирди ота.

Бу орада Омонча ҳам чиқиб келди. У ҳам хурсандликдан кўзлари порлар, эрининг келганини эшитиб унинг васлига ошиқмоқда эди.

— Мана бу бошқа гап, — деди Тожирайим дарвозани очаркан баралла овозда, эҳтимол атайин кўни-қўшниларга эшитдирибми, хурсанд бақриб гапира бошлади., — Ие-ие, келинг куёв! Эсон-омон кутилиб келдингизми?!

Мамажон нима гаплигини тушунмай шошиб ўзини ичкарига олди.

– Тинчликми, ота?!

– Тинчлик ҳам гапми, хушхабар ўғлим! - деди яна дарвозани очиб кўчага чиқаркан. - Янги бўлган Маленков деган пошшомиз Сталин қатағонига учраганларга умумий авф эълон қилибди. Энди сиз ҳам оқландингиз, энди бутунлай озодсиз, ўғлим! НКВД, Худо хоҳласа, энди бошқа сизни таъқиб қилмайди. Муборак бўлсин, ўғлим!

Улар қучоқлашиб бир-бирларини қутладилар. Омончанинг эса кўзларидан ёш дувиллаб думаларди. У ҳам ахир бу кунларни орзиқиб кутган ва неча йиллардан бери туну кун Аллоҳдан мана шу лаҳзаларни сўраб илтижо қилиб чиққан эди-да. Ниҳоят, сонсиз сабр-тоқатлар туфайли рўшнолик кунларга ҳам етиб келишди.

– Энди келиб биз билан бемалол яшасангиз ҳам бўлаверади, ўғлим. Юзингиз ёруғ бўлди. Энди элга, юртга қўшилинг.

– Албатта ота, лекин аввало колхозга берган ваъдамни бажаришим керак. Шундан сўнггина мен ўзимни оқлаган бўламан.

— Раҳмат ўғлим. Сизнинг бир сўзли мард эканингизни тан оламан.

Омонча ичкарига чошиб кириб ухлаб ётган ўғлини илк бор безовта қилди ва мажбуран уни ташқарига судрагудек қилиб олиб чиқди.

— Ўғлим, тур отанг келди! У бутунлай қайтиб келди. Энди у доим биз билан яшайди!

Жажжи Турдимат отаси ҳақида ҳали яхши билмас, чунки уни ўртоқларига айтиб қўйишидан ва бу билан қишлоққа овоза бўлишидан қўрқишиб Мамажонни “меҳмон амаки” деб таништирган эдилар. Шу туфайли отаси ҳам бу сир очилиб қолишидан хавфсираб ҳали ўз ўғлини чинакамига бағрига олиб, суйиб эркалай ҳам олмаган эди. Омонча ва бошқа хонадондагилар ҳам тақдирнинг бу ситамларини кўриб юраклари эзилар, бироқ бу ҳақида бир-бирларига чурқ этишмасди.

Мамажон узоқ айрилиқдан сўнг илк бор ўз ўғлини ростакамига бағрига босди, сочларини силади “Менинг кўрганларим сенинг бошингга тушмасин, ўғлим”, — деди у тинмай пичирлар экан. Фақат тўққиз йил айрилиқдан сўнггина илк бор куёв билан келин ўзларини таъқиб остига олинмаган холда гўшангларига эркин кириб бордилар.

— Омонча!

— Лаббай, дадаси!

— Томда ҳеч ким йўқмикан, ишқилиб.

— Э, бўлса бўлар. Энди куйиб ўлишсин ўша муттаҳамлар...

* * *

Эртаси куни кўни-қўшни, қариндош-уруғларга, қолаверса, масжид ва қишлоқ уламоларига билдириб қўйиш учун Мамажоннинг қутилиб эсон-омон келганини нишонлаб бир қўй қурбонлик қилиниб ис чиқарилди. Колхоз раиси Ҳайдар Раҳмат ош еб ўтирилган

дастурхон атрофида Мамажоннинг қамишзорни ўзлаштиришга қўшаётган ҳиссаси ва унинг зовур ковлаб сувларни қочириш бўйича янги ташаббус бошлаб берганини, бу тажриба яқин келажакда республика миқёсида кенг қўлланилиб, чўллар бўстонга айланиб кетиши мумкинлиги тўғрисида бамайлихотир гапирганида, ҳамқишлоқлари ҳеч нарсани тушуниша олмади.

— Йўғе, бўлмаган гап. Қамишзорни ҳеч қачон ўзлаштириб бўлмайди. — деди биров.

— Ҳа тўғри, агар уни ер қилиб бўлганида эди, ота-боболаримиз аллақачон уддалашган бўларди — деди бошқаси.

— Хоҳ ишонинглар, хоҳ ишонманглар Мамажон икки гектарни аллақачон ўзлаштириб қўйди. 300 метрли зовурни ўз қўли билан кавлаб ботқоқ сувини қочирганига ўзим гувоҳ бўлдим. Ана ишонмасанглар Соли акадан сўранглар, — деди у овчини кўрсатиб.

— Тўғри, ҳаммаси тўғри, — деди Соли овчи мамнун тасдиқлаб, — Уни овчи десам туппа-тузук деҳқон ҳам экан, азамат.

— Бўлмаган гапе, у қачон улгура қолди? Ҳеч ақлга сиғмайдику?!...

— Бориб кўр, кейин биласанда, — деди Нишонбой ҳам жиддий.

— Баҳс боғлаша қолинглар бўлмаса, — деди раис кулиб.

Бир ошу, бир яшик ароқдан баҳс ҳам боғланди. Ошдан сўнг ўтирганлардан уч-тўрт киши ерни бориб кўрадиган ҳам бўлишди.

Бу гапдан беҳабар Мамажон шоша-пиша ошни еган бўлиб даласига отланди.

— Намунча шошилмасангиз, куёв. Ахир қариндош уруғлар, ҳамюртлар келишаяпти. Эрта-индин борарсиз, ўша бугдойингизниям ўрарсиз, — деди қайнота эътироз билдириб.

– Йўқ ота, сиз у ерни билмайсиз, қушлар ёпирилиб хосилни еб ташлашади. Кейин олган уруғлик қарзимизни ҳам қайтара олмай қолмайлик. Бормасам бўлмайди, – деди йигит қатъий

Тожирайим эшитган қулоққа кулгу бўлмаслик учун сўраганларга Мамажонни шаҳарни айлангани кетди деб қўя қолди.

– Ҳа, йигит шаҳарни соғинибди-да. Ҳай майли, уч-тўрт ой дамани олиб, хордиғини чиқара қолсин. Майлигада, ёшда-ёш... – деди Мамажонни кўрмоқчи бўлган маҳалла оқсоқоли маъноли кулиб.

– Йигит кўп азоб тортибди. Энди шаҳарга тушиб, пива-мива ичиб, кино–пино кўриб келаверсин, қўйиб бераверинг, қўйилиб ҳам қолар, – деди қўшни чоллардан бири бошини “аттанг” дегандек сарак-сарак қилиб.

– Э қўйсангизчи, қўшни. у ахир қаландар эди-ку, бозорга бориб ўз ишини репитиса қилгани кетгандирда, – деди бошқа чол хи-хилаб кулиб.

– Ёш болага ўхшайсизлара, – деди Тожирайимнинг жаҳли чиқиб, – Менинг куёвим сизлар айтгандақаларданмас. У қамишзордаги буғдойини ўргани кетди, – деб юборди.

Чоллар бу гапни аскияга олиб баттар кулиб юборишди.

– Эҳтимол бўриларга ҳам ашула айтиб бераётгандир, – деди бир мўйсафид қорайиб кетган кемтик тишларини кўрсатиб.

– Бу сафар тўғри айтдингиз. У бўриларга ҳам дарс берапти, – деди мезбон жиддий.

Чоллар яна кулиб юборишди. Уларнинг ёнига бошқалар ҳам билиб-билмай қўшила бошлашди.

– Хўп, хуш келибсизлар, яхши боринглар! – деди Тожирайим алаmidан уларнинг қўлига сув қўйишни ҳам истамай.

ЯНА “СУРГУНЛИҚДА”

Соли овчи баҳс бойлаганларни қамишзорга олиб борди. Улар неча йиллар яшаб бу жойларга илк бор қадам ранжида қилганлари учун ваҳимада эдилар. Улардан бири “Э кетдик, қайтайлик” ҳам деди. Лекин овчининг мағрур ва жиддийлигидан унинг ортидан эргашишга мажбур бўлди.

Бу пайтда Мамажон аллақачон етиб келган ва анчагина бугдойга ўроқ солиб ўз меҳнатидан завқланаётган эди. У ҳам ҳаётида илк бор Машраб ғазали асосида айтиладиган мақом ашулалардан бирини баралла овозда куйламоқда эди. Келганлар ит топмас жойдаги бу бўстонни кўриб, ҳозиргина уйда чой ташиб юрган ва шаҳар кезгани кетган деб эшитган куёв боланинг завқ билан ашулани ванг кўйиб ишлаётганини кўриб анграйиб қолдилар. Уларнинг назарида бу манзара гўё тушга ўхшарди...

Шундай қилиб Мамажон ҳақида қишлоқда турли миш-мишлар тарқади. Кимлардир унинг сабр, матонатига тан берса, баъзи ҳасадгўйлар уни қамоқдан аллақачон қочиб келиб, ҳукуматдан яшириниб юриб колхоз ерларида мўмай даромад олиб юргани ҳақида гапиришарди. Узун қулоқ гаплар албатта НКВДга етиб бормай қолмади. Тожирайимнинг уйига участкавой ташриф буюрди:

– Куёвингиз қачон келди? – деб сўради у қоғозга нималарнидир ёзаркан.

– Бир ҳафта бўлди, – деди Тожирайим бўзариб

– Нега келиб бизга дарров хабар қилмади?

– Келди-кетди кўпайиб кетдида... Энди бормоқчийди.

– Хўп, уни озод этилгани тўғрисидаги қоғози, хуллас, хужжатларини олиб чиқингчи?

– Билмасам, уни ўзи билади.

– Бўлмасам эртага 10⁰⁰ га маҳкамага хужжатлари билан борсин.

– Мабодо, хужжатларини йўқотган бўлса-чи?

– Нега энди, йўқотар экан?

– Ҳа, энди айтдим қўйдимда. Сафарда ҳар нарса бўлиши мумкинку, ахир.

– Йўқотган бўлса, биз унинг жазони ўтаган жойига сўровнома юборамиз. Лекин жавоб келгунича вақтинча хибсхонада ушлаб туришга мажбурмиз.

– “Хибсхона” дейсизми? Нега энди?

– Чунки у қочиб кетган бўлиши, қочиш жараёнида эса яна бирор жиноят содир этган бўлиши мумкинда.

– У жиноят қилмайди! – дея асабийлаша бошлади Тожирайим ака.

– Жиноятчи бўлмаса, тоғажон, ҳеч ким маҳкум этилмайди, билдийиз...

– У шундоқ ҳам одамлардан безиган, ўз-ўзини ёлғизликка маҳкум этган. Нахотки, тушунмасангиз, – деди ота тутақиб, ходимга еб қўйгудек қарар экан.

– Ўзингизни босинг тоғажон. Лекин қонун бор, тушунинг. Бизга бир парча қоғоз кифоя. Уни оламузу делосига тикиб қўямиз, вассалом.

– Қуриб кетсин. Нахотки, инсон тақдири ўша бир парча қоғозга боғлиқ бўлса!...

– Қўйинг отажон, кўп бўғилаверманг. Куёвингизга айтинг, ўша бир парча қоғозни олиб келиб берсин. Кейин уни, худо хоҳласа, бошқа ноқонуний ишлар қилмаса, ҳеч ким безовта қилмайди, – деди милиционер негадир беўрин бетоқатланаётган Тожирайимнинг елкасига қўлини қўйиб, “хотиржам бўлинг” дегандай.

– Хўп яхши, – деб қўя қолди ота.

Участкавой кетди. Лекин Тожирайимнинг кўнглига гулгула тушди. Мамажоннинг қўлида ҳеч қандай қоғози йўқлигини у яхши биларди. “Эндигина рўшноликка чиқиб одамлар қаторига қўшиламан, деб турганида-я. Хе

сенларни ўша қонунларингни... — дея хуноби оша бошлади. — Демак, яна муддат беришади. Қочоқларни амнистияга тушиши ҳам даргумон... Энди шуниси ётмай турувди...”

Тожирайим ана шундай нохуш хаёллар оғушида қандай қилиб қишлоқ гузарига келиб қолганини ҳам сезмади. Ўз ташвишлари билан бўлиб, кимлардир унга салом бериб ўтиб кетганини ҳам пайқамади. Йўл четидаги тўнғакка ўтириб хўрсинди. Кўзи ўнгига қизининг изтироблари ва неварасининг юм-юм йиғлагани, куёвининг завқ билан буғдой ўраётгани маҳали эса, икки аскарнинг келиб қўлини қайириб олиб кетишларини келтирди.

— Буғдой... — деди у ўз-ўзига ўйчан, куёв уни ўриб бўлган бўлса керак. Ие..., ахир менга раисдан арава сўраб олиб келинг деган эдику... Ҳа, арава баҳона кириб, бўлган гапни айтиб раисдан маслаҳат сўрайман, — деди у ўрnidан дадил тураркан.

Раис ҳам унинг сўзларини эшитиб ўйланиб қолди.

— Ҳа, қонун билан ҳазиллашиб бўлмайди. Уни қўлдан келганча яшириб келаётган эдик. Яхши иш бўлмабди.

— Ёмон бўлди. Унга ёрдам берилмаса бечорага жабр бўлади. Энди у ёлғиз эмас. Ўзингиз тушунасиз. оиласи бор, ахир.

— Ҳа. Мен ҳам шу ҳақида ўйлаяпман.. У жуда ҳам меҳнатқаш азамат йигит. Унинг қилаётган ишларини бизнинг одамларнинг йигирматаси ҳам қила олмайди. Унинг бир ўзи гектарлаб ерларни ўзлаштирмоқда.

— Нима маслаҳат берасиз?

Раис ўрnidан туриб бетоқат у ёқдан, бу ёққа юра бошлади. Унинг Мамажонни қандай қилиб қутқариб олиш ҳақида қайғураётгани шундоқ юзи-кўзидан акс этиб турарди. У оғир хўрсиниб қўйдида деворга осифлиқ турган Олтиариқ тумани харитасига тикилиб ўй сура

бошлади ва хаёлига яхши бир фикр келганидан ялт этиб Тожирайимга қаради.

– Топдим!

– Нимани?

– Уни қочиришни.

– Нима? Қаёққа қочади?

– Чўлга... – деди раис ва Марказий Фарғона чўлларида колхоз учун ўзлаштириш топширилган жойни кўрсатиб, – Мана бу ерга.

– У ер узоқми?

– Йўқ, бу ердан йигирма километрча бор. Нефт заводининг орқа томонида, ғирт қумликлар ичида.

– Мамажон у ерда нима қилади?

– Нима қиларди, ишлайди, яшайди. У ахир колхоз аъзоси-ку! Колхоз учун янги ерларни ўзлаштиришга ёрдам беради. Ойлик маошини олаверасизлар. Бир-икки йил ишлаб турса, органдагилар уни унутишади. Унга яхши от ҳам бераман. Қўрқманг, киши билмас келиб кетаверади.

– Қамишзордаги ери нима бўлади?

– Сиз қараб турасиз. Экиб, суғориб қўйиш нима деган гап, тўғрими?

– Тўғри... НКВД га нима деймиз?

– Ўша қоғози Россиянинг бир жойида қолиб кетган экан. Шунини олгани кетди деб айтасиз, келишдикми?

– Келишдик.

– Ундай бўлса ҳозир фермага бориб ўзингизга ёққан бирор бақувват отни танланганда, куёвингизнинг олдида учинг. Мана қоғози, – деди раис бир қоғозга имзо қўйиб узатар экан. – Донни ўзингиз топшираверинг. Ўша келишганмиздек элликка-эллик... Тожирайим бир зум жиддий ўйланиб турдида, сўнгра юзига табассум инди ва шаҳдам қадамлар билан чиқиб кетди.

Шундай қилиб Мамажон ихтиёрий-мажбурий ва номаълум муддатга чўлга “сургун” қилинди. Овчилик

қуроллари ва энг керакли ов анжомларини отига юклаб олди. У чўлда энг аввало ўзига қапа қурди. Бу ерда саксовуллардан бошқа ҳеч қандай дарахт кўринмас, теварак-атроф қум барханлари билан бурканган, фақат сал нарида чуқур Белариқ оқиб ўтарди. Бу ердаги текислик ерлар ҳам ботқоқлик ва ёввойи қамишзорлардан иборат бўлиб, Катта Фарғона канали қазилгандан сўнг унинг нами бу ерларга ҳам ўз таъсирини кўрсатаётган, ер ости сувлари кўтарилиб бўтана оқава сувлар хосил қилган эди. Фақат зовурлар қазииш йўли билангина уларни Белариққа тушириб юбориб янги ерларни ўзлаштириш мумкин эканлигини Мамажон раисга тушунтирган эди. Раис эса ўз навбатида бу таклифни туман раҳбарларига етказиб, улардан қазииш техникалари ажратишни илтимос қилди. Шундай қилиб чўлларни ўзлаштириш ва янги экин майдонлари очиш кенг кўламда бошлаб юборилди. Туманда чўлқувар бригадалар ташкил этилиб, улар от-аравада эрталаб келиб кечда қайтиб кетишар, бепоён қамишзорлараро қоровул сифатида ёлғиз Мамажонгина қолиб кетарди. У кундузи ҳам одамларга яқинлашмас, хатто тушликка ҳам бормас, ўз тирикчилигини ўзи қилиб тинимсиз меҳнатга шўнғиб кетган, ёввойи ҳаёт уни яна ўз домига тортиб бормоқда эди. Қишлоққа эса, бир ойда бир-икки мартагина киши билмас бориб келарди. Омонча ва ўғли Турдимат унинг келишини кўзлари тўрт бўлиб кутишарди. Тез орада уларнинг оиласига янги меҳмон келди. Қиз туғилди. Мамажон ўзининг етим ўсгани ва қийинчиликлар қуршовида умрининг ўтиб бораётгани учун авлодининг давомчилари пайдо бўлганидан ниҳоятда қувонди. “Ўғлим ҳам ҳадемай катта йигит бўлади. Уни уйлантираман. Худо хоҳласа бир этак невараларим бўлади. Ўшаларнинг бахти учун яшашим керак”, дея таскин берарди у ўзига-ўзи.

Тожирайим Олтиариқ бозорида ул-бул ҳарид қилиб юрган эди, бир пайт бир таниш овоз уни чақираётганини англади.

– Ҳа намунча, чақирсам ҳам эшитмайсиз, – деб қолди йигит. Бу ўша участкавой эди. – Куёвингиз келмадику, отахон?

– Ҳа... – деди Тожирайим ерга қараб, – У келаётганида Оренбург деган жойда бир танишиникида тўхтаган экан. Ҳаммомда кийимини алиштирган эмиш, ўшанда қоғози қолиб кетганмиш.

– Ие, ахир бу ҳақида бизга тезда хабар қилиш керак эдику?

– Мен ҳам шундай дедим. Лекин у ўзбошимчароқда, биласизку. Икки қоп туршакни олдию, ўша баҳона Россияга жўнаворди. Мана энди на хат бор, на хабар... – деди Тожирайим атайин хўрсиниб.

– Обба баччағарей, бемаслахат иш қилиб чатоқ қилибдику! У ёққа бориш шарт эмасди. Биз ўзимиз “запрос” бериб телеграфдан олволган бўлардик. Ҳалиям бўлса шундай қила қоламиз отахон.

– Э йўқ, опкеп қолар.

– Тополмасачи?

– Билмасам...

– Ҳай майли, бўлар иш бўпти. Мен шу бугуноқ у хизмат қилган зонага хабар қилдираман. Ҳеч ташвиш қилманг. Хўп хайр, отахон, – деди йигит ва одамлар орасида ғойиб бўлди.

Тожирайим ўша куни уйига яна сиқилиб тунд қайтди. У ким билан дардлашишни билмас кўнглига қил ҳам сиғмасди. Шу зайл кунлар ўтди. Бу орада НКВДга янги бошлиқ тайинланди. Кунлардан бир куни ўша янги бошлиқ Тожирайимни маҳкамага йўқлатди.

– Мамажон кимингиз бўлади? – деб сўради бошлиқ маюс.

– Куёвим, - деди хавотирини яшира олмай.

– Хмм... Яхши йигитмиди?

– Ҳа, албатта.

– Афсуски, яхшиларга бу дунёда кун йўқ экан, хафа бўлмайсизда, – деди комиссар жиддий ва Тожирайимга бир қоғозни узатар экан хўрсиниб қўйди.

Тожирайимнинг юраги шувв этиб кетди... Наҳотки Мамажон қўлга тушган бўлса, наҳотки уни яна қамаб қўйишса...

– Нима, у қўлга тушдими? – деб сўрай олди ота шоша-пиша.

– Кошки эди қўлга тушса. Ҳар холда тирик бўлармиди?!!

– Нима?! Унга нима бўлди?!

– Ана, ўқиб кўринг.

– Саводим йўқда.

– Опкелингчи бўлмаса, – деди бошлиқ вазмин ва хатни ўзи ўқиб эшиттира бошлади:

“...Сизнинг сўровномангизга жавобан шуни маълум қиламизки, маҳбус Фойбердиев Мамажон – 1919 йилда таваллуд топган, 1951 йилда содир бўлган табиий ходиса оқибатида шахта остида қолиб ҳалок бўлган.

Пермь вилояти Соликамск шаҳри ёпиқ муассасалар бошқармасининг бошлиғи А.Ж.Коваленко”.

Тожирайим нима қиларини билмай довдираб қолди. Бошлиқнинг юзига эса тўсатдан табассум югурди.

– Биламиз, у тирик. Қайтиб келганига худойи қилиб берганингиздан ҳам ҳабаримиз бор. Омон қолган экан қандини урсин. Бу қоғозни эса биз “делога тикиб қўя қоламиз”. Нима дедингиз?

– Раҳмат сизга. Лекин амнистияга тушадими?

– Ҳа албатта, нариги дунёдан қайтиб келганларни ҳисобга олиш бўйича хали бизга ҳеч қандай кўрсатма берилмаган. Лекин ҳозирча паспорт бера олмаймиз.

– Шунисигаям раҳмат.

– Ҳозир у қаерда?

– Билмадим, – деди ота атайин.

– Кўрсангиз мендан самимий саломимни айтинг.

Лекин унга бир хизмат бор-да...

– Қанақа хизмат экан?

– Файзиобод қишлоғини бир бўри оралаётганмиш.

Айтишларича у жуда ҳам ваҳший эмиш. Шунини тутганга биз катта пул мукофоти эълон қилдик. Куёвингизнинг доврўғини эшитганман. Шунини тутиб бера олса гап йўқ. Уни албатта овчилар жамиятига аъзо қилдириб қўярдим. Милтиқ ҳам берардик.

Тожирайим ота бошлиқнинг кўзларига тик боқди ва унда фақат самимийликни кўрди.

– Ўғил бола гапми?

– Ўғил бола гап.

– Лекин мен НКВД ходимларини бунчалик мард бўлади, деб ўйламаган эканман.

– Бизни энди НКВД эмас, бундан буён туман ички ишлар бўлими деб аташади. Халқ комиссарияти тугатилди. Биз энди милиционерлармиз. Энди янгича ҳаёт бошлаймиз.

Тожирайим ўша кунини туман марказидан ўта кўтаринки руҳ билан қайтди. Қани энди куёви келсаю унинг “ўлими” ҳақидаги “хушxabар”ни тезроқ етказа қолса. У шундай хаёлга бордию “Астаффуруллоҳ... невараларимнинг бахтига куёвимнинг умри узоқ бўлсин, илоҳим” – деб қўйди ўзича.

АЖАЛ БИЛАН ЯНА ЮЗМА-ЮЗ

Шундай қилиб олтмишинчи йилларга келиб Мамажон тўлиқ “оқланди”. Энди у бошқалар қатори эркин ва озод яшай олиши мумкин эди. Лекин чўлдаги ерларни ўзлаштиришда кўп меҳнат қилди ва ўз меҳнати натижаларини кўргиси келиб тез-тез у ёқларга бориб турарди. Ўз навбатида эса, қадрдон қамишзори ва толини тарк этгиси келмасди. Бу ерда ҳам у колхоз ерларини янада кенгайтирди. Экскаваторларнинг зовур қазий бошлагани ўзлаштириш ишларини тезлаштирди. Лекин у бир нарсадан қаттиқ чўчий бошлаган эди. Бу ёввойи табиатнинг тобора йўқолиб бориши, қум барханлари ўрнида текис экинзорлар пайдо бўлиши, айниқса, пахта далаларига гербицид дориларни аэропланлар орқали сепила бошлагани жонивору паррандаларнинг қирилиб кетишига сабаб бўлмоқда эди. У қандай бўлмасин уларни асраб қолиш ҳақида ўйлар, лекин энди ҳаммаси кеч бўлганди. Ўлик қушлар, заҳарланган балиқлар, мадорсиз оқсоқ тулкилар унинг раҳмини келтирар, энди уларни ўлдириш эмас, балки қандай қилиб асраб қолиш ҳақида ўйларди. Осмонда парвоз қилаётган заҳар сепувчи самолётни кўрганида эса жони ҳалқумига келиб, ортидан мушт дўлайиб, болаҳонадор қилиб сўкиниб қоларди.

Чўл ва қамишзорлар энди унинг ажралмас маконига, ҳаётининг мазмунига, дарду аламига айланиб қолганди. Қайнотасининг неча бор қишлоққа келиб одамларга қўшилиб яшашга қилган даъвати фойда бермади. Уйга ҳам ўша эски одатдагидек киши билмас тунлари келиб хали хўрозлар қичқирмасдан туриб ўз маконига жўнаб кетарди. Қамишзор ўзининг беармон шовуллаши, денгиз каби тўлқинланиши ва ўзига хос таровати, чиқаётган, ботаётган қуёш, чарақлаб турган ою юлдузлар, мусаффо осмон, қуш ва чигирткалар овозига бурканган оламнинг оҳанграбоси, ҳар куни тер тўкиб қилинаётган

меҳнатнинг завқи, ҳамма-ҳаммаси, доимо уни ўзига чорлайверар ва энди у ўз-ўзини ихтиёрий танҳоликка маҳкум этган эди.

Ёлғиз яшамоқликнинг яна бир сабаби—бу унинг пири бўлмиш Аҳмад Яссавийга эътиқоди эди. Мамажон фақат танҳоликдагина унинг руҳи билан бемалол ва баралла мулоқот қила олар, Яссавий ҳикматларининг мағзини чақишга уринар, ўзича одамларни яхшиликка ва эзгуликка чорлаб олов атрофида яланғоч ҳолда қаландарона бор овози билан зикр тушишни одат қилиб олганди.

Бу ҳолатига бегона кўзлар тушиб қолмаслиги, одамларда кўрқув ҳисси уйғотиш ва уларнинг бу ерларга яқинлашмасликлари учун то олов яхши ёниб олгунга қадар Яссавий ҳикматларию, Машраб ғазалларини аввало бўри тилиги ағдариб ойга қараб “қуйлар” эди. Улар қайси тилда бўлмасин оҳанглари Мамажоннинг юрагига таскин берар ва унинг овунчоғига айланиб қолганди. “Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқсаям донғи чиқмас” деганларидек қишлоқдагилар уни унута бошладилар ва унинг ҳаёти афсонага айланиб борди. Лекин у табиатнинг бир қисми сифатида яшамоқда ва яшаш учун курашни давом эттирмоқда эди.

“Кураш қурбонсиз бўлмайди” деганларидек, унга ўлим доимо соя ташлаб турарди. Чунки ҳар қадамида чаёнлар ва заҳарли илонлар ўралашиб юришарди. Лекин уларни ҳам бемалол истеъмол қилиб тургани учунми, чақса ҳам таъсир қилмай қўйганди. Бироқ кунлардан бир куни рўй берган чақиш уни ажал оғзидан қайтарди. Унинг ўлмай қолишига эса севимли умр йўлдоши Омонча сабаб бўлди. Воқеа бундай рўй берган эди:

Далада экин-тикин ишлари кўпайганидан у қишлоққа жуда кам борадиган бўлиб қолди. Бир кун оғир меҳнатдан сўнг қаттиқ чарчаб ҳужрасига ҳам бормаи қамишлар орасида ухлаб қолди. Тўлин ой чарақлаб турган тун эди.

Мамажон камзули остида, баданида нимадир ўрмалаётганини ҳис қилди. Уни бирор ўргимчак эканига шубҳа қилмади ва кўли билан жойида босиб ўлдириб кўя қолмоқчи бўлиб эзғилаб ташлади. Лекин у ҳашорат жон талвасасида баданини тимдалагандай бўлди ва тимдаланган жой ачишиб бадани бирдан қизий бошлади. “Оббо, бу нима экан, заҳарли шекилли” деган сўз унинг хаёлига лоп этиб келиб қолди ва унинг олдини олиш чорасини кўра бошлади. Камзулини ечиб қоқди ва ерда ўргимчаксимон қора ҳашоратни кўрди. Бу қорақурт (бий) эди. Йигитнинг кўз олди қоронғулаша бошлади. “Эй парвардигор, шунча ўлимлардан омон сақладинг, наҳотки бир арзимаган ўргимчак чаққанидан ўлиб кетаверсам, ўзинг мадад бер, эй Аллоҳ!” — дея илтижо қилди ва ерга ётиб қолди. “Омонча, қаердасан?! Сени бир кўриб ўлсам армоним қолмас эди” дерди хаёлан.

Омонча ҳам ўша куни қаттиқ безовталаниб ухлай олмади. Йигирма кундан буён дараги бўлмаётган эридан хавотир ола бошлади. “Эй худо, уни ўз паноҳингда асра. Болаларини етим қилма!” дея илтижо қилди у. Тун қоронғуси бўлсада гўё узоқдан кўриниб қоладигандек томларига чиқди.

— Қаерларда юрибди эканлар-а, соғмиканлар ишқилиб? — деди аёл беҳаловат ураётган юрагини силаркан. — Бирор фалокатга учрамадимиканлар-а, ишқилиб?

У кекса, касалванд отасини уйғотиб сўрамоқчи бўлди. Лекин ярим тундан оған пайтда бундай гапга бало бормиди? Шу туфайли у тонг ёришишини кутишга ва ўзи қамишзорга бориб эридан ҳабар олиб келишга жазм қилди. Лекин яна ухлай олмади, эри гўё уни ўзига чорлаётгандай туюлаверди. “Омонча келақол, сени бир кўриб ўлсам армоним йўқ” дегандай чақириқни ҳис қила бошлади. Ёстиқ билан бошини беркитиб олди. Лекин хайқириқни туюверди ва ниҳоят ўрнидан туриб кетди-

да, иккита кулча нонни дурра рўмолга ўраб олиб йўлга тушди.

– Ҳойнахой оч қолган бўлсалар керак. Шу нон менга ҳамроҳ бўла қолсин, – деди у ва ҳеч кимга сездирмай оҳиста уйдан чиқиб кетди. Ваҳимали, қоп-қорайиб турган қамишзор четига қандай келиб қолганини ҳам сезмай қолди. У ёққа киришга юраги дов бермади. Бўрига ёки бирор йиртқичга дуч келиб қолса нима бўлади, ахир? Яхшиси тонг ёришишини кутади. Шундай бир ўй билан у бир тут дарахти тагига ўтирди ва бошини бир тўнгатка қўйди. Энди кўзи юмила бошланган ҳам эдики, “Омонча, тез кел! Кела қол!” деган ҳайқириқни яна ҳис қилди. Жувоннинг кўзлари катта катта очилиб кетди.

– Мамажон ака! Дадасию! Қаердасиз?! – дея қичқирди у беихтиёр. Йиғлагиси келди. “Келавер!” дея яна чорларди овоз.

– Мана кетяпман, Вой ўлай, қаердасиз?! Дадаси-ю?!!

Энди у жон халпида ўзини қамишзорга урди ва тол томон туртилиб–суртилиб чопа бошлади. Нихоят толга етиб борди ва унинг тепасига чиқиб қаради. Лайлақлар безовталаниб қанотларини қоқиб қўйди, қушлар патиллаб учишди ва чуғурлай бошлашди. Эри дарахт тепасида йўқлигини кўриб аёлнинг хавотири янада ошди. Чунки одатда ёз кунлари эрини шу ерда тунашини яхши биларди.

У тун сокинлигини бузиб эрини тинимсиз чақира бошлади. Унга жавобан эса, қамишлар тўлқинланиб сирли шовиллар, теварак атроф жуда ваҳимали ва гўё оғзига талқон солиб олгандек жим-жит эди. Омончагон нажот истаб худога илтижо қилар ва баъзи-баъзида эрини чақириб жавоб келишини жон қулоғи билан эшитишни истарди. Шу зайл ниҳоят тонг ҳам отди. У дарахтдан тушдида экин майдонлари томон чопди ва гўё эри чўзилиб ётиши мумкиндай катта чангаллар тагини ҳам кўтариб кўра бошлади. У ҳозир ҳеч қандай қўрқувни

ҳис қилмас, севгилисини топиш истаги уни ўта жасур қилиб қўйганди. Шу зайл у эрини қош қорайгунга қадар излади, холдан тойди, чақиравериб овози бўғилди. “Келақол!” деган самовий овоз уни таъқиб қилаверар эди. Уринишлари, қидиришлари беҳуда кечаётганидан алам қилган аёл қамишларни оралаб энди дод солиб йиғлай бошлади.

– Қаердасиз, акажоним!... – деди у пиқиллаб, – Мени ташлаб кетманг... Ахир, сизсиз қандай яшайман?!...

Нихоят ерда чўзилиб ётган эрига кўзи тушди. Тушдию, аввалига тахтадек қотиб қолди. Кўз олди қоронғулашиб кетгандай, ер чилпарчин айлангандай туюлиб, ўзидан кетди. Қанча ётди билмади. Хаёлида ўзини Мамажон билан бирга учиб юрганини кўрди. Бир-бирларига қўлларини узатишармишу ета олишмасмиш. Омонча сапчиб ўрнидан туриб кетди ва ўзини эрининг устига ташлади.

Мамажоннинг ранги докадек оқариб кетган, нафас олаётгани, юрагининг уриши деярли сезилмаётган эди. Омонча юм-юм йиғлаб унинг совуқ қўлларини кўтариб туширар ва нима қиларини билмай кўкракларини силар ва қулоғига қаттиқ “Дадаси, мен келдим!” – дея бақирар, юзларини шапатилатар, “Кўзингизни очинг, сизга нима бўлди, дадаси?” дея аюханнос солар, нажот сўраб теварак-атрофга умидли боқар ва баъзан “Ҳой, ким бор? Ёрдам беринглар!” - дея ҳайқариб йиғларди. Қамишлар ҳам хомуш шовулларди...

Мамажон бу маҳалда чала жон эди. У севгилиси Омончани, ўғли ва қизчасининг дийдорини бир марта бўлса ҳам кўриб қолишни сўраб худога илтижо қилиб калима қайтармоқда эди. “Омонча, кела қол! Дийдорингни бир бор кўрайин...” Эҳтимол у охириги бор фикран хайқирганида юз-кўзлари сув томчиларини ҳис қилди, “Ёмғир ёғяпти. Қани энди бир қуйиб берсайди, ўлимим олдидан тўйиб ичиб олсайдим” деди у хаёлан

ва қуруқшаган лабларини очиш учун бор кучи билан ҳаракат қила бошлади. Омонча ҳам эрининг лабларида қимирлаш нишонасини сизди. “Тезликда сув тутиш керак деган хулосага келди ва эрининг ёнида ҳарбийча фляжка олиб юриши эсига келди. Фляжкани ечиб олдида ичидаги силқинди сувни йигитнинг лабига тутди. Нихоят лаблари очилди. “Бечора эрим очидан ўлаёзибди шекилли” деб ўйлади Омонча ва тугунчасидан нонни олиб чайнай бошлади ҳамда гўё гўдакни овқатлантиргандай унинг соқол ва мўйловлари орасидаги оғзига чайнаган нонни тўхтовсиз тика бошлади. Йигитнинг аранг оғзини очишини, қисматининг бунчалар аянчли эканини кўриб яна хўрлиги келди. Ёш томчилари яна йигит юзини юва бошлади... Орадан икки соатлардан кейингина унинг кўзлари очилди ва тепасидаги ғира-шира бўлиб севгилисининг акси турганини кўрди.

* * *

Омонча от топиб келиб бетоб эрини унга ортиб олиб келганида вақт ярим тундан оған эди. Ҳавотир олган яқинлари кўчага чиқиб йўл пойламоқда эдилар.

Тожирайим куёвининг баданини кўздан кечирар экан биқинидаги қизариб шишиб кетган жойига аҳамият берди.

- Уни бир нима чақибди шекилли.
- Бий чақди, – деди Мамажон аранг.
- Бий? Э худо, ахир у ўлдиради-ку.
- Ҳа, мен ўлган эдим...
- Астафурulloҳ, ундай дея кўрманг. Худога шукур денг, омон қолибсиз.
- Ҳа, Омонча мени тирилтирди, – деди у хотини томон меҳрибон боқиб. – Бева қоламан, деб кўрқди-да...
- Э, ўлманг, шу аҳволда ҳам ҳазилми?
- Уни қандай топдинг, қизим?

– Менга гўё хаёлан чақиргандай бўлавердилар. Юрагим йўл кўрсатди.

– Ҳа, илоҳим бахтли бўлиб, қўша-қаринглар. Хўжайининг яна бир ўлимдан қолибди. Худо умрини яна бир марта қайтариб берди. Ис чиқариб мушкулкушод қилиб юборинглар.

– Дада, дўхтир чақирайлик, ё у кишини касалхонага олиб бориш керак?

– Асло, чақирманглар – деди бемор қўлини соат капгиридай тебратиб.

– Вой, нега энди, дадаси?

– Пешонамдагини кўраман. Мен умуман дўхтирни билмайман. Бир умр ўз-ўзимни даволаб келдим.

– Ҳай майли, ўзим гиёҳларим билан амаллаб кўраман. Сен хавотир олма, қизим. Заҳар заҳрини йўқотиб бўлган. Эринг бақувват экан. Аслида, бий отни ҳам ўлдиради дейишади.

Мамажон тез орада оёққа туриб кетди. Омончанинг “Борманг, яна бир-икки кун ётиб дармонга киринг” дейишига қарамай, яна одатдагидек хали ёруғ тушмасданоқ қадрдон даласига равона бўлди.

– Энди эҳтиёт бўлинг, тез-тез келиб туринг, биз хавотир оламиз-а...

– Хўп, иложи бўлса ҳар куни келаман, – деди Мамажон кулиб ва севикли хотинининг чиндан ҳам илтижо билан қараб турганини кўриб отининг юганини тортди.

– Раҳмат сенга, – деди у чин юракдан ва отига қамчи босди.

Мамажон бу сафар алдамади. Уйдагиларни хавотир олмасликлари учун деярли ҳар куни келиб-кетадиган бўлди. Лекин мана шу қисқа муддатлар ҳам Омончохонни негадир қониқтирмай қолди. У эрини еру кўкка ишонмаслиги, кўз олдида бир ўлимдан қолгани учунми энди тез-тез кўргиси келаверар, ўтирса ҳам турса ҳам

фикри-хаёли эрида эди. Шу туфайли энди у баъзи кундуз кунлари тушлик келтириб эридан ҳабар олиб кетишни одат қилиб олди, баъзида эса ўғли Турдиматни юборар, йигитча ҳам энди уларнинг дастёрига айланиб қолганди. Ана шундай кунларнинг бирида бир даҳшатли ходиса юз берди...

БЎРИ БИЛАН ОЛИШУВ

Омончакон одатдагидек бошига тугунчасини қўйиб олиб қамишзор ичига кириб келмоқда эди. Бу маҳалда Мамажон эса уч чақирим нарида экинларга сув тарарди. У ҳаётдан мамнун Аҳмад Яссавий ҳикматларидан одатдагидек хиргойи қилиб иш билан машғул эди. Шу маҳал қулоғига қандайдир чинқириқ овоз эшитилгандай туюлди. У аланглаб теварак-атрофга қаради. Қушларнинг безовталиги унинг эътиборини тортди ва яна ўз хиргойисини давом эттирди. Лекин навбатдаги қичқириқ қушникига ўхшамади. “А-а!.. Дод! Ёрдам беринглар!” дегандай туюлди. Мамажон қуёшга қаради, у тиккага келиб қолибди. “Демак тушлик вақти... Ие, Омонча!” Мамажон хаёлига лоп этиб келган фикрдан ўзи қўрқиб кетди. “Войдод! Мамажон ака!!!” – деган хайқириқ садоси қамишзорни ларзага солди. Мамажон ҳам “Дод!” деб юборай деди. Қани энди қаноти бўлса-ю калхатдай уча олса ва ўша севгилисига зуғум қилаётган нарсани янчиб ташласа. Лекин ўша нарса нима экан? Ёки илон чақдимикан? “Э худо, Омончамни ўз паноҳингда асрагин! Ундан кўра менинг жонимни ола қол. Мен мингдан минг розиман, мени ўлдира қол, эй парвардигор!...” – деган илтижолар билан воқеа жойига етиб келган Мамажон аввало тахтадай қотиб қолди. Хотини ерга чўккалаб қолган, дағ-дағ титрамоқда эди. Тўрт қадам нарида эса оғзидан сўлаклари оқиб турган бир қари бўри ириллаб турарди.

— Омонча сен қўрқма, мен шу ердман, — деди йигит ва югуриб бориб унинг олдини тўсиб олди. Бури кутилмаган бу холатдан баттар жаҳлга минди. Мамажон ёнидан пичоғини чиқариб одатдагидек кўзларининг олдига олиб келди ва уни қуёшда тоблантириб бўрининг кўзларига тик боқди. Бўри қўрқиб бир қадам ортга қайтгандак бўлди. “Кўрқди, қочиб қолса керак” деб ўйлади овчи ва кўнгли таскин топиб хотини томонга боқди. Лекин Омонча кўзлари косасидан чиққудек холатда бўрига ишора қилиб, “Вой ўлмасам! Бўри сизга қараб келяпти!” — дея қичқирди.

Бўри Мамажоннинг орқасидан ташланди. Йигит кутилмаган бу ҳужумдан ерга қапишди, пичоқ эса учиб кетди. Лекин чаққонлик билан ўзини ўнглаб олиб, тишламоқчи бўлган бўрининг тумшуғидан маҳкам ушлаб олишга улгурди. Лекин ҳайвоннинг ўткир тишлари кафтига ботиб улгурган эди. Яккама-якка олишув бошланди. Омонча бу олишувдан қўрқиб хушидан кетди.

У ўзига келганида эса тепасида Мамажон кулиб турарди.

– Тузукмисан? Қўрқма, у энди бошқа йўлингни тўсмайди, – деди Мамажон тумшуқ ва оёқлари чандиб боғлаб ташланган бўрини кўрсатиб.

– Сизга ҳеч нима қилмадимми?

– Қўлимга сал тиши ботди, – деди йигит кафтини кўрсатиб.

Омончахон кўйлагининг этагидан тезлик билан йиртдида эрининг ярадор қўлини боғлай бошлади.

– Мен жуда кўрқиб кетдим, – деди Омонча кўзига илашган ёш ва чаккасидаги совуқ терларни артиб оларкан.

– Бўриданми?

– Йўқ, сиздан...

– Нимага?

– Бир нима бўп қоласизми деб...

– Мен ҳам кўрқдим!

– Бўриданми?

– Йўқ, сендан...

– Нимага?

– Бир нима бўп қоласанми деб...

Омонча бошини беихтиёр эрининг кўксига босди ва хапқириб юраётган юрагининг товушини ҳис қилди. Бу пайтда ўзининг юраги ҳам қафасидан отилиб чиқиб кетмоқчи бўлаётган қушдай патирламоқда эди. Қамишлар сокин тебранар ва ўз шитирлашлари билан икки севишган қалбни олқишлаётгандек туюларди.

Улар қишлоққа кечга яқин қайтишди. Омонча отни миниб олган. От тинмай пишқириб хавотир кишнаб борарди. Чунки ёнида бораётган Мамажон елкасига оёқ-тумшуғи боғланган тирик бўрини опичлаб олганди.

– Эҳтиёт бўлинг дадаси, яна тумшуғи бўшалиб кетмасин.

– Бўлмаса сенинг олдинга юклаб қўяйинми?

– Э йўқ, қўрқаман.

– Билсанг, ўз ўлжасини кўтариб юриш овчи учун нақадар мароқли.

– Уни нима қилмоқчисиз?

– НКВДга олиб бориб топшираман.

– Нима учун энди НКВДга?

– Янги бошлиқ отамдан мана шу бўрини тутишимга ёрдам беришимни сўраган экан. Мукофот ҳам ваъда қилганмиш.

– Ўша сиз мақтаётган мелисангиз сизнинг номингизга қора хат бериб юборибдику...

– Нима, қора хат дейсанми? Н–нима у?

– Ўша сиз қамалган шахта босилиб қолиб халок бўлганмишсиз. Яхшиямки бу хат энди етиб кепти. Агар ўша ўн йил муқаддам келганида мен ўлиб қолган бўлармидим...

Мамажон хайрон бўлиб таққа тўхтади. Елкасидаги бўри типирчилаб, фингшиб қўйди.

– Тўхта–тўхта, нима мен ўлганмишманми?...

– Ҳа, шунақа қоғоз келибди – деди Омонча эрининг сочларини меҳр билан силаб қўяркан. – Отам уни кўпдан бери яшириб юрган эканлар.

Мамажон аввалига шунчаки кулиб қўйди ва нималарнидир ёдига олди шекилли энди хахолаб кула бошлади. У шундай кулардики, қамишзор тўзғоқларининг ҳам гўё капалаклари тўзиб уча бошлади. Тол тепасидаги лайлақлар ҳам безовталаниб, гўё Мамажоннинг тарихи ва тақдири ҳақида чуқур ўйга толдилар. От эса хуркиб, янада қаттиқроқ кишнаб қўйди. Омонча ҳам аввалига эрининг кулишини тушунмади, лекин унинг самимий кулаётганини кўриб қўшилиб мириқиб кула бошлади. Уларнинг кулгусига коптоқдай ботаётган қуёш ҳам, гувиллаб парвоз қилаётган қушлар ҳам, болалардек япроқларини қарсак қилиб чалаётган қамишлар ҳам қўшилмоқда эдилар. Олдинда хали йўл узоқ эди. Уфқнинг

тиллари нурлари ичра қолган умрлари ҳали ястаниб ётарди...

МАМАЖОННИНГ ЎЗ МИЛТИФИ

Улар шу зайл ҳаётларида иккинчи бор қишлоқ гузаридан одамларни хайратда қолдириб ўтиб бордилар. Тиниб-тинчимас болакайлар Мамажон ёввойиннинг бир бўрини тириклайин ушлаб келаётгани ҳақидаги хабарни мўъжазгина қишлоққа аллақачон ёйиб бўлган эдилар. Ёшу қари гузар сари ошиқмоқда эди. Мамажон билан Омонча жуда бахтиёр эдилар. Бундан йигирма беш йил муқаддам худди шу кўчадан уларнинг қандай изтироб билан ўтганликлари повулғонликларнинг ёдида бўлсада, жажжи болакайлар учун бу янгилик эди. Уларнинг ортидан эргашган болалар ичида бизлар ҳам бор эдик.

— Мамажон, йўл бўлсин! — деб қичқирди масжид олдида турган мўйсафидлардан бири.

— Маҳкамага, эвазига катта мукофат ваъда қилишган, — деди Мамажон мағрур ҳайқириб.

— Э, омадингни берсин. Охири ҳукумат билан тил топишибсанда, баракалла!

— Албатта, худо хоҳласа бу охирги бўри. Энди тинч яшайсизлар!

— Раҳмат, умрингдан барака топ, болам! — деди мўйсафидлардан бири дуога қўл очиб.

Омонча отдан тушди. Мамажон бўлса бўрини отга юклади. Бўри қаттиқ типирчилагани учун от чўчиб кишнаб юборди ва кўзларини катта-катта очиб кишнаб безовталана бошлади. Овчининг бир қўли ярадор бўлсада отнинг жиловини маҳкам тортдида, “Сизларга ҳам раҳмат!” — дея соғ қўли билан қамчини босиб чоптириб кетди.

— Хўп, яхши боринг, дадаси, — деди Омонча унинг орқасидан интизор қараб қолар экан.

Бизлар ҳам “Ур-ре!” дея толиққинимизча отлиқ овчи ортидан чопиб кетдик ва у кўздан йўқолгунига қадар болаларча хайрат ва хавас билан қараб қолган эдик, ўшанда...

Айтишларича, Мамажон ота ўша елкасига опичлаб олган бўрини ўзини бир вақтлар ушлаб келиб авахтага қамашган, эндиликда НКВД эмас, балки туман ички ишлар бўлими деб аталган маҳкамага олиб келибдида, навбатчини хайрон қолдириб, тўғри қабулхонага кириб борибди. Зудлик билан қуролланган милиционерлар кириб келишганида Мамажон аллақачон бошлиқ олдига кириб бўлган ва узун стол устига бўрини қўйиб улгурган экан.

Бошлиқ чопиб кирган милиционерларни тинчлантирибди ва овчи билан қуюқ сўрашибди. Унга чуқур миннатдорчилик изҳор қилиб, айтилган пул мукофоти ҳамда бир ов милтигини ҳам совға қилибди.

– Раҳмат сизга, Аҳмад амаким айтганича бор экансиз. Мард ва жасур экансиз, – дебди у яп-янги милтиқни тантанали узатар экан.

Овчининг қўллари титраб милтиқни ҳаяжон билан қўлга оларкан, хаёлига ярқ этиб урилган бир савол унинг юз-кўзида ҳам намоён бўлибди.

– Қайси Аҳмад?

– Ўша, қаландар дўстингиз, полосонлик Карим тегирмончининг ўғлида.

Мамажон севиниб кетибди.

– Нима, у тирикми? – дея сўрабди ҳаяжон билан.

– Ҳа, худога шукур, ҳаётлар. Бола-чақали, Арслонбобда яшайдилар. У сизни бир неча бор қидириб йўқлаб келган эканлар. Ҳатто Чустга ҳам борган эканлар.

– Шунақами, чустликлар омонмикан?

– Отангиз Сибирдан касалманд қайтгач вафот этибди, амакингиз бўлса урушда халок бўлибдилар.

Лекин опангиз ва бошқа қариндош-уруғларингиз сизни ҳамон умид билан кутишмоқда эмиш.

Бирданига шунча хуш-нохуш хабарлардан воқиф бўлиш Мамажонни довдиратиб қўйибди. Томоғига бир нима тиқилгандек бўлиб, кўзлари намланибди.

— Раҳмат сизга! Амакингизга ҳам раҳмат!

— Яна бир гап. Амаким сизларни аскарлардан қандай қочганликларинг ва ҳеч қандай айбдор эмасликларинг ҳақида айтиб берган эди. Мен бу бўйича ҳам архив материалларини кўтариб иш олиб бордим. Ҳақиқатдан ҳам сизларда ҳеч қандай айб йўқ экан, — дебди бошлиқ.

— Ие, шундоқми?..

— Ўша сизни отаман деб, янглишиб ўз шеригини отиб қўйган аскар ўлими олдидан ўз гуноҳини тан олибди.

— Ўлимидан олдин дедингизми, қачон?

— Унда сиз қамоққа олинган экансиз. Тўсатдан оғир бетоб бўлиб ётиб қолибди. Дўхтирларга “Мени ўша ноҳақ қамалиб кетган қаландар йигитнинг қарғиши урди”, деганмиш.

— Мен эмас, эхтимол Омонча қарғагандир, — дебди овчи ўйчан.

— Бўлса бордир. Лекин сизнинг оқланганизни маълум қилишмоқчи бўлишган экан, афсуски сиз ҳам “ўлган” экансиз.

— Ие, шунақами? — деди Мамажоннинг қошлари чимирилиб.

— Шунақа, — деди бошлиқ кулиб уни самимий кучоқлар экан.

— Тавба, шу пайтгача унда қайси дунёда яшаб келаётган эканмана?

— Аросат дунёда бўлса керакда.

Улар чин юракдан қах-қах отиб кулибдилар.

Бу ҳолатдан чўчиб кетган стол устида узала ётган бўри гингшиб типирчилабди ва бошлиқнинг ёзув столи устидаги қаламдонларни сочиб юборибди.

– Ис, гап билан бўлиб бу жониворни ҳам унутибмизку!

– Ҳа, бечорани қорниям очгандир, – дебди Мамажон бўрининг бошини силаб.

– Бўрини “омад келтиради” дейишади. Уни боқиб олсам нима дейсиз?

– Яхши, лекин қўй-қўзингиз етармикан? – дебди овчи кулиб бўрининг кўзларига қараркан.

– Кўшним қассоб. Ёрдам берар...

Бўрининг кўзлари мўлтираб одамлар кўрсатаётган бундай меҳрибончиликдан хижолатдек туюлибди.

Мамажон қишлоққа руҳий хотиржамлик ва қаттиқ хаяжон билан қайтди. Ўзини илк бор эркин қушдай ҳис қилди. Келибоқ, қайнотасига бўлган гапларни айтиб, уни ўз қувончига шерик қилди.

– Э, муборак бўлсин, ўғлим! Ҳайрият, ҳақиқат бор экан-ку! Мана буни ҳақиқий совға деса бўлади, – деди Тожирайим ота янги милтиқни хайрат билан қўлига оларкан, – Бу нафақат совға, балки бу ҳукуматнинг сизга бўлган узри, оқланганингизни билдириб қўйиш учун уни нишона деб билинг.

– Ҳа, эҳтимол. Лекин милиция бошлиғи Аҳмад деган дўстингиз менинг амаким бўладилар, деб айтди.

– Аҳмад дедингизми, халиги қаландар йигитлардан бири эдими?

– Ҳа.

– У сиз йўқлигингизда бир-икки бор уйимизга суриштириб келган эди. Лекин мен уни чин дўстингиз эканидан хабарим йўқ экан.

– У яраланган эди, мен уни бир нави қилиб даволаган эдим.

– Э, шундоқми, унда анави адирдан қочган йигит ким эди?

– Ўша. Мен уни Чимёнга тоғасиникига кузатиб чиққандим. Кетиши олдидан бир қўшиқ айтгимиз келиб қолувди-да.

– Иннайкейин Соли овчи бориб қолди, милтиқ отди, сизлар эса қочдинглар.

– Шундай. Лекин мен Аҳмадни бошқа кўрмадим.

– Демак, Фовага бориб сизни суриштирган йигит ҳам ўша экан-да!

– Қаёқдан эшитдингиз?

– Қўқонлик бир савдогар ошнам борганида “Кимдир Мамажонни суриштириб келди” дейишибди.

– Сиз ўзингиз кейин бормаганмидингиз, ота?

– Йўқ, йўл узоқ. Ярамай қолувдим. Кейинги галваларни кўрдингизку.

– Ҳа... – деди хўрсиниб Мамажон, – уларни бир йўқлаб келсак бўлармиди?

– Тўғри айтасиз, ўғлим, – деди мўйсафид куёвининг елкасига ҳамдардлик билан қўлини ташларкан. – Албатта киндик қони тўкилган тупроқни, қариндош-уруғларни зиёрат қилмоқ йигит киши учун фарздир.

– Қачон?..

Мамажон бошқа гапира олмади. Томоғига бир тиқин тиқилгандек жим бўлди. Қайнотаси уни тушунди.

– Афсус аравамиз йўқда. Борадиган бўлсак ҳаммамиз бирга борамиз, ўғлим.

ҲАММАСИ ЎЗ ҲОЛИЧА

Орадан яна икки йил ўтди. Бу орада Турдимат капкатта йигит бўлиб қолди. У шоферлик курсида ўқиди. Уни колхоз гаражига ГАЗ–51 юк машинасига шофер қилиб ишга олишди. Турдимат тонг сахардан ишга кетар ва йиғилиб турган чўлқуварлар бригадасини олиб чўлдаги отаси ўзлаштирган ерларга олиб борар ва кеч қайтарди. Чўлга қовун, тарвуз ҳам экишганди. Бу орада уни келинга бўлишди ва тўйга барча ғовалик қариндош-уруғларни ҳам айтиб келишди. Чустликлар учун бу кутилмаган воқеа эди.

Бир вақтлар қочиб кетган Мамажоннинг тирик экани ва водий косасининг нариги қирғоғида униб-ўсиб илдииз отгани ва ўғлини уйлантираётгани ҳақидаги хушxabар уни билганларни қувонтирди. Тез орада бир умр бошига саёзроқ марғилон дўппи кийиб юрадиган повулғонликлар орасида қалампир гуллари йирик ва чуқур бўлган чуст дўппилилар пайдо бўлишди. Ҳар бир қариндошнинг ташрифи Тожирайим ота оиласи учун хурсандчиликларга айланиб кетарди.

Шундай қилиб, Мамажон ўз юртига 32 йилдан сўнг кириб борди. Қочиб кетганида 14 ёшда бўлган бир ўсмир йигитча энди ўз ўғли ҳайдаб келган юк машинасида ортирган бир талай қариндош-уруғлари билан она тупроғига ташриф буюрди. Рулда ўғли, кабинада қайнотаси, орқада ўзи тик туриб олган холда борар, хотини, унинг опалари ва бошқа яқинлари умрларида илк бор чўлу қумликлардан сўнг бошланган боғлару тоғларга маҳлиё бўлиб келмоқда эдилар.

Мамажон ниҳоят таниш майин тоғ ҳавосини туя бошлади. Кўз олдида болалигининг беғубор кунлари, онаси ва отасининг қиёфалари намоён бўлди. Гўё улар ўғилларининг йўлларига чиқиб пойлаб тургандек туюлар ва гўё улар учраб қоладигандек ўтган-кетган йўловчиларга интиқлик билан синчков қараб борарди.

Марғилон дўппи кийган повулғонликларнинг ташрифи Чуст дўппили говаликлар учун ҳам улкан тантанага айланди. Уларни кўргани бутун қишлоқ йиғилди. Қўй, йилқилар сўйилди. Қимизлар тортилди...

Тожирайим ота акалари билан гурунглашаётган Мамажонни бир четга имлади.

— Бир тоққа чиқиб келмаймизми-а, ўғлим?

— Албатта, мен ҳам шуни айтмоқчи бўлиб тургандим.

Турдимат учалалари биттадан отга миндиларда, тоққа қараб жўнадилар. Йўл-йўлакай қабристонни зиёрат қилиб, ўтганларнинг руҳига Қуръон тиловат қилишди. Сўнгра болалик йиллари ўтган ўша Чуст тоғининг чўққилари сари йўл олишди. Қишлоқ кенгайиб ўзгариб кетган бўлса-да, тоғнинг дўнг тепаликлари, улкан қиррали тошлари ўша бўйи ўзгармаганди. Кўм-қўк сувлари тошлардан тошларга урилиб шарқираб оқаётган сой ва унинг атрофидаги ёввойи мевали мевасиз дарахтлар, чангалзору, бутазорлар ўша холича, атроф чароғон, яшил либосда ва ниҳоятда гўзал эди. Улар Мамажон болалигида чўнқайиб олиб узоқ-узоқларга

термулиб ўтиришни ёқтирадиган қадрдон тепаликка чиқиб ўтирдилар. Бу ердан ҳақиқатдан водийнинг у томонидаги уч ўркакчи тоғ ва айирли адир ҳам кўриниб турар, гўё уларни ўзига чорлаётгандек туюларди.

— Хув ана кўраяпсанми, Турдимат, — деди мўйсафид неварасига ғира—шира кўриниб турган нефть заводининг трубасини ва айирли адирни кўрсатиб, бизнинг қишлоғимиз ўша ерда. Отанг бизни шу ердан туриб кўрган.

— Қўйсангизчи бобо, жа узоқку!..

— Ҳа, Олтиариқ менинг болаликдаги орзуларим маскани эди. Мен у ёққа қанот чиқариб учиб кетгим келарди. Учиб кетиб, мана қайтиб келдим ҳам...

— Анави лайлакларингиз биланми? — деб сўради йигитча хазил қилиб.

— Ҳа, - дея кулиб жавоб берди отанинг ўрнига бобоси, — Лекин отанг оғирлик қилган. Чўлда тушиб қолиб пиёда кетган, тўғрими? Онанг бўлса уни ўша лайлак уяда пойлаб ўтирган!...

— Албатта, - деди Мамажон ўғлининг елкасини кучиб кўяркан.

Шу зайл ўтган ишларни эслаб учовлари узоқ ўтиришди. Тожирайим олдиларида ўсиб турган кийик ўтлардан терди-да уни узоқ хидлаб набирасига ҳам узатди. Мамажон ҳам гиёҳлардан териб олди. Улардан аввало мириқиб ҳидлаб, сўнгра япроқларидан бир-бир олиб чайнай бошлади.

Тожирайим куёвининг бу ишига хайрон бўлмади. Унинг ҳамон соғлом ва бақувватлигининг, неча-неча ўлимларга бардош бера олганининг сабабини ўзича тушунгандек бўлди.

— Ҳа, инсон умри шунақа, жуда ҳам қисқа, кўз очиб-юмгунча ўтиб кетаркан. Фақат уни қадрлай билиш керак экан, ўғлим, — деди мўйсафид ўрнидан туриб, теварак-атрофнинг гўзаллигига суқланиб боқаркан, бу ерларга

ўзининг охири бор ташриф буюраётганини қалбан хис қилаётгандек эди.

...Тожирайим ота кўп ўтмай бу фоний дунёни тарк этди. У ўтганида пайғамбар ёшида эди. Мамажоннинг назарида пири Аҳмад Яссавий бир умр ҳам ота, ҳам устозидек бўлиб қолган қайнотасини олтмиш уч ёшида ўзига чорлаб олгандек туюлди ва бу ҳолат унинг руҳиятига қаттиқ таъсир қилди. У Яссавий фалсафасини янада чуқурроқ англашга бел боғлади.

Кўнгли яна танҳоликни истар, ўша қашишзорларнинг ўзгача таровати уни ўзига доимо чорлайверарди...

Лекин энди катта оиланинг турмуш ташвишлари унинг зиммасига юкланиб қолди. Ҳадемай бирин-кетин ўғил неваралар ҳам дунёга кела бошлашди. Зурриётининг давомчилари, муҳаббат боғининг мевалари энди ширин-шакар ҳосил бера бошлаганидан Мамажон ака ва Омонча опалар гоят шод эдилар. Ахир бундай рўшнолик кунлар келишини улар қанча орзу қилишган эдида.

Кўп ўтмай узоқ муддатга Сибирга сурган қилинган ҳам устози, ҳам божаси бўлмиш Турсунбой эшон ҳам қутулиб келди. Лекин унинг аҳволи жуда танг ва касалванд эди. Узоққа бормади. Уч ойдан сўнг у ҳам бу фоний дунёни тарк этди. Қайин опаси Саодатопа ҳам кўп яшамади. Бефарзанд ўтган бу аёл бир умр эрининг йўлини интизор бўлиб пойлади ва унга содиқ қолди. Синглиси Омончахонга она ўрнини босди ва унинг ўғил-қизларига энагалик қилиб ўз фарзандларидек тарбия қилди.

Оиласида юз бераётган совуқ ва иссиқ маросимлар Мамажонни ҳар ҳолда маҳалла-қўйга, элга яқинлаштирди. Энди маҳалла ва қариндош уруғлар маросимларида иштирок этадиган, жума кунлари эса жума намозига келиб кетадиган бўлди. Ўғли, орият қилдими, ҳар ҳолда даладаги отаси истиқомат қилиб ўрганиб қолган ер ўрани бузиб ташлаб, толнинг тагига

бир кулба қуриб берди. Бироқ, бу ишлардан Мамажон отанинг кўнгли тўлмади. Чунки у ўрганиб қолган ёввойи табиат кўз ўнгида тобора йўқолиб бормоқда эди. Тўқсонинчи йилларнинг охирига бориб бу ердаги ва чўлдаги қум барханлари текисланиб, деярли ўзлаштириб бўлинди. Қамишзорунинг саксовулзорлар бепоён пахтазорларга айланди. Пахта етиштириш учун эса заҳарли химикатлар кенг қўлланила бошланди. Оқибатда наботот оламига путур етди, ов қилиб бўлмади қолди. Бир умр шивирлашиб, майин тебраниб турадиган қамишзорлар ҳам деярли қолмади. Энди улар фақат Мамажоннинг кўз ўнгида, хотираларида муҳрланиб қолди ва шундай бўлиб қолишини у жуда-жуда истар, ўша ёввойи табиат кўйида ўтган ҳаётини жуда ҳам қўмсар эди. Энди эл қатори хонадон ҳаётига, қайнатилган, қовурилган уй овқатини танаввул қилишга мажбур бўла бошлади. Далада ёввойи ҳайвонлар дунёси йўқ бўлиб кетгани учун ўғли билан энди мол-қўй, товуқ ва ғоз-ўрдаклар парваришлай бошлашди. Лекин кекса овчи бу ҳолатларга ҳеч кўника олмас ва эҳтимол хумор босди қилиш учунми, баъзан зовурларда сузиб ёки далаларда донлаб юрган ўз паррандаларини аввало ортидан қувиб, чоптириб, учуриб, сўнгра милтиғи билан отиб овлашни одат қилди. Мерган овчининг ўқи ҳар сафар ҳам паррандаларнинг қоқ бошига тегарди... Лекин тез орада бу эрмагидан ҳам жудо бўлди: кўзига оқ тушиб қолди ва ожиз бўлиб қолгани учун уни қишлоқдаги уйига олиб кетишди.

Ундан ҳол-ахвол сўраб чиққан қўшнисини Мамажонка кўзибоев кўпни кўрган қишлоқ зиёлиларидан бўлгани учун кўзга тушган бу оқни “катаракта” деб аталишини ва уни тиббий операция йўли билан даволаш мумкинлигини айтди. Лекин Мамажон Ғойип тиббиётга бир умр мурожаат қилмай ўтгани ва бундан кейин ҳам, худо хоҳласа, мурожаат қилмаслигини айтиб, оёқ тираб туриб олди.

- Кўйинглар, нима бўлса пешонамдан кўрдим, бу Яратганнинг инояти. Билиб-билмай кўп гуноҳ ишлар ҳам қилган бўлсам керак. Эхтимол ўлдирган ҳайвонларимнинг қарғиши ҳам теккандир. – деди у кўз олдига негадир ўрадаги чиябўрини найза билан ўлдирётганини келтириб. “Унинг кўзлари жуда қаҳрли эди. Кейин билсам она бўри экан...”, - деб қўйди у хаёлан.

Бир жиҳатдан ожиз бўлиб қолгани ўзига маъқулроқдек эди. Чунки энди ўша ёввойи табиатни, унда ўтказган ҳам фарахбахш, ҳам изтиробли ҳаёти, қолаверса, севгилиси Омончохон билан бўлган ажойиб дамларидан бошқа ҳеч нарса кўрмайди, ҳаммаси кўз ўнгида ўз ҳолича муҳрланиб қолади. У дамларни тўлқинланиб эслайди, қўшиқ қилиб куйлайди...

ХОТИМА ЎРНИДА

2006 йилнинг баҳори эди.

Биз мазкур китобни тайёрлаш ишига қизгин киришиб кетдик. Мен Тошкентда истиқомат қилаётганим учун пайдо бўлган баъзи саволларни телефон орқали ёки кимлардандир хат орқали Неъматакамга етказар эдим. Акам эса уларга жавоб қидириб Мамажон отанинг олдига борар ёки бошқа қишлоқдаги кексалардан сўраб-суриштирарди. Мен уларни жамлаб воқеа тафсилотларини асосан бадиийлаштирардим. Шундай бўлса-да, вақт топиб ўз қаҳрамоним билан яна ҳамсуҳбат бўлиш иштиёқида атайин келиб чолнинг ҳузурига, яъни раҳматли Тожирайим тоғанинг хонадонига бордик. Уйда бир дунё неварачеваралар даврасида Омонча хола бор эканлар. У киши бизни одатдагидек илиқ қарши олиб ва ташрифимизнинг боисини тушундилар.

– Биласизку, тоғаларингиз бу уйга сизгайдилар. Уни ўша, ўзининг даласидан топасизлар, – деди хола кулиб, собиқ қамишзор томонга қўли билан ишора қилар экан.

— Ўзлари соғ-саломатмилар? Қийналмаяптиларми? — деб сўрадим мен Мамажон отанинг кўзлари ожизлигини эслаб.

— Худога шукур, отдайлар, — деди кампир кулиб. — Невара келинларим навбатма-навбат қарашаяпти.

Шу ўринда китобхоннинг эътиборини Мамажон отанинг ўз зурриётларининг давомчилари бўлган набираларига бўлган муносабатига жалб қилишни жоиз деб топдим: ота ҳар бир уйланган набираси учун алоҳида ёнма-ён томорқа олиб, ҳаммасига бир хилда қилиб уй қуриб бериб, ҳаёт учун зарурий бўлган барча шароитларни ҳам бутлаб берибди. Шу жумладан, ҳар бирини янги оила учун зарур бўлган биттадан соғин сигиру қўй-қўзиси, газию қудуғи, тандиру ўчоғи, ўтину чўпигача таъминлаб қўйибди. Энг муҳими, қайси бир набира келиннинг оёғи оғирлигини эшитса бас, унинг учун алоҳида кўчқор сўйдириб, ўша келинга егиздирар, овқат-озигию, мева-чева билан таъминланишини шахсан ўзи назоратга олар экан.

— Менинг зурриётим — бу менинг авлодим давомчиларидир. Улар соғлом ва бақувват туғилишлари керак, — дер экан Мамажон ота.

Биз ҳақиқатдан ҳам Мамажон отани ўз маконидан топдик. Одамлар ёзда қумга кўмилиб даволаниш учун келадиган Зилха қумтепаликлари ёнида бир оқ уйча қад кўтарибди. Атрофи қалин теракзор, лекин ўша мен ҳам болалигимда кўрган тепасида лайлак уяси бор улкан қора тол негадир кўринмасди. Бизлар ҳол-аҳвол сўрашгач, менинг отахонга берган биринчи саволим шу бўлди.

— Толингиз кўринмайдими, отахон?

— У қуриб қолди, — деди ота хўрсиниб, — Чумолилар еб ташлабди. “Қуриган дарахт хосиятсиз бўлади” дейишади. Шунинг учун уни невараларимга кестириб, бульдозер билан ағдардик. Хув ана, қум томонда тўнғаги ётибди, — деди у худди кўриб тургандек.

Шундагина неча-неча воқеаларга гувоҳ бўлган ўша тарихий кўҳна толнинг ерда узала тушиб ётганини кўриб ачиниб кетдим.

– Хижолат бўлманг Набижон, тўнгагининг илдизидан янги новдалари чиқаяпти. Худо хоҳласа ўн–ўн беш йилдан кейин яна ўша тол қайта бунёд бўлади. Ҳаёт яна давом этади, ҳамма гап унинг илдизида. Лайлақлар ҳам албатта қайтиб келишади, мана кўрасиз, – деди мўйсафид ожиз кўзларини пирпиратиб самога қаратар экан.

Мен шу дамда отахонинг ҳаётини ана шу толга қиёслагим келди. Унинг ҳамон руҳи тетик, фикри теран, илдизи бақувват эди.

У бизни бир пиёла чойга таклиф этди. Келини тандирдан янги узилган иссиқ, хушбўй, тафти уфуриб турган нонлардан олиб келиб қўйди.

– Ўз бугдойингизданми? – деб сўради акам.

– Ҳа, албатта, унини ҳам ўзимиз қўлбола тош тегирмонда ўзимиз чиқарамиз.

Нон қорамтир бўлса-да, жуда мазали эди.

– Отахон, энди укамга ўзингиз ёқтирган ғазаллардан, ҳикматлардан айтиб беринг. Омонча холамга бағишланганидан бўлса яна яхши, – деди акам хазил қилиб.

– Ҳа, майли, – деди отахон кулиб.

– Ўзингиз ёқтирганингизни айтаверинг, – дедим мен уни хижолатликдан чиқариш учун.

Чол невараларига уйчадан бир китобни олиб чиқишни буюрди. Ичкаридан баҳмал жилдлик Аҳмад Яссавийнинг китобини олиб чиқишди. “Уни ҳозир акамга ёки менга ўқитсалар керак” деган хаёлга бордим. Лекин чол “Бисмиллоҳир раҳманир роҳийм, Яссавий пиримнинг руҳлари шод бўлсин! Унинг ҳикматларидан баҳраманд бўлиш барчага насиб қилсин!” – деди-да, хаяжон билан китобни варақлай бошлади. Енгилгина титраётган бармоқлари билан китоб саҳифаларини авайлаб очиб, ўзи ёқтирган ҳикматни қидира бошлади ва топгандай бўлди ҳам. Ўша ҳикматнинг устига кафтини босди-да

ожиз кўзларини узоқларга тиккан ҳолда, кўшиққа монанд оҳанг билан оҳиста хиргойи қила бошлади.

*Ҳеч билмадим нечук кечди умрим менинг,
Сўрар бўлса, мен қул онда неқилғаймен,
Нетек бўлғай, йўлға солсанг мен ожизни?
Сўрар бўлса, мен қул онда неқилғаймен?..*

Унинг овози ўзига хос қаландарона услубда бўлиб, менинг назаримда кўшиқ оҳанглари яна қамишларни оралаб ўша бақувват ва жасур овчи йигитнинг изларини излаётгандай салмоқли, лайлақларнинг парвози каби беғубор, майин ва жозибали эди...

Тошкент – Фарғона
2003-2006 йиллар

МУНДАРИЖА

II-қисм

СУРГУНЛИКДА

Жаҳаннам оғушида.....	4-бет
Нажот йўли.....	11-бет
У дунёни тарк этиб.....	15-бет
Дарахтлар ичра танҳо.....	20-бет
Одамлар билан юзма-юз.....	24-бет
Айиқ билан олишув.....	33-бет
Мамажоннинг муридлари.....	44-бет
Синиқ кетмон.....	58-бет
Яна янги синоатлар.....	63-бет

III қисм

БЎРИЛАР КУЙЛАГАНДА.....	87-бет
Тўзғоқ даста.....	96-бет
Зўраки дийдор.....	101-бет
Мамажоннинг ўз буғдой нони.....	111-бет
Тотли онлар.....	123-бет
Яна “Сургунликда”.....	129-бет
Ажал билан яна юзма-юз.....	137-бет
Бўри билан олишув.....	144-бет
Мамажоннинг ўз милтиғи.....	148-бет
Ҳаммаси ўз ҳолича.....	153-бет
Хотима ўрнида.....	158-бет

Набижон Ҳошимов

“АРОСАТ ДУНЁ”

(Воқеий саргузашт қисса)

Адабий-бадний оммабоп нашр.

Муҳаррир:

Бадний муҳаррир:

Техник муҳаррир:

Мусахҳиҳ:

Компьютер операторлари:

Дизайнер:

Рассом:

М. Содиқова

И. Кўзиев

Ш. Ҳошимов

И. Ҳошимов

Р. Исақов

А. Мамадалиев

М. Бобоюсупов

О. Восихонов

Нашриёт рақами: М-208 Босишга рұхсат этилди 13.03.06
Бичими 60 x 84 1/16. Офсет босма. Газета қоғози. Ҳисоб на-
шриёт т. 16,0 сонли буюртма. Адади 1000 нусха. Келишилган
нарҳда.

Ўзбекистон Республикаси ФА «ФАН» нашриёти: 700047,
Тошкент, академик Я. Фуломов кўчаси, 70-уй.

Ўзбекистон Кўзи оғизлар жамияти тасарруфидаги «Дизайн—
принт» МЧЖ ЎИЧК босмаҳонасида офсет усулида чоп этил-
ди. Манзили: 700100. Тошкент шаҳри. Бобур кўчаси, 22-уй.

МУАЛЛИФДАН

Мамажон Фойиб отанинг ҳаётига бағишланган мазкур тарихий саргузашт китобнинг яратилишига яқиндан ёрдам берган ҳамқишлоқларим Абдусалом Нуритдинов, Ҳомиджон Эркаев, Юсуфжон Ҳожирахимов, Тожиали Эрматов, Ёдгорали Мусоев, Турсунали Сулаймонов, Давлатжон Қодиров, Олимжон Мамажонов, Абдулазиз Нуритдинов, марҳум Сотволдихожи Холбоевларга ҳамда мазкур китобнинг нашрга тайёрланиши ва ишлаб чиқарилишида бевосита иштирок қилган Тошкент шаҳрида таҳсил кўраётган повулғонлик ёшлар: Солиқ академияси тингловчиси Раҳматжон Исақов, Шарқшунослик институти талабаси Абдукамол Мамадалиев, Ички ишлар академияси курсанти Шерзод Ҳошимов ҳамда “Дизайн-Принт” МЧЖ босмахонасининг ходимлари Дилшод Усмонов, чоп қилувчилар Умид Худобердиев ва Жаҳонгир Иброҳимовларга ўз миннатдорчилигимни изҳор қиламан.